

SVERIGES RUNINSKRIFTER
UTGIVNA AV
KUNGL. VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN
FJORTONDE BANDET, FÖRSTA DELEN

NÄRKES
RUNINSKRIFTER

GRANSKADE OCH TOLKADE

AV

SVEN B. F. JANSSON

ALMQVIST & WIKSELL INTERNATIONAL
STOCKHOLM — SWEDEN

NÄRKES
RUNINSKRIFTER

GRANSKADE OCH TOLKADE

AV

SVEN B. F. JANSSON

STOCKHOLM 1975

ARBETET HAR UTGIVITS MED ANSLAG FRÅN
STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD
OCH
MAGN. BERGVALLS STIFTELSE

Fotografierna för planscherna har tagits av Iwar Anderson med undantag av Nä 14, pl. 6 och Nä 20, pl. 9 som har tagits av Nils Lagergren (Nä 14) och av Knut Borg (Nä 20).

Textfigurerna grundar sig, där ej annat angives, på fotografier tagna av Kungliga Bibliotekets och Vitterhetsakademiens fotografer.

ISBN 91-7192-204-0

ALMQVIST & WIKSELL, UPPSALA 1975

INNEHÅLL

	Sid.
Förteckning i nummerföljd över Närkes runinskrifter	IV
Alfabetisk förteckning över Närkes runinskrifter	V
Förkortningar	VII
Inledning	IX
Översikt av ristningsmaterialet i Närke	IX
Inskrifternas innehåll och form	XIII
Om runornas former och ljudvärden	XIV
Datering	XVI
Tidigare runinskriftsundersökningar i Närke	XVI
Karta över runinskrifterna i Närke	XXIII
Sundbo härad	1
Grimstens härad	1
Edsbergs härad	11
Hardemo härad	17
Kumla härad	23
Sköllersta härad	33
Askers härad	34
Örebro härad	57
Glanshammars härad	72
Ordförteckning	116
Egennamn	117
Planscher 1–20	

FÖRTECKNING I NUMMERFÖLJD ÖVER NÄRKES RUNINSKRIFTER

Nr	S.	Pl.	Nr	S.	Pl.
1 Viby sn, kyrkan	1	1	15 Stora Mellösa sn, Åsby.	49	7
2 Viby sn, Väla. Nu i SHM	4	—	— Örebro, Örebro kyrkogård	57	—
3 Edsbergs sn, Frösvi	11	2	— Örebro, Bondsättersvägen	57	—
— Edsbergs sn, Frövi	12	—	16 Almby sn, Ormesta. Nu i ÖLM	58	7
4 Edsbergs sn, Riseberga Kloster. Nu i ÖLM	12	2	17 Almby sn, Ormesta. Nu i ÖLM	59	7
5 Edsbergs sn, Riseberga Kloster. Nu i ÖLM	14	2	18 Hovsta sn, Kumla by. Nu i ÖLM	60	8
6 Edsbergs sn, Riseberga Kloster. Nu i ÖLM	15	2	19 Täby sn, kyrkan	63	8
7 Edsbergs sn, Riseberga Kloster	16	—	20 Vintrosa sn, Granhammarskyrkan. Nu i ÖLM	67	9
— Knista sn, kyrkan.	16	—	21 Glanshammars sn, kyrkan. Nu i ÖLM	72	9
— Kräcklinge sn, Nalavi	17	—	22 Glanshammars sn, kyrkan. Nu i ÖLM	74	10
8 Kräcklinge sn, Väsby. Nu vid kyrkan	17	3	23 Glanshammars sn, kyrkan	75	—
9 Kumla sn, Vesta	23	4	24 Glanshammars sn, kyrkan	76	11
10 Lerbäckes sn, Mariedamm. Nu i SHM	29	—	25 Glanshammars sn, kyrkan	79	—
— Sköllersta sn, kyrkan	33	—	26 Glanshammars sn, kyrkan	81	12
11 Askers sn, Tälje bro. Nu vid Hummelsta, Stora Mellösa sn	34	4, 5	27 Glanshammars sn, kyrkan	86	13
12 Stora Mellösa sn, kyrkan. Nu på kyrkogården	40	5	28 Glanshammars sn, kyrkan	87	—
13 Stora Mellösa sn, kyrkan	45	6	29 Glanshammars sn, Apelboda	89	14, 15
— Stora Mellösa sn, kyrkan	47	—	30 Glanshammars sn, Äversta	92	16
14 Stora Mellösa sn, Bärsta	47	6	— Götlunda sn, kyrkan.	93	—
			31 Götlunda sn, Södra Lunger	94	17
			32 Götlunda sn, Urvalla	100	18, 19
			33 Rinkaby sn, kyrkan. Nu i SHM	106	18
			34 Rinkaby sn, Nasta	109	20

ALFABETISK FÖRTECKNING ÖVER NÄRKES RUNINSKRIFTER

Nr	S.	Pl.		Nr	S.	Pl.
16	Almby sn, Ormesta. Nu i ÖLM . . .	58	7		Mariedamm, se 10 Lerbäckes sn.	
17	Almby sn, Ormesta. Nu i ÖLM . . .	59	7		Mellösa, se Stora Mellösa.	
	Apelboda, se 29 Glanshammars sn.				Nalavi, se Kräcklinge sn.	
11	Askers sn, Tälje bro. Nu vid Hum- melsta, Stora Mellösa sn	34	4, 5		Nasta, se 34 Rinkaby sn.	
	Bärsta, se 14 Stora Mellösa sn.				Odensbacken, se 11 Askers sn.	
3	Edsberg sn, Frösvi	11	2		Ormesta, se 16-17 Almby sn.	
—	Edsbergs sn, Frövi	12	—	33	Rinkaby sn, kyrkan. Nu i SHM . . .	106 18
4-7	Edsbergs sn, Riseberga Kloster. Nu i ÖLM	12-16	2	34	Rinkaby sn, Nasta	109 20
	Frösvi, se 3 Edsbergs sn.				Riseberga Kloster, se 4-7 Edsbergs sn.	
	Frövi, se Edsbergs sn.			—	Sköllersta sn, kyrkan	33 —
21-22	Glanshammars sn, kyrkan. Nu i ÖLM	72-74	9, 10	12	Stora Mellösa sn, kyrkan. Nu på kyrkogården	40 5
23-28	Glanshammars sn, kyrkan.	75-87	11, 12, 13	13	Stora Mellösa sn, kyrkan	45 6
29	Glanshammars sn, Apelboda	89	14, 15	—	Stora Mellösa sn, kyrkan	47 —
30	Glanshammars sn, Äversta	92	16	14	Stora Mellösa sn, Bärsta	47 6
	Granhammarskyrkan, se 20 Vint- rosa sn.			15	Stora Mellösa sn, Åsby.	49 7
—	Götlunda sn, kyrkan.	93	—		Södra Lungar, se 31 Götlunda sn.	
31	Götlunda sn, Södra Lungar	94	17	19	Täby sn, kyrkan	63 8
32	Götlunda sn, Urvalla	100	18, 19		Tälje bro, se 11 Askers sn.	
18	Hovsta sn, Kumla by. Nu i ÖLM . . .	60	8		Urvalla, se 32 Götlunda sn.	
	Hummelsta, se 11 Askers sn.				Vesta, se 9 Kumla sn.	
—	Knista sn, kyrkan.	16	—	1	Viby sn, kyrkan	1 1
—	Kräcklinge sn, Nalavi	17	—	2	Viby sn, Väla. Nu i SHM	4 —
8	Kräcklinge sn, Väsby. Nu vid kyrkan	17	3	20	Vintrosa sn, Granhammarskyrkan. Nu i ÖLM	67 9
	Kumla by, se 18 Hovsta sn.				Väla, se 2 Viby sn.	
9	Kumla sn, Vesta	23	4		Väsby, se 8 Kräcklinge sn.	
10	Lerbäckes sn, Mariedamm. Nu i SHM	29	—		Åsby, se 15 Stora Mellösa sn.	
	Lunger, se 31 Götlunda sn.				Äversta, se 30 Glanshammars sn.	
				—	Örebro, Örebro kyrkogård	57 —
				—	Örebro, Bondsättersvägen	57

FÖRKORTNINGAR

- AM = Arnamagnaeanske handskriftssamlingen.
ANF = Arkiv för nordisk filologi. (Christiania) Lund 1883 f.
ATA = Antikvarisk-topografiska arkivet, Vitterhetsakademien, Stockholm.
ATS = Antikvarisk tidskrift för Sverige. Stockholm 1864 f.
B = Göransson, J., Bautil. Stockholm 1750.
bst = bistav.
Celsius SR = Svenska runstenar (handskrift i Kungliga Biblioteket, sign. F m 60).
D = Dybeck, R., Sveriges runurkunder I, II. Stockholm 1860–76.
DR = Danmarks Runeindskrifter. Ved Lis Jacobsen og Erik Moltke. København 1942.
fda. = forndanska.
fno. = forn norska.
fsv. = fornsvenska.
G = Gotlands runinskrifter I, granskade och tolkade av S. B. F. Jansson och E. Wessén. Stockholm 1962.
hd = härad.
hs = handskrift.
hst = huvudstav.
isl. = isländska.
KB = Kungliga Biblioteket, Stockholm.
kst = kännestreck (= bistav).
L = Liljegren, J. G., Run-Urkunder. Stockholm 1833.
La, Uppsala = Landsarkivet i Uppsala.
Lind = Lind, E. H., Norsk-isländska dopnamn och fingerade namn från medeltiden. Uppsala 1905–15.
LMS = Lantmäteristyrelsens arkiv.
NFSS = Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård.
NIyR = Norges Innskrifter med de yngre Runer. Udg. ved M. Olsen. Oslo 1941–60.
Nä = Närkes runinskrifter, granskade och tolkade av S. B. F. Jansson. Stockholm 1975.
ONRM = Stephens, G., The Old Northern Runic Monuments 1–4. London & Köbenhavn 1866–1901.
Peringskiölds Monumenta = Peringskiöld, J., Monumenta Sveo-Gothorum (handskrift i Kungliga Biblioteket, sign. F h).
Ransakningarna = Ransakningar om antikviteterna 1667–84 (handskrift i Kungliga Biblioteket, Stockholm, sign. F l 9).
Runverser = Brate, E. och Bugge, S., Runverser. Stockholm 1887–91 (= Antikvarisk tidskrift för Sverige 10).
S = Säve, C., Gutniska urkunder. Stockholm 1859.
SAOB = Svenska Akademiens Ordbok. Lund 1898 f.
SD = Svenskt Diplomatarium. Stockholm 1829 f.
SHM = Statens Historiska Museum.
sk = skiljetecken.
Sm = Smålands runinskrifter, granskade och tolkade av R. Kinander. Stockholm 1935–61.
sn = socken.
SRP = Svenska riksarkivets pergamentsbrev från och med år 1351. Stockholm 1866–72.
Sö = Södermanlands runinskrifter, granskade och tolkade av E. Brate och E. Wessén. Stockholm 1924–36.
U = Upplands runinskrifter, granskade och tolkade av E. Wessén och S. B. F. Jansson. Stockholm 1940 f.
ULA = Uppsala Landsarkiv.
UUB = Uppsala Universitetsbibliotek.
Vg = Västergötlands runinskrifter, granskade och tolkade av H. Jungner och E. Svärdström. Stockholm 1940–70.
VHAA = Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
Ög = Östergötlands runinskrifter, granskade och tolkade av E. Brate. Stockholm 1911–18.
Öl = Ölands runinskrifter, granskade och tolkade av S. Söderberg och E. Brate. Stockholm 1900–06.
ÖLM = Örebro Läns Museum.

INLEDNING

Översikt av ristningsmaterialet i Närke

I detta häfte av *Sveriges runinskrifter* behandlas samtliga hittills kända runristningar i Närke, alltså även sådana som ej längre är i behåll utan endast kända genom äldre avbildningar eller uppgifter.

Ristningarna har ordnats topografiskt från SV till NÖ med härad som indelningsgrund. Inom de olika socknarna börjar numreringen med de ristningar som är knutna till kyrkorna; därefter löper numreringen inom socknarna i bokstavsordning efter namnen på de platser där ristningarna finns eller där de har påträffats.

Det närkiska ristningsmaterialet, som är av skiftande art, har här uppförts under trettiofyra nummer (Nä 1–34). I detta material ingår fem stenar — Nä 5, 6 och 7 Riseberga Kloster, Nä 21 och Nä 27 Glanshammars kyrka — vilka saknar runor och enbart har »runstensornamentik». Dessa fem ristningar torde till höra ungefär samma tid som de (yngre bland de) runristade monumenten. En av dessa fem enbart ornerade stenar, Nä 27, har måhända ursprungligen stått rest tillsammans med runstenen Nä 26 och har i så fall ingått i ett minnesmärke bestående av *två* stenar; se nedan s. 85 och 87. Dessa båda ristningar har dock här upptagits under var sitt nummer. De övriga fyra av de inskriftslösa, ornerade stenarna har tydligen utgjort delar av s. k. eskilstunakistor eller av gravhällar från tidigt kristen tid.

Det torde också böra framhållas i samband med översikten över materialet, att fragmentet Nä 22, på vilket två runor har bevarats, *kan* utgöra ett stycke av den sedan länge försvunna runristade stenen Nä 23; se nedan s. 74 f.

Landskapets runinskriftsmaterial är magert, men det är ganska differentierat.

Endast ett tiotal av ristningarna utgörs av *runstenar i egentlig mening*: Nä 9 Kumla sn, Nä 11 Askers sn, Nä 12 och 14 Stora Mellösa sn, Nä 26, 28 och 29 Glanshammars sn, Nä 31 och 32 Götlunda sn och Nä 34 Rinkaby sn. Till denna grupp bör emellertid också räknas det runristade, jordfasta flyttblocket vid Åsby i Stora Mellösa sn, Nä 15.¹

Till gruppen »egentliga runstenar» hör emellertid ytterligare fem, mer eller mindre fragmentariskt bevarade stenar, som av allt att döma utgör rester av en gång resta runstenar: Nä 1 Viby sn, Nä 3 Edsbergs sn, Nä 16 Almby sn, Nä 18 Hovsta sn och Nä 30 Glanshammars sn. Huruvida Nä 23 och Nä 25 (Glanshammars kyrka) har varit runstenar i egentlig mening är tvivelaktigt; dessa två stenar, båda nu försvunna, har visserligen, att döma av en teckning från början av 1700-talet, haft väl tilltagna rotändar, och har sålunda varit resta. Det är emellertid troligt, att de har stått som gavelstenar i eskilstunakistor. Antalet med säkerhet en gång resta runstenar i Närke uppgår sålunda till femton stycken. Därtill kommer runblocket Nä 15.

Övriga *runristade stenar* har utgjort gravvårdar, som ursprungligen har befunnit sig på kristna begravningsplatser. Detta gäller säkerligen Nä 4 Riseberga Kloster, Nä 13 Stora Mellösa kyrka och Nä 20 Granhammarskyrkan. Hur det förhåller sig med Nä (22), 23 och 25 Glanshammars kyrka är som ovan har nämnts något ovisst, men sannolikt har de ingått i tidiga, kristna gravmonument.

Tre stenar, som av praktiska skäl har fått egna nummer, bär tydligen inskrifter utan språklig innebörd, nämligen Nä 8 Väsby, Nä 17 Ormesta och den egenartade »runstenen» Nä 19, som ligger inmurad i Täby kyrka.

¹ Några äkta runristningar i fast berg, s. k. runhällar, som är välkända från uppländskt och sörmländskt område, har hittills ej påträffats i Närke.

Också Rinkabyfunten, Nä 33, har en »inskrift» av detta ur *språklig* synpunkt meningslösa slag. Dessa fyra ristningar kan betecknas som förvirrade efterapningar av runinskrifter. Ingen av dem har dock tillkommit under nyare tid; av allt att döma härrör alla fyra från medeltiden.¹

De hittills nämnda ristningarna har det gemensamt, att de har ristats i sten. Den vanligaste stenarten är granit. Typiskt nog är nästan alla de stenar inom landskapet, som tillhör gruppen »runstenar i egentlig mening», ristade i detta material. De enda undantagen är Nä 1 Viby kyrka och Nä 8 Vesta, där stenarten är finkornig, hård sandsten. Sandsten har använts i ett tiotal fall: Nä 1, 4, 5, 6, 8, 9, 11, 16, 17, 20. Sålunda har såväl några runstenar som gravhällar och gavelstenar ristats i detta stenmaterial. Kalksten förekommer endast som material i gravhällar, eskilstunakistor och i Rinkabyfunten (Nä 33), däremot aldrig när det gäller runstenar.

Förutom ristningarna i sten har i Närke påträffats ett par runinskrifter i annat material. På en av de ornerade *ekplankorna* i Glanshammars kyrka (Nä 24) kan tre små runor skönjas, och en intressant inskrift finns på den *guldring* som omkring år 1900 hittades vid Väla i Viby sn (Nä 2). Slutligen har bland Närkes runinskrifter medtagits en guldbrakteat (Nä 10), som är slagen på samma stamp som den berömda Vadstena-brakteaten. Eftersom fyndomständigheterna och platsen för fyndet av brakteaten är mycket osäkra, har brakteaten försiktigtvis ej markerats på kartan över Närkes runinskrifter (s. xxiii).

Av kartan framgår tydligt, att Glanshammars härad är de närkiska ristningarnas huvudort. Inom detta område, Närkes nordöstra del, gränsbygden mot Västmanland, har fjorton ristningar påträffats. Bland dem återfinns sex av landskapets »riktiga» runstenar: Nä 26 (och 27), 28, 29, 31, 32 och 34. Den sistnämnda är utan jämförelse Närkes ståtligaste runsten; se pl. 20.

På ursprunglig plats, eller åtminstone i omedelbar närhet av det ställe där runstenarna på 1000-talet restes, befinner sig nu endast sju av Närkes runmonument, nämligen Nä 9, 15, 19, 29, 31, 32 och 34. Den ursprungliga platsen är känd för Nä 11 Tälje bro, Askers sn och för Nä 14 Bärsta, Stora Mellösa sn.

Några av Närkes runstenar har, tydligen redan under medeltiden, förts till kyrkor och där inmurats eller på annat sätt infogats i den för socknen centrala byggnaden. Att föra runstenar till kyrkobyggena var som bekant vanligt i vårt land, ett förhållande som f. ö. ur kulturhistorisk synpunkt är av stort intresse. Till Glanshammars kyrka fördes Nä 26, (27) och 28, då stenkyrkan byggdes; i Stora Mellösa inlades Nä 12 och till Viby kyrka fördes vid obekant tidpunkt den nu skadade runstenen Nä 1.² Man torde kunna utgå ifrån, att dessa runstenar i regel ursprungligen har stått resta i närheten av den plats, där stenkyrkorna nu står.

Att en träkyrka eller ett träkapell har funnits i Glanshammar som föregångare till den redan på 1100-talet byggda stenkyrkan intygas bl. a. av de ornerade ekplankor (Nä 24), som behandlas på s. 76 f. På de kristna begravningsplatser, som bör ha varit knutna till träkyrkorna, har av allt att döma de stenar ursprungligen haft sin plats, som i detta arbete har upptagits under följande nummer och namn: Nä 4–7 Riseberga Kloster, Nä 13 Stora Mellösa, Nä 20 Granhammarskyrkan, Nä 21, 22 (23)³ och troligen Nä 25 Glanshammars kyrka.

Det närkiska ristningsmaterialet ger tydligt vid handen, att landskapet befinner sig i utkanten av Svealands och Götalands runstensområden. Överhuvudtaget är Närke fattigt på fornminnen. Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering redovisar från Närke endast 4 704 fornlämningar från förhistorisk tid, vilket är en påfallande låg siffra, även om man tar hänsyn till att landskapet tillhör Sveriges minsta. (Se t. ex. *Vitterhetsakademiens årsbok* 1969, s. 99.) Belysande är att inom Södermanland mer än 90 000 fornminnen har registrerats, inom Västergötland 30 000 och i Västmanland 15 000. »Även om man kan antaga, att fornminnena i Närke — kanske i högre grad än annorstädes — förstörts genom uppodling i gammal tid, så måste dock

¹ Ett par uppenbart sentida ristningar, den äldsta troligen från slutet av 1800-talet, har helt kort (och utan egna nummer) omnämnts i texten i sitt topografiska sammanhang; se s. 1, 57 f. och 99 f. Vidare har ett antal förmenta runristningar omtalats; se s. 12, 17, 33, 47, 57 och 93. Alla uppgifter av dessa slag har tryckts med liten stil.

² Också Nä 19 som är en efterapning av en runsten har, enligt min mening, redan under medeltiden inlagts i Täby sakristiemur; se nedan s. 66.

Se nedan s. 74 f.

det relativt ringa fornminnesantalet i detta landskap tyda på att det nutida landskapet Närke har utgjort en perifer del av det forntida mellansvenska bebyggelseområdet ... Då fornlämningar helt saknas inom stora delar av södra och västra Närke, måste dessa områden ha saknat fast bosättning vid forntidens slut» (*Vitterhetsakademiens årsbok 1956*, s. 84 f.). Det bör emellertid understrykas, att Närkes landareal »vid forntidens slut» har varit avsevärt mindre än den nuvarande. Genom de storstilade sjösänkings- och torrlägningsföretagen under 1800-talet har det närkiska landskapet i väsentlig grad ändrat karaktär. Där tidigare stora, grunda sjöar låg, utbreder sig nu bördiga slätter. Skillnaden mellan Närkes nära 5 000 registrerade fornminnen och Västmanlands 15 000 är sålunda icke så stor, som det vid första ögonkastet kan förefalla. Närkes *nuvarande* landareal är, den omfattande torrläggningen till trots, icke ens hälften så stor som Västmanlands.

De närkiska slättbygderna omkransas av berg och skogsmarker: Kilsbergen och Lekebergen i NV och V, Tiveden i SV, Tylöskogen i SÖ och Käglan i NÖ. Dessa högländstrakter, som täcker en större yta än slättlandet, saknar förutsättningar för forntida kulturminnen. Först under medeltiden, då »järnet bröt bygd», fick dessa delar av Närke ekonomisk betydelse. Redan Hofberg anmärker (i *Nerikes gamla minnen*, s. 6 not 2), »att det område, på hvilket vi skola söka att steg för steg följa den inbrytande odlingen, innefattar endast Nerikes slättland, enär de omgränsande bergstrakterna, om de af ålder icke varit utan innevånare, likväl först kunna räkna begynnelsen af sin odling med den svenska bergshandteringens uppblomstring under Carl IX och Gustaf II Adolf».

I motsats till de bergiga gränsområdena har tydligen slättbygderna norr om Hjälmaran, Svartådalen, Kvismaredalen och själva Närkeslätten varit relativt tätt befolkade under forntiden. Det är också i dessa bördiga slättbygder — den västra delen av Hjälmaradalen och Mälardalens lågland — som flertalet av Närkes runstenar har rests. Runstenar är ju i regel knutna till det gamla kulturlandskapets odlingsbygder.

Närkes runstensmaterial är givetvis alltför magert för att tillåta någon bestämd gruppindelning. Vad man kan konstatera är egentligen endast, att det inom landskapet finns två stilistiskt skilda runstentyper. Den ena är av »götisk» typ, klart företrädd av två exemplar, nämligen Nä 9 Vesta, Kumla sn och Nä 12 Stora Mellösa kyrka. Det utmärkande för dessa två ristningar är att de helt saknar ornamentala utsmyckning. Inskrifterna är anbragta i ett enkelt runband i form av ett uppochnedvänt U. Denna konstlösa typ är starkt företrädd i Västergötland och Östergötland, medan den däremot är sällsynt i det uppsvenska och sörmländska materialet. Möjligen skall också Nä 16 Ormesta, Alby sn räknas till denna »götiska» grupp, men på grund av att endast runstensens toppstycke har bevarats, kan detta icke avgöras med någon säkerhet (se pl. 7).

Den andra runstentypen består av stenar med mer eller mindre utvecklade ornamentik i uppländsk och sörmländsk stil. Dess förnämsta företrädare är Nä 34 Nasta, Rinkaby sn. Den är ett verk, som Upplands främsta runristare skulle ha haft heder av. Dess rika och levande ornamentik ger betraktaren en bestämd känsla av att Nastastenenens ristare icke endast har varit van att rista i sten utan också att arbeta i trä och metall.

Att framstående och vana ristare har utfört Nä 26 Glanshammars kyrka och den på två sidor ristade Nä 32 Urvalla är höjt över tvivel. Den sedan 1600-talet försvunna eller för närvarande oåtkomliga Nä 28 Glanshammars kyrka har av allt att döma också tillhört den ornerade runstensgruppen. Det är f. ö. möjligt, att denna sten har ristats av samme runmästare som Nä 26, men det kan ej avgöras förrän Nä 28 åter blir åtkomlig för granskning.

På Nä 14 Bärsta dominerar ristningen av ett skickligt ristat ringkors. Det är märkligt nog den enda gången som det kristna korset förekommer (eller har bevarats) på en runsten i Närke. Huruvida kors kan ha förekommit på någon av de runstenar, av vilka vi endast har mindre stycken kvar, går ej att fastställa. Korset på den egendomliga Nä 19 Täby kyrka faller givetvis utanför denna grupp; korset, drakhuvudet, stjärten (och inskriften) är nämligen endast en klumpig imitation, sannolikt utförd redan under medeltiden (se nedan s. 66).

Till »ornerade runstenar» kan också räknas några ristningar med enklare utsmyckning än de nu nämnda. På dessa stenar har runbanden utformats som drakar med huvud och stjärt, vilket skiljer dem från den fåtaliga gruppen av oornerade runstenar. Som ornerade räknar jag alltså Nä 11 Tälje bro med sina tre runband;

det valhant ristade Åsbyblocket Nä 15; Nä 29 Apelboda, där drakens stjärt är rikt utsirad; Nä 31 Södra Lunger. Med all sannolikhet hör också de nu endast fragmentariskt bevarade Nä 3 Frösvi och Nä 18 Kumla by till de rikt ornerade runstenarna. Denna runstenstyp är sålunda betydligt rikare representerad i Närke än den enklare, »götiska» typen.

Nä 5 Riseberga Kloster skulle, på grund av sina två vackra hopflätade drakslingor, ur ornamental synpunkt kunna föras till de rikt ornerade stenarna. Eftersom stenen saknar runinskrift och av allt att döma har utgjort gavelsten i en gravkista, bör den emellertid ej räknas till runstensgruppen utan till den andra gruppen av de närkiska stenristningarna — de kristna *gravmonumenten*.

Gemensamt för alla stenar i denna andra grupp är att de ursprungligen har rests eller lagts på tidiga, kristna begravningsplatser. Hit hör Nä 4–7 Riseberga Kloster, Nä 13 Stora Mellösa kyrka, Nä 20 Granhammarskyrkan, Nä 21–23 och möjligen Nä 25 Glanshammars kyrka. Endast en av dessa stenar är funnen på sin ursprungliga plats, nämligen gravhällen från Granhammarskyrkan (Nä 20); se s. 67 f.

Vid sidan av dessa två grupper av stenmonument finns, som ovan har anmärkts, en liten grupp bestående av ristningar på lösa föremål. Till den hör den guldring med runinskrift som för omkring 75 år sedan påträffades vid Väla i Viby sn (Nä 2), den guldbrakeat som här har upptagits som Nä 10 och dopfunten från Rinkaby kyrka (Nä 33). Slutligen kan väl ekplantorna i Glanshammars kyrktorn (Nä 24) räknas till denna grupp, även om beteckningen »lösa föremål» i detta fall egentligen icke är träffande. Det bör framhållas, att varken Nä 2 Välaringen eller Nä 10 (guldbrakeaten) har förfärdigats i Närke; den sistnämnda är kanske ej ens funnen inom landskapet. Välaringen kan emellertid ha haft ett visst samband med Riseberga Kloster.

Den gruppering av det närkiska ristningsmaterialet, som här har företagits, torde vara den enda som kan åstadkommas. S. Lindqvist har emellertid beträffande de egentliga runstenarna gjort ett försök att indela dem efter deras platser i landskapet. I *Kumlabygden 2* (1963, s. 217) skriver Lindqvist med anledning av en karta över de närkiska ristningarnas spridning som jag publicerade i *Från bergslag och bondebygd* 1952, att kartan »ger anledning till den reflexionen, att monumenten från Olovstiden och från de två efterföljande mansåldrarna tillhöra olika delar av landskapet.¹ Den äldre gruppen ... äger endast två stenar i varandras grannskap: den hela vid St. Mellösa kyrka (= Nä 12) och den från Odensbacken (= Nä 11); i övrigt enstaka stenar, en i Kumla (= Nä 9), en i Almby (= Nä 16) på södra och en i Götlunda (= Nä 31) på norra Hjälmarstranden, sålunda, om man vill vara djärv, längs den senaste leden omsevis till lands och vatten från Västergötland till Rekarnebygden. — Yngre gruppen är bäst representerad inom bygden längs Ramstigen, den gamla landsvägen Örebro–Arboga. Dess tätaste klunga tillhör Glanshammars kyrka och grannskap. En annan flock kan sägas antyda fortsättningen av Ramstigen från Örebro mot sydväst inom ett smalt bälte mellan Tälje- och Svartåarna, V om en rät linje mellan Täby och Viby kyrkor, vilka f. ö. äga var sin runsten (= Nä 1 och Nä 19), den i Täby likväl troligen betydligt yngre än här åsyftade skede ... Riseberga är denna gruppdelens centrum. En enda av den yngre gruppens stenar finns slutligen inom den äldre gruppens område. Det är en fragmentarisk kalkhäll i St. Mellösa kyrka (= Nä 13); tydligen del av en »eskilstuna-kista.» Lindqvist är emellertid själv »fullt medveten om djärvheten i den på så ringa statistiskt material vilande åtskillnaden mellan ett sydligare och ett nordligare vägstråk genom Närke, antydande en under 1000-talets lopp skedd omläggning av genomfartsleden». Överhuvudtaget kan det sägas, att runstensbeståndet är alldeles för litet för att bilda grund för de hypoteser som Lindqvist också i fortsättningen framkastar (a. a. s. 218).

Det enda man kan konstatera om de närkiska runstenarnas placering är, att några av dem har rests vid ett par av genomfartslederna genom landskapet. Sålunda står Vestastenen (Nä 9) vid en avtagsväg från den viktiga, från urminnes tid nyttjade färdled, som gick på Karlsundsåsen. Denna utgrening från åsvägen »har urgammal hävd»; den »torde ha varit Kumlabygdens viktigaste förbindelse österut» och »har — eller hade — en sträckning, som klart och tydligt påverkats av urgammal bebyggelse» (L. Hellberg, *Kumlabygden 3*, 1967, s. 434). — Runstenen Nä 11 har ända till 1840-talet befunnit sig vid Tälje bro, vid brons södra sida, invid landsvägen Odensbacken – Stora Mellösa – Örebro. Bärkastenen (Nä 14) har tydligen varit rest i kanten av en gammal väg genom Stora Mellösa. Där runstenen hittades, gick vägen på den grusås, där Rönneberga gravfält är beläget, ett hundratal meter S om fyndplatsen för runstenen. — Nä 31 Södra Lunger står

¹ Med »Olovstiden» åsyftar Lindqvist »Olov Skottkonungs tid (trol. mitten av 990-talet — början av 1020-talet); se a. a. s. 212.

kvar på sin ursprungliga plats i en liten skeppssättning vid den väg som löper på Lungeråsen. Och vid Ramstigen, den viktiga gamla vägen mellan Örebro och Arboga, står Nä 32 Urvalla.

Ramstigen gick också förbi den plats där Glanshammars kyrka nu står; det förfaller troligt eller åtminstone möjligt att Nä 26–28, vilka redan under tidig medeltid fördes till kyrkan, ursprungligen har varit resta vid denna viktiga färdled.

Nä 34 Nasta, Närkes ståtligaste runsten, och Apelbodastenen (Nä 29) står resta vid »kungsvägen», där kungarna »red rätt eriksgata» genom Närke. Den stora, endast fragmentariskt bevarade Nä 30 Äversta har kanske också ursprungligen varit rest vid eriksgatan.

Ingen av de närkiska runstenarna vittnar emellertid genom sin inskrift om broläggning eller vägbygge. Det »brobygge» som enligt S. Lindqvist omtalas på Nä 31 Södra Lunger har enbart sin grund i hans läsning av inskriften; se nedan s. 99, noten.

De vägar i Närke, där runstenarna står, har av allt att döma varit äldre än runstenarna. Någon »brosten» i egentlig mening har alltså icke påträffats i Närke. När ett brobygge omtalas på svenska runstenar åsyftas praktiskt taget alltid en väganläggning över sankmark. På de viktiga närkiska *åsvägarna* behövdes inga »broar» av det slaget.

Den enda till vår tid bevarade runstenen inom landskapet, vilken bevisligen har stått rest på ett sumpigt ställe, är Nä 9 Vesta, Kumla sn. Stenen stod enligt Hofberg »invid byvägen ... på ett högst olämpligt ställe, i kanten af ett sumpigt kärr»; se *Nerikes gamla minnen* (1868), s. 90 och nedan s. 25. Det bör emellertid observeras, att Vestastenen stod »nära egoskilnaden emellan ... tre byar», Vesta, Hjortsberga och Kila. Runstenen *kan* sålunda, vid sidan av sin uppgift som minnessten, också ha tjänstgjort som gränsmärke mellan byarna; jfr t. ex. Ågestastenen (U 729): **hier mn·stanta·stan·mipli·bua** »Här skall stenen / stå mellan byarna». Det är sålunda långt ifrån säkert, att Nä 9 har utmärkt en broläggning.

Inskrifternas innehåll och form

Närkes nu kända runinskrifter kan ej sägas ge oss några upplysningar av mera överraskande slag. Runstenarnas formuleringar är i stort sett schablonmässiga. De upplyser oss huvudsakligen om vem eller vilka som lät resa stenarna, vad den döde har hetat och i vilket förhållande han har stått till den som ombesörjde minnesvården.

De flesta av Närkes fåtaliga runminnesvårdar är utförda av barn till minne av deras fäder: Nä 4, som torde utgöra en del av en »eskilstunakista», runstenen Nä 11, runblocket Nä 15, samt runstenarna Nä 28 och 32. Nä 26 är rest av barnen efter båda föräldrarna. Hustrun reser Nä 9 till sin makes minne; Nä 14 och Nä 34 är resta av moder efter son. Nä 12 lät en kvinna rista till minne av sin styvson. Nä 29 är sannolikt rest av en syster efter hennes broder, Nä 31 av två bröder efter deras broder.

I två fall lämnar oss inskrifterna uppgifter om den dödes släktskap med en tredje person; i båda dessa fall är det hustruns namn, som tillägges som apposition: Nä 28 ... *æftix faður sinn Gunnhvát, boanda Hroðlaugar* »... efter sin fader Gunnvat, Rodlögs make»; Nä 32 ... *æftix H(olma), faður sinn, boanda Gunnu* »... efter Holme, sin fader, Gunnas make.» Huruvida hustrun har varit i livet, då dessa två runstenar ristades, är ej möjligt att fastställa. Det är emellertid tänkbart att barnen, som reste stenarna, på detta sätt har velat ange, att också deras moder har aktivt deltagit i resandet av minnesvården.

På de mycket fragmentariska runstenarna Nä 1, 16, 18 och 30 liksom på Nä 13 och på den kistformade gravstenen från Granhammar (Nä 20) har inga upplysningar om släktskapsförhållanden bevarats.

Utöver uppgifterna om den dödes familj förekommer två gånger berömmande epitet om den döde: ... (*sun?*) *sinn, frœknan dræng*, »... sin son(?), en modig ung man» (Nä 18); ... *sun sinn nytan*, »... sin dugande son» (Nä 34). I det förra fallet är sålunda adjektivattributet framförställt, i det senare fallet efterställt, vilket på runstenar är den vanligare ordföljden. Om ordställningen i sådana fall se E. Wessén, *Svensk språkhistoria 3* (2. uppl., 1965), s. 107 f.

På Apelbodastenen (Nä 29) har det berömmande tillägget fått formen av en självständig sats med alliteration och rytm: *Hann var farinn fulldrængila*, »Han hade manligen farit vida.»

Endast i en av Närkes runinskrifter finns en uppgift om på vilken plats den dödes liv hade ändats. Uppgifter av det slaget är eljest ganska vanliga på runstenar från 1000-talet. Åsbyblocket (Nä 15) ger det enda närkiska exemplet: *Hann varð dauðr i Vinøyu*, »Han blev död på Vinön.»

Det kristna korset förekommer, som redan (ovan s. XI) har anmärkts, endast på Nä 14 Bärsta. Möjligen har det också funnits på den fragmentariska Nä 18 Kumla by. Huruvida kors en gång har förekommit på någon av de andra, endast styckevis bevarade stenarna kan numera ej avgöras.

En kristen böneformel av i runinskrifter från 1000-talet vanlig typ avslutar minnesinskriften på Nä 11 Tälje bro och på Nä 28 Glanshammar: »Gud hjälpe hans själ». På gravhällen från Glanshammars kyrkogård (Nä 20) finns bönen: »Gud tage hans ande och själ i sin vård» och på Välaringen, Nä 2 (från 1200-talet), läses: »Välsignad vare den som bär mig.»

Ingen av Närkes runstenar i egentlig mening är signerad. De är sålunda anonyma mästareshverk. Den enda ristarsignatur som har bevarats finns på den kistformade Granhammarshällen Nä 20.

Om runornas former och ljudvärden

Bortsett från den skadade guldbrakeaten Nä 10, slagen på samma stamp som Vadstenabrakeaten, har inga av de i detta arbete upptagna inskrifterna ristats med urnordiska runor. Alla inskrifterna består av runor, som kan sägas tillhöra den 16-typiga runraden. I regel kan runformerna hänföras till den grupp inom denna futhark, som kallas »normalrunor» (tidigare har termerna »vanliga runor» eller »danska runor» använts). I flera fall har emellertid tecken tillhörande kortkvistrunraden (tidigare »svensk-norska runor») använts; dessa är vanligen inströdda i inskrifter som eljest har normalrunor. Två inskrifter, Nä 2 och Nä 20, ger exempel på den medeltida differentieringen av **a**-runan. I dessa två fall har **ǰ**-runan ljudvärdet *a*, medan **ǰ**-runan är beteckning för *æ*-ljudet. I icke färre än femton ristningar har den stungna **i**-runan använts. Stungna **u**-runor finns på Nä 15 och Nä 34 (**lypbyurn**, men **nutan**, *nytan*); troligen också på Nä 18. På en nu försvunnen sten, Nä 23, skall enligt en teckning av J. G. Hallman också ha funnits denna runtyp [**ŋ**]. Stungna **k**-runor finns på Nä 31 (i **helgulfr**, *Hælgulfr* och **sigmunt**, *Sigmund*, men ej i **keirlifr**, *Gæirlæifr* och **kerpu**, *gærðu*); troligen också på Nä 20 (**gæra**, **guf**, **gæti**).

Vissa runor förekommer i växlande former. Detta gäller i första hand **s**-runan. **ᵛ**, som är normalformen, används uteslutande på Nä 3, 4, (8),¹ 9, 11, 12, 13, 14, 16, 18, 20, [23]¹ och [28]. I Nä 31 och 32 förekommer **ᵛ** och **ᵛ** vid sidan av varandra. Den med huvudstav försedda typen **ᵛ** (»stolsformen») finns på Nä 26, medan Nä 15 ger exempel på både normalformen **ᵛ** och stolsformen **ᵛ**. Nä 30 har den originella formen **ᵛ**. Kortformen av **s**-runan, **ᵛ**, är genomgående använd på runstenen Nä 29 och på Nä 2 Välaringen. Kortformen har sannolikt åsyftats också på Nä (19).

a- och **n**-runorna har nästan alltid dubbelsidiga bistavar, alltså **ǰ** och **ǰ**. Endast på Nä 29, som också har kort-**s**, använder ristaren vid ett tillfälle kortkvistrunan, **ᵛ**. (I de medeltida ristningarna är växlingen mellan **ǰ** och **ǰ** av annat slag; där betecknar, som ovan har anmärkts, dessa runtyper två skilda vokalljud.)

r-runan har endast i en inskrift s. k. slutna bistav. Denna slutna form, **ᵛ**, där den vinklade bistaven träffar huvudstavens mitt, förekommer nämligen typiskt nog endast på Nä 2, guldringen från Väla.² I inskriften på Granhammarshällen, Nä 20, som också tillhör medeltiden, har däremot **r**-runan den äldre formen **ᵛ**.

¹ Parentes om *siffran* användes i detta kapitel för att ange »förvirrade» inskrifter; klammer anger, att inskriften eller en del av densamma är förlorad eller oåtkomlig och därför endast känd genom äldre uppteckningar.

² Den yngre, »slutna» formen har **r**-runan också i den förvirrade inskriften Nä 17. Detta visar, att den egendomliga ristningen har tillkommit relativt sent, eftersom denna runform säkerligen har påverkats av den latinska versalen R.

þ-runan har denna normalform utom i ett fall, nämligen på den nyssnämnda gravhällen från Granhammar (Nä 20), där den medeltida formen med lång bistav (D) förekommer.

o-runan har formerna 𐌺 och 𐌻 . Den första formen, normalrunan, förekommer på Nä [1], Nä 11,¹ 18, 26 och 29. Kortkvistrunan finns endast på Nä 32 och Nä (19). Anmärkningsvärt är, att den i Närke vanligaste formen 𐌺 är mycket sällsynt på Västergötlands runstenar, medan den i sörmländska inskrifter är »den ojämförligt vanligaste»; se *Västergötlands runinskrifter* (1970), Inledning, s. XL och *Södermanlands runinskrifter* (1936), Inledning, s. XLIII. Av viss betydelse för dateringen av de närkiska inskrifterna är att **o**-runan i det bevarade runmaterialet aldrig har använts för att beteckna (nasalerat) *a*.

Runan **o** brukades ju ursprungligen som tecken för nasalerat *a* (*q*), men runan övergår omkring mitten av tiohundra-talet till att beteckna vokalen *o*, ett ljud som tidigare hade återgivits med **u**-runan. De ristningar, som använder **o**-runan som tecken för *o*-ljud eller dess omljud *æ*, torde därför kunna dateras tidigast till 1000-talets senare hälft: Nä 18 **froknan**, *fræknan* men **hulmi** *Holmi*; Nä 26 **moþur** *moður*; Nä 29 **bofriþr** *Bofriðr* men **biurn** och **brupur**; Nä 32 **boana** *boanda*. I Nä 11 förekommer **o**-runan i digrafen **io**, återgivande brytningsdiftongen *io*: **biorn**, *Biorn* men **eibiurn**, *Æibiorn*.

u-runan, som blev tecken för mångskiftande uttal, användes som tecken för *o* i följande inskrifter: Nä 9 (**b**)**u**(**n**)**t**a), *bonda*; Nä 18 **hulmi**, *Holmi*; Nä 26 **hulmu**, *Holmu*; Nä 28 **hrulauhar**, *Hrodlaugar*; Nä 29 **biurn**, *Biorn*; Nä 29 och 31 **brupur**, *broður*, Nä 32 **hu**(**l**)**m**a), *Holma*. Som tecken för *iu*- eller *y*-ljud förekommer **u**-runan på Nä 12: **stukn**, »styv[son]».

Runan **r**, 𐌺 (stupmaður), som i vikingatida runinskrifter användes för att beteckna palatalt *R*, förekommer i det närkiska materialet huvudsakligen i den vanliga prepositionen *æftir*: Nä 1 ... **ftir**, Nä 4 **iftir**, Nä 9, 12 och 15 **eftr**, Nä 11, 16, 26 (...**ir**), Nä 31 och 32 **eftir**. Däremot har Nä 14 **efitr**, Nä 28, 29 och 34 **eftir**.

r-runan användes dessutom i följande ord: Nä 26 **þorker**, *Þorgæirrr*, Nä 31 **helgulfr**, *Hælgulfr*, **keirlifr**, *Gæirlæifr* och Nä 12 **rietr**. Den sistnämnda, egendomliga runföljden är emellertid uppenbarligen felristad. Vad som åsyftas är snarast verbet *retta*, 'resa'.¹ **r**-runan är alltså i detta exempel endast felristning för **a**. Hofbergs uppfattning, (i *Nerikes gamla minnen*, s. 86), att **r**-runan här måste beteckna vokalljud »nemligen det dunkla slutljudet ö (kanske e?)» är säkerligen oriktig. Utom i dessa fall finns 𐌺 -runan bland de egendomliga tecknen på Nä (19). Det kan också nämnas, att Wætter och Dybeck har sett runan på Nä (8), vars inskrift likaledes saknar språklig innebörd.

Skillnaden mellan palatalt *r*, som betecknades med 𐌺 , och vanligt *r*, där runan 𐌺 användes, upprätthölls ännu på runstenar från 1000-talet. Under senare delen av århundradet sammanfaller emellertid tydligen palatalt **r** med det vanliga **r**-ljudet, och 𐌺 -runan tränger så småningom ut 𐌺 i denna funktion.

På ett par av Närkes runstenar använder ristaren **r**-runan i stället för **u**-runan: Nä [28] **hrulauhar** *Hrodlaugar* (gen.); Nä 29 **han uar** ... *Hann var* ... Detta är alltså att betrakta som ett relativt ungt drag i dessa inskrifter.

Det nyssnämnda **hrulauhar** på Nä [28] ger dessutom exempel på **u**-runans användning för att beteckna *o*-ljud (se ovan) och bruket av **h**-runan i **-lauhar**, *-laugar* för att beteckna frikativt *g*-ljud. **hrulauhar** uppvisar ett överraskande fall av bevarat initialt *h* framför *r*. Detta senaste är ett mycket ålderdomligt drag: »*h* föll i runsvenskan bort i uddljud framför *l*, *n* och *r* ...; endast i isl. kvarstår *h* ... I de äldsta runinskrifterna kvarstår dock *h* ... På 1000-talet har det däremot fallit» (E. Wessén, *Svensk språkhistoria* 1, 8. uppl. 1969,

¹ Hur felristningen skall förklaras är givetvis ovisst. Det är likväl i detta fall frestande att gissa, att felet kan ha uppstått på följande sätt: I inskriften följs **rietr** omedelbart av prepositionen **eftr**, dvs. av en runföljd som slutar på samma sätt (**rietr eftr**). Tänkbart är, att den som ristade runorna av tanklöshet har hoppat från **t**-runan i **rietr** till **t**-runan i **eftr** och därför i misshugg ristat en **r**-runa i stället för en **a**-runa. Jämför t. ex. felristningen på Mellbystenen (S. B. F. Jansson i *NFSS* 48, 1974, s. 5). Att man kan våga en sådan gissning beror på att en delvis likartad felristning, åtminstone enligt min uppfattning, torde kunna iakttagas strax efteråt i inskriften, nämligen **stukn:sin** i stället för **stuksun:sin** (... *sin styvson*). Där torde ristaren ha hoppat från **k** i **stuk** till **n** i det följande **sun**; se nedan s. 44. Om min gissning träffar det rätta, tyder felen på att stenen har ristats efter en förlaga (på trä), och att huggaren icke har varit runkunnig.

s. 38, § 14). Nä 28 är för närvarande oåtkomlig och kan ej granskas; läsningen **hrulauhar** grundar sig enbart på en uppteckning från 1600-talet. **hrulauhar** kan likväl sägas visa svårigheten, när det gäller försöken att tidfästa runinskrifter med hjälp av ortografien.

Datering

Yttre hållpunkter för en datering ger endast två av de runristade föremålen, nämligen gravhällen från Granhammarskyrkan (Nä 20) och guldringen från Väla (Nä 2). Gravhällens form är ålderdomlig och torde kunna dateras till 1100-talets senare hälft. Eftersom runinskriften givetvis är från samma tid som gravhällen får man därigenom en ungefärlig datering. Omkring ett århundrade yngre torde Väla-ringen och dess inskrift vara. Se om dateringen av dessa två föremål nedan s. 10 och 71.

Vad *runstenarna* beträffar saknas egentliga stödjepunkter för en absolut kronologi. När Herm. Hofberg år 1868, som sekreterare i Föreningen för Nerikes fornminnen, utgav *Nerikes gamla minnen*, behandlar han runstenarna i kapitlet »Minnen från medeltiden» (a. a. s. 79 f.). Kapitlet börjar på följande sätt: »Jemfördt med de andra Svealänderna är Nerike fattigt på runstenar, hvilket, då det ligger så nära de gamla folklanden, häntyder på ett senare bebyggande, serdeles om man tillika — såsom Prof. Säve anmärker — ser på språket i runinskrifterna, hvilka, genom de många ojemnheterna i skriftsättet och de ofta förekommande stungna runorna, hänvisa på en yngre tid.» Också i förordet till detta arbete (s. III) motiverar han denna sin sena datering av runstenarna, en uppfattning som han funnit stöd för hos Carl Säve: »Att runstenarna blifvit hänfödda till medeltidsminnena, har så mycket mera skäl för sig, som ojemnheterna i språket och öfriga kriterier hänvisa på, att Nerikes runmonument alla tillhöra en senare tid.»

Redan av min kortfattade översikt av de närkiska runinskrifternas form och innehåll har framgått, att Närke saknar inskrifter, som kan knytas till något känt historiskt skeende. Här finns icke heller någon medeltida inskrift som är självdaterande. Det är också förenat med stora risker att med ledning av inskrifternas anordning, av ornamentiken, runformerna, ortografien och språket försöka konstruera en relativ kronologi. För ett sådant företag är materialet alltför begränsat och alltför heterogent.

Sune Lindqvist anser tydligen, att Nä 9 Vesta, Nä 11 Tälje bro, Nä 12 Stora Mellösa, Nä 16 Almby och Nä 31 Södra Lunger tillhör en äldre grupp. Han daterar dessa stenar till »Olovstiden»; de skulle alltså ha ristats under perioden 990–1020. Den yngre gruppen, bestående av samtliga övriga ristade stenar, skulle enligt Lindqvist ha tillkommit under »de två efterföljande mansåldrarna».

När Hofberg anser, att Närkes runstenar är »minnen från medeltiden», förlägger han dem avgjort till en något för sen tid. Däremot förefaller det mig klart, att Lindqvists tidsbestämning av »den äldre gruppen» till slutet av 900-talet eller början av 1000-talet är en alltför tidig datering. Det torde vara sannolikt, att ingen av de närkiska runstenarna har ristats före mitten av 1000-talet. De flesta gör intryck av att ha tillkommit ett par årtionden efter denna tidpunkt. Försiktigtvis bör man inskränka sig till att förmoda, att följande runristningar tillhör tiohundralets mitt eller senare hälft: Nä 1, 3, 9, 11, 12, 14, 16, 18, 26–28, 29, 30, 31, 32 och 34.

Följande ristningar är troligen några årtionden yngre, alltså från slutet av 1000-talet, från sekelskiftet 1100 eller början av 1100-talet: Nä 4, 5, 6, 7, 13, 15, 21 och 22–25.

Granhammarshällen Nä 20 torde tillhöra 1100-talets senare hälft och Nä 2 Välaringen 1200-talets mitt eller senare hälft. Bland de »förvirrade inskrifterna» torde Nä 33 kunna hänföras till mitten av 1100-talet. Om de tre övriga, Nä 8, 17 och 19, kan endast sägas, att de torde ha tillkommit redan under medeltiden.

Tidigare runinskriftsundersökningar i Närke

I den stort upplagda undersökning av Sveriges runinskrifter som Johannes Bureus (1568–1652) och hans medarbetare sökte genomföra, ingår endast fyra runstenar från Närke (Nä 26, 28, 32 och 34). Två av dessa

runstenar härrör från Glanshammar, nämligen Nä 26 och Nä 28, vilka båda då sedan länge satt inmurade i kyrkan. Bureus har emellertid icke själv undersökt dess två inskrifter; åtminstone finns ingen förstahandsuppteckning bevarad av de två Glanshammarsstenarna. Han har fått sina uppgifter om dem från en hittills okänd runforskare i Närke, sergeanten (sedermera fänriken) vid livkompaniet av Närke-Värmlands regemente, Lars Mårtenson, död i Prag år 1649. Om denne se nedan s. 81.

Av de andra två runstenarna, Nä 32 Urvalla (Götlunda sn) och Nä 34 Nasta (Rinkaby sn), har Bureus endast undersökt den förstnämnda. Hans läsning av inskriften återfinns i hans anteckningsbok F a 6 (KB)¹ och i F a 5 (»Sueorum Runæ»). Urvallastenens inskrift är alltså den enda i Närke som Bureus själv har upptecknat.

Vad den nyssnämnda Nasta-stenen beträffar, lämnar Bureus ingenstades någon uppgift om dess inskrift. Det enda som finns är en anteckning i »Sumlen» (F a 12), där runstenens plats anges. Se nedan s. 111, fig. 89. Bureus' uppgift, att stenen hör till »Glanshammar Sokn» är felaktig.

Det kan förtjäna att påpekas, att alla de fyra närkiska runstenar, som Bureus har upptagit i sina runarbeten, befinner sig eller befann sig vid vägar, som han hade färdats på, bl. a. när han var på resa till sin måg, Jonas Benedicti Rudberus. Denne hade år 1625 efterträtt sin fader som kyrkoherde i Lyrestad (i Vadsbro hd, Västergötland). Nä 26 och 28 sitter inmurade i Glanshammars kyrka, belägen vid »Rampestigen»; Nä 32 står enligt Bureus »På Rampestigen widh Göthelunda» (se fig. 79, nedan s. 101); Nä 34 låg, då Bureus såg den, »J Glanshammar Sokn widh Örebro hoos Nasta by, hardt widh Landzwegen» ... Det är alltså endast i förbifarten och mera av en tillfällighet som Bureus uppmärksammade dessa fyra närkiska runstenar.² Närke har uppenbarligen ej tillhört de av 1600-talets runforskare systematiskt undersökta landskapen.

Det är därför ej överraskande, att endast en av Närkes runstenar, den ståtliga Nasta-stenen (Nä 34), har undersökts och avbildats av stormaktstidens professionella fornforskare. Också den undersökningen kom att utföras så att säga i förbifarten. Nasta-stenen blev nämligen föremål för Johan Hadorphs intresse, därför att den befann sig vid eriksgatan genom Närke. På den vägen skulle ju Karl XI färdas på sin resa sommaren 1673, och det var i samband med att Hadorph förberedde kungens eriksgata, som han och hans medhjälpare Petrus Törnwall undersökte och avbildade Nasta-stenen.³ Den hade då fallit omkull, varför Hadorph lät resa den igen den 6 juni 1672.

Hadorphs och Törnwalls träsnitt av Nasta-stenen trycktes i Johan Göranssons *Bautil* (1750), ett verk som enligt sin titel omfattar »Alle Svea och Götha Rikens RUNSTENAR». Nasta-stenen är emellertid som sagt den enda av Närkes runstenar, som ingår i detta stora bildverk, där ej mindre än 1 173 träsnitt återges av svenska runstenar från andra landskap. Det är sålunda ej alldeles obefogat, när Herman Hofberg i förordet till *Nerikes gamla minnen* talar om Närke som »en landsort, som varit af både äldre och yngre antiqvarier mer än någon annan förbisedd».

¹ Eljest nämns ingen av Närkes runinskrifter i denna viktiga anteckningsbok (F a 6). Under rubriken »Närke» har visserligen Bureus upptagit en runristning »widh Glanshammar i Spiluijk S.», men han har senare upptäckt sitt misstag och strukit över rubriken; se F a 6, s. 243. »Glanshammar» har han emellertid ej rättat. Uppgifterna åsyftar Sö 167 Landshammar.

² Av Bureus' biografiska anteckningar framgår, att han vid ganska många tillfällen, särskilt på 1620-talet, reste genom Närke. Till Örebro reste han den 29/1 1603 och stannade där några dagar. Den 19/12 1621 »Genom Arboga 6 mil til Täby kyrkebyn vnder Tidvegen 6½ mil»; han kom dagen därpå »Til Geenstorp i Wijby S». Den 22/12: »Til Lyrestad Prestgård med her Jon til hans fader her Bengt.» En månad senare (24/1 1622) lämnar Bureus Lyrestad och stannar på hemvägen över natten hos »Nils Körning i Romundabodha», fortsätter dagen därpå till »Torpa i Håkwad sokn eller Halme S» och gästar »Sven Pers med Trä benet». Den 26/1 kommer Bureus »til Biörka i Glanshammar». Ett par år senare, 19/12 1625, övernattar Bureus i »Siogesta i Rinkeby» och kommer följande dag »til Wårsta i Wijby Sokn ½ mil frå Tijdvedhen ... Då iagh drogh genom Örebro länte iagh M. Jacob S. Olofs krön: och fragmenta i folio 6 bl. 2 in 4º». Den 24/1 1626 reste han »frå Lyrestadh til Södherby i Wijby Sokn 7 mil». Två dagar senare »war iagh i Walle Wallij fädernes gård, vti Tyslinge sokn ... i Wija hos Nils glömdes et lakan». Se vidare *Sammlaren* 1883, där Bureus' anteckningar har publicerats av G. E. Klemming.

De här nämnda resorna genom Närke har Bureus således företagit i december och januari, alltså vid en tid på året, då fältundersökningar av runinskrifter praktiskt taget är omöjliga att utföra.

³ Se nedan s. 110 f. och H. Schück, *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, dess förhistoria och historia* 2 (1933), s. 387 f.

I de s. k. *Ransakningarna*, den fornminnesinventering som Johan Hadorph tog initiativ till år 1666, redovisar först prästerskapet och sedan befallningsmännen de fornminnen av skilda slag, som de hade fått kännedom om.¹

De flesta av »ransakningarna» från Närke är visserligen kortfattade och några ganska intetsägande, men som helhet är detta inventeringsmaterial av stort värde. Där rapporteras från Närke sju runristningar: Nä 9 Vesta, 11 Tälje bro, 15 Åsby, 19 Täby k:a, 31 Södra Lungar, 32 Urvala och 34 Nasta. Anmärkningsvärt är, att de två av Bureus kända runstenarna i Glanshammars kyrka, Nä 26 och Nä 28, ej har uppmärksammats. Dessa två inmurade stenar låg troligen då dolda. Däremot meddelas några uppgifter av typen »en gammal Munckesteen medh Runska bokstäfwer». Sådana uppgifter har godtagits i många senare arbeten, där Närkes runinskrifter omnämnas. Uppgifter av det slaget åsyftar emellertid av allt att döma medeltida gravstenar med bokstavsskrift (majuskler). Meddelandena om dylika stenar har av mig medtagits utan nummer och vid redogörelsen har genomgående liten stil använts. Se Frövi, Edsbergs sn nedan s. 12, Sköllersta kyrka s. 33, Stora Mellösa kyrka s. 47, Götlunda kyrka s. 93.

1600-talets runforskare har alltså känt till sammanlagt tio närkiska runstenar: Nä 9, 11, 12, 15, 19, 26, 28, 31, 32 och 34.

På 1700-talet iakttogs ytterligare fyra runinskrifter, alla fragmentariskt bevarade: Nä 1, 8, 23 och 25. Dessa redovisas, tillsammans med de tidigare kända, av Olof Celsius (1670–1756) i hans handskrivna arbete »Svenska runstenar» (F m 60, KB).² Det är emellertid tydligt, att Celsius icke själv har undersökt någon runinskrift i Närke. Han bygger uteslutande på uppgifter från ett par studenter med närkiskt påbrå, J. G. Hallman (1701–1757) och Olaus Hultberg († 1743). De tillhörde Närkes nation i Uppsala. Den flitigaste meddelaren var den fantasifulle J. G. Hallman. Om honom se nedan s. 40, not 1 och s. 44 f., not 1; om Hultberg s. 49, noten.

Hallman lämnade tydligen även teckningar av runstenar till Celsius. Över Ihreska samlingen har dessa kommit till ATA. Renritningar med pryddig textning infogades i Peringskiölds *Monumenta 6* (F h 6, KB). Kopior i bläck av Hallmans teckningar klistrade J. G. Liljegren in i sin *Fullständig Bautil* (ATA). Där finns också Hadorphs och Törnewalls träsnitt av Nasta-stenen (Nä 34).

Vid 1700-talets slut var följande fjorton närkiska runristningar kända: Nä 1, 8, 9, 11, 12, 15, 19, 23, 25, 26, 28, 31, 32 och 34.

I J. G. Liljegrens *Run-Urkunder* (1833) redovisas dessa fjorton stenar under arton nummer (L 1024–1038, 1681 och 1682). Anledningen till detta är, att Liljegren också upptager fyra förmenta runstenar under egna nummer (L 1032, 1035, 1681 och 1682). Liljegren bygger därvid på några mycket tvivelaktiga uppgifter i *Ransakningarna*; se nedan s. 12, 33, 47 och 93. Under »1038. *Wäsby, i en bro*» (Nä 8) återger Liljegren en läsning av Nä 26, se nedan s. 17 not 1 och s. 81, not 1.³

Under 1800-talets lopp kom ytterligare sex runristningar i dagen: Nä 18, 21, 22, 27, 29 och 33. Kända var alltså då sammanlagt tjugo stenar. Av dessa var emellertid endast tretton i behåll. Dessa *bevarade* stenar behandlade Herman Hofberg i sitt år 1868 utgivna arbete *Nerikes gamla minnen*.

När Hofbergs verk utkom hade en publicering av Närkes runinskrifter länge varit på tal. I »Årsberättelse af Föreningens Styrelse afgifven den 25te Maj 1858» (ÖLM) skriver Djurklou, sekreterare i den då endast två-

¹ Om »Ransakningarna» se *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien* 2 (1933), s. 343 f. På uppdrag av akademien pågår för närvarande en publicering av denna viktiga källa. Hittills har av *Ransakningar efter antikviteter* utkommit band 1: 1 (1960), 2: 1 (1969). I det senare bandet ingår uppgifterna från Närke.

² Samma uppgifter om Närkes runinskrifter har Celsius med bläck infört i sitt exemplar av *Bautil* (1750) på s. 236, där »Öster Göth Lands Rune Stenar» återges. Celsius' exemplar av *Bautil*, som tillhör UUB, har signum R 556 A.

³ Om Liljegrens förteckning av Närkes runurkunder anmärker Herman Hofberg i Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen verksamhet år 1867 (ATA) och i *Nerikes gamla minnen* (1868): »Då *Liljegren*, hufvudsakligen efter äldre uppteckningar, utgaf sina *Run-urkunder* 1833, upptogs Nerikes samtliga runstenar till 18, ehuru säkert en och annan af dem, som blefvo intagna i detta arbete, redan då var förstörd. Senare efterforskningar ha emellertid ledt till visshet om, att 12 af de runminnen, *Liljegren* omförmäler, ännu finnas i behåll, ehuru 3 endast såsom fragmenter, hvartill kommer ett fragment af en förut okänd sten, som genom författarens efterspaningar uppdagades under förleden sommar (1867), så att antalet af Nerikes runstenar för närvarande utgör 13» (*Nerikes gamla minnen*, s. 79). Med en »förut okänd sten» åsyftar Hofberg Nä 18.

åriga Föreningen för Nerikes folkspråk och fornminnen: »I afseende på de uti länet befintlige fornlemningars afteckningar har ännu föga kunnat uträttas; dock hafva några runstens afteckningar tagits, och för utgifvandet af Nerikes runminnen utan föreningens alltför dryga kostnader, förberedande åtgärder vidtagits. Önskligt vore väl, om Nerikes runminnen kunde få en plats uti Hr. Richard Dybecks förtjenstfulla arbete Sweriges Run-Urkunder; men medan det ännu war owisst, huruwida detta arbete skulle komma att fortsättas, gjordes framställning till Kongl. Nordiska Oldskrift Selskabets sekreterare, hr Etats Rådet Rafn, om deras införande uti detta allmänt-nordiska instituts annaler. Uti skrifvelse af d. 17de November förlidet år erhöles också från honom det svar, att uti bandet för 1859 plats för dem kunde beredas, samt särskildte aftryck till 150 à 200 exemplar emot någon billig lösen eller i stället för författare-arvode kunde till föreningen lemnas. Sedan denna tid har dock h^r Dybecks arbete erhållit understöd,¹ hvarföre föreningen torde anse lämpligast att öfverlemna Nerikes Runminnen till denne utmärkte Rungranskare; eller åtminstone härom till honom göra framställning, innan man bestämdt antager hr Etats Rådet Rafns utmärkt välvilliga anbud.» I styrelsens årsberättelse den 6/12 1860 (ÖLM) heter det: »Önskligt vore, om de upplysningar om våra runurkunder som ännu saknas, kunde redan nästa sommar till styrelsen inkomma, så att granskandet och utgifvandet af Nerikes Runminnen snart kunde taga sin början.»

Att Djurklou hade planer på att själv utge Närkes runinskrifter är otvivelaktigt. Han förberedde arbetet bl. a. genom att insamla material från ATA. Sålunda lyder t. ex. ett brev till B. E. Hildebrand (odat., ATA): »Såsom ett bevis på beskaffenheten af våra jordfynd i Nerike öfversändes hosföljande afteckning af en vid Åsby funnen sten,² i utbyte hvaremot jag vågar anhålla att få en copia af den enda runsten från Nerike, som fanns uti Academiens af Herr Riks Antiqvarien mig benäget visade Bautil aftecknad.³ I utbyte deremot skall jag snart nog lemna alla Nerikes Runstenar i noggranna afteckningar. Då Carl Säwe lofvat sin hjälp vid runskrifternas tolkning, har jag nästan beslutat mig för att utgifva Nerikes Runminnen, ehuru en sådan åtgärd säkerligen skall förmå Herr Dybeck att öfver mig utgjuta sin vredes skålar.» Djurklou säger sig nu vara »ej rätt nöjd med» Dybecks *Sveriges Runurkunder*: »Att blott meddela Runradens bokstafliga innehåll, utan någon kritik eller ens ett försök till öfversättning, är ej att tillvinna sig allmänhetens bevågenhet. Då man ger ut ett arbete, som bör kunna intressera en större allmänhet, hvarföre då göra det för densamma ofattligt. Hade ej Utg. tilltrött sig ega nog insigter i det gamla språket, för att våga en tolkning af runskrifternas innehåll, så hade han ju kunnat öfverlemna denna åt Säwe, om hvilken till och med Rafn yttrat at det i hele Norden neppe findes nogen dygtigare at fortolke dem. — Af Nerikes Runstenar äro flere förkomne, och dessa har det ej lyckats Föreningen att få tillbaka mer än blott en enda; det skulle derföre vara särdeles kärt om Herr Riks Antiqvarien benäget ville låta afskrifva, naturligtvis på föreningens bekostnad, såväl Presterskapets inom Örebro län afgifne berättelse, som ock hvad Peringskiöld med fleres anteckningar i denna väg innehålla, hvarigenom någon närmare ledning för efterforskandet kunde erhållas. Naturligtvis önskar föreningen som för detta ändamål anvisat 100 Rdr rmt hellst, att få alla de upplysningar om Nerikes fornlemningar, som deraf kunna erhållas, hvarföre den — om någon lämplig och ej alltför dyr afskrifvare kan fås — gerna såge om afskrifterna omfattade allt hvad dessa och andra anteckningar kunna upplysa rörande Nerikes Fornminnen.»

Från Hildebrand fick Djurklou senare också kopior av de teckningar som Liljegren hade infogat i sin *Fullständig Bautil* (ATA). Han tackar för dessa i ett brev av den 20/11 1861 (ATA): »För de öfversända afteckningarne ur Liljegrens Bautil tackar jag på det förbindligaste, och hoppas att snart kunna skicka den utlofvade afteckningen af Hardemostenen, ett motstycke till den redan lemnade öfver Åsby-stenen.»⁴

¹ Se nedan s. xx, noten.

² Om denna nyfunna sten, ett ornerat s. k. gravklot, se nedan s. 51, not 2.

³ Vid ett av Djurklous besök på riksantikvarieämbetet hade alltså Hildebrand visat honom *Bautil*, där Hadorphs och Törnewalls träsnitt av Nasta-stenen (B 768) ingår. Se nedan Nä 34.

⁴ »Hardemostenen» är, liksom »Åsbystenen», ett gravklot; se nedan s. 51, not 2 och Hofberg i *Nerikes gamla minnen*, s. 77 f.

Vid denna tid hade Djurklou en helt annan inställning till Dybeck än den som han uttrycker i den ovan citerade årsberättelsen år 1858, där han kallar honom »denne utmärkte Rungranskare». I ett av sina många brev till Hildebrand skriver Djurklou (11/11 1861; ATA): »Utgifvandet af Nerikes runstenar har jag verkligen länge påtänkt och både Etatsrådet Rafn och Professor Säwe hafva lofvat mig biträde vid runornes tolkning, hvadan jag kunnat på fullt allvar anse ett sådant företag utförbart, i synnerhet som jag nu fått mig en god ritare till biträde. Mina mångfaldiga enskilda och kommunala bestyr äfvensom en svag helsa torde dock fördröja detta arbete, hvilket — om det skall blifva någorlunda fullständigt och tillförlitligt — kräfver ej obetydlig tid, då runstenarne, särdeles de mera otydliga, fordra förnyade undersökningar. En och annan af Nerikes runstenar äro läste eller åtminstone undersökte af Dybeck; men denne forskares svartsjuka, torde göra det omöjligt att få någon del af hans läsning, i synnerhet som han synes anse det honom lemnade understödet¹ vara ett monopolium på ensamt och af andras intrång ostördt utgifvande af dessa minnes vårdar, hvartill dock en endas krafter och tid ej äro på långt när tillräcklige. — För det benägna löftet att besörja afskrifter af Presterskapets berättelser är jag på det högsta tacksam, och i händelse afskrifvaren ej kan åtnöjas med den af Herr Riks Antiquarien erbjudna betalningen så är det gifvet att den måste höjas, och när jag får vidare underrättelse härom, skall jag hafva äran öfverstyra dertill erforderlige medel. Då trohet och diplomatisk noggrannhet särdeles för de äldre är af vigt, så kan man väl ej bjuda för litet. 38 à 50 öre högst synes mig dock för en vid olika stilar van person väl icke för lågt. Kunna afskrifterna erhållas för billigare pris, så är det naturligtvis så mycket bättre; men detta lämnar jag med fullt förtroende i Herr Riks Antiquariens händer, då Herr Riks Antiquarien så godhetsfullt åtagit sig detta. Som föreningens verksamhet omfattar Örebro Län; så är det föreningens Önskan att äfven få de uppgifter, som inkommit från Carlskoga och Noraskogh, eller hela detta län i sin nuvarande utsträckning ... För Runstenarnes utgifvande är det naturligtvis af vigt att erhålla alla möjliga tillgängliga upplysningar. Med ledning af Liljegrens Run Urkunder synes: att sådana kunna erhållas i *Buræi* handskrifne samlingar, *Celsii* afskrifter af Runstenar, *Bergmans* afskrifter af Runmonument samt *Hagelbergs* afteckningar. Dessa torde väl samtelige finnas i Stockholm, och då Liljegren lemnar tydliga anvisningar, hvar upplysningarne för hvarje särskild sten stå att finna, är det ej så synnerligt svårt att göra de erforderlige utdragen ... För eftersökande af Hallmans Nericia illustrata har jag skrifvit till Strengnäs; men fruktar att denna skrift ej der finnes. Beklagligt för Nerike vore det om denne nitiske Nerikesforskarens arbete förkommit. Gamla handlingar socknebeskrifningar m. m. hafva funnits i Örebro Elementar läroverks archiv, men blifvit spolierade. Hvert de tagit vägen derom har jag ej kunnat erhålla några upplysningar, ehuru skäligen anledning till några misstankar förekommit emot en f. d. lärare vid läroverket. Ett af de gamla documenter som utgjorde Scholans Archivum Nericiense, nämligen: Hallmans Urqvåde till Nerikes Känning innehafves af Dybeck, hvilket han skriftligen erkännt.»

Här skall ej närmare skildras de motsättningar som rådde mellan B. E. Hildebrand, Djurklou och Dybeck, senare också mellan Dybeck och Hofberg. Det föreligger, vad kontroverserna mellan de tre förstnämnda beträffar, en utförlig beskrivning av förhållandena i en artikel med det betecknande namnet »Två slår den tredje» (i *Från bergslag och bondebygd 1956*, s. 63–110). Dessutom torde en uppmärksam läsare kunna få en viss inblick i situationen genom det arbete som jag här framlägger.

Det var ganska många personer, som på 1860-talet mer eller mindre ingående sysselsatte sig med att undersöka och avrita Närkes tolv då bevarade runstenar: Richard Dybeck (1811–1877), Gabriel Djurklou (1829–1904), Herman Hofberg (1823–1883) och mera tillfälligt t. ex. A. Wætter, O. G. Blomberg och J. Wahlfisk.

Beklagligtvis ägde ingen av dessa män några fackkunskaper i egentlig mening. De var alla fornälskare, men deras utbildning var av skiftande slag: *Dybeck* hade avlagt hovrättsexamen år 1834, *Djurklou* avlade kameralexamen 1854 och kom senare att ägna sig åt viktiga värv, som han hade förutsättningar för att genomföra, *Hofberg* var distriktsläkare, *Wætter* var, liksom O. G. Blomberg, »vice Pastor» vid den tid då han avritade runstenar i Närke. Också *J. Wahlfisk* var en kyrkans man.

¹ Från år 1858 erhöll Dybeck ett anslag på 1 500 riksdaler av rikets ständer för sina runforskningar.

Såväl Dybeck som Djurklou och Hofberg hade tydligen klart för sig att deras filologiska kunskaper var otillräckliga för en tillfredsställande publicering av runinskrifterna. För att avhjälpa denna brist vände sig Dybeck till sin vän George Stephens (1813–1895), som då undervisade i engelska vid Köpenhamns universitet. Med ett beundransvärt tålmod besvarade Stephens alla de frågor som Dybeck ställde. Stephens har visserligen stora förtjänster som utgivare av utbildningar av runinskrifter i sitt väldiga verk *The Old-Northern Runic Monuments* (1866–1901), men som runologisk hjälprea åt Dybeck var han icke lyckad, eftersom också han saknade filologisk kunskap. Att Dybeck ej i denna sak vände sig till sin gamle vän från uppsalaliden, Carl Säve, berodde väl snarast på att han blev förekommen av två andra undersökare, först av Djurklou (se t. ex. det ovan s. xx citerade brevet till B. E. Hildebrand). Hofberg, som år 1866 hade efterträtt Djurklou som sekreterare i Föreningen för Nerikes folkspråk och fornminnen, följde på denna punkt sin företrädares exempel. Hofberg skriver den 5/7 1867 till Carl Säve: »Under en nyligen företagen resa genom Nerike har jag tagit nya, och som jag tror ganska pålitliga afteckningar af landskapets samtliga runstenar, för att sedan framläggas i ett större arbete öfver 'Nerikes gamla Minnen', som jag har under händer. Men innan detta sker, hade jag önskat, — och anhåller derom på det förbindligaste, — att få underställa de gjorda runtexterna Eder granskning.»

Redan året därpå, alltså 1868, trycktes Hofbergs i brevet till Carl Säve nämnda verk. Titeln lyder i sin helhet: *Nerikes gamla minnen, sådana de ännu quarlefwä i fornlemningar, fornfynd, aflefwor af medeltidens kyrkliga konst, folkslif, sånger, sägner, folkspråk, m. m.* I arbetets åttonde kapitel, s. 79–95, behandlas och avbildas de tretton ristade stenar som då var i behåll. Detta korta kapitel utgör alltså det första tryckta arbetet om Närkes runstenar.

I förordet heter det (s. IV): »Under alla förhållanden är det mig en kär pligt att här offentligen få erkänna och betyga de stora förbindelser, i hvilka jag står till flere vetenskapens idkare och vänner, för de upplysningar och bidrag, som blifvit mig lemnade för mitt arbete. Jag tillåter mig att i detta afseende och i främsta rummet nämna Professorn vid Universitetet i Uppsala, Ridd. af K.N.O. Herr Doktor *Carl Säve*, som haft den godheten att granska och med högst värderika anmärkningar beledsaga mina tolkningar af Nerikes runstenar.»

Om bilderna av runstenarna lämnar Hofberg i förordet följande upplysningar: »Teckningarna äro återgifna dels i träsnitt, dels medelst kemitypi, det senare på tillrådan af verkliga konstkännare. Att kemitypien, som i Sverige är helt ny, står efter samma method i utlandet, och att den, hvad här meddelade afbildningar beträffar, lemnat åtskilligt öfrigt att önska, medgifves villigt, ehuru man hoppas, att teckningarna i och för sitt ändamål skola vara tillräckligt upplysande.»¹

Richard Dybeck reste i Närke huvudsakligen vid början af 1860-talet, ofta i sällskap med sin hustru Leontine, född Forsbom (1824–1865). Hon »följde mig på alla resor och gjorde många upptäckter ... Hon läste runor på stenarna, sjöng om vintrarna vid mina underhållningar, dem hon mest ordnade. Alltid glad!» skriver Dybeck i sin självbiografi; se *Västmanlands fornminnesförenings årsskrift 1937*, s. 121.

Dybeck publicerade sina undersökningar av närkiska runinskrifter i *Runa, fol.* (1872–73); där behandlas och avbildas Nä 1, 8, 9, 11, 12, 15, 18, 19, 26, 31, 32 och 34.

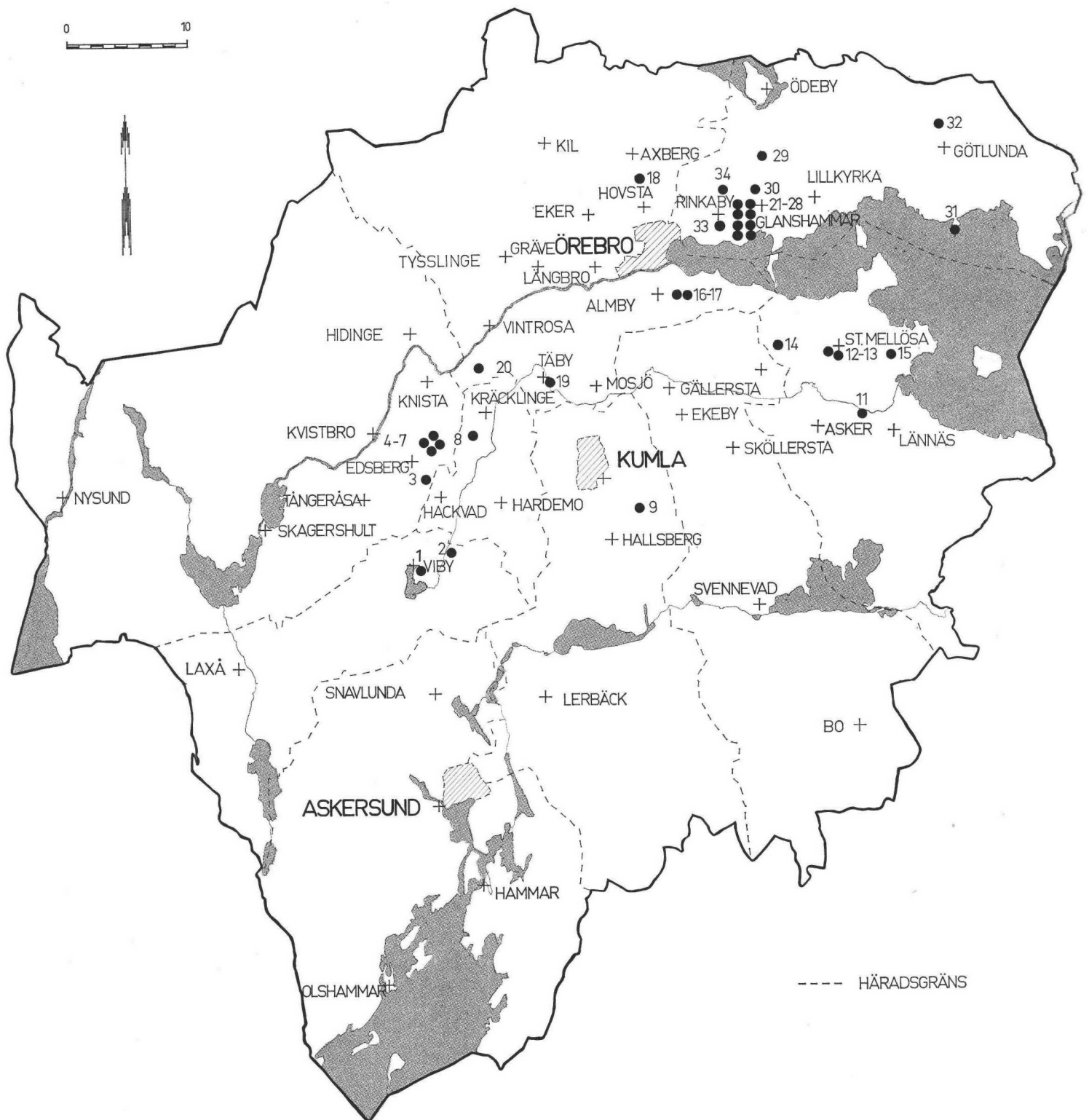
Erik Brate (1857–1924) reste i Närke år 1901, och sände samma år till Vitterhetsakademien sina rapporter med utförlig kommentar till sin läsning. Brate publicerade emellertid icke sina undersökningar.

En relativt rik skörd av närkiska »runminnen» har inhöstats sedan Brate gjorde sina undersökningar: Nä 2, 3–7, 13, 14, 16, 17, 20, 21, 22, 24 och 30. Antalet i detta arbete under egna nummer upptagna ristningar är alltså trettiofyra.

Under sommaren 1952 undersökte jag Närkes runinskrifter i fältet. I samband därmed företogs ett stort antal fornvårdsarbeten; se »Styrelsens för Örebro läns hembygdsförbund berättelse för år 1952» i: *Från*

¹ Dybeck och Stephens ansåg, att runstensbilderna i *Nerikes gamla minnen* »i sanning» var »under all kritik»; se nedan s. 54, noten.

bergslag och bondebygd 1953, s. 134 och »1856–1956, en hundraårskrönika» i a. a. 1956, s. 11. En kortfattad, populär redogörelse för de flesta då kända runinskrifterna i Närke publicerade jag i *Från bergslag och bondebygd 1952* sedan de nämnda vårdarbetena hade avslutats. Uppsatsen kompletterades år 1955, 1962 och 1973 med tre smärre bidrag i samma årsbok.

Siffrorna hänvisar till runinskriftens nummer. Nä 10 har ej utsatts på kartan. Punkterna markerar de ungefärliga fyndplatserna. Kartan är uppgjord i december 1973. Renritad av Birgit Sandgren.

Sundbo härad.

Sundbo härad, som omfattar Närke sydligaste trakter, skjuter ut i norra delen av Vättern som en kil mellan Västergötland och Östergötland. Från detta härad, ett av Närke största, är inga runinskrifter kända. Det enda som detta stora område har att bjuda av ristningar är en sten med en klumpigt inhuggen ormslinga, påträffad vid ladugården till Kullängsstugan (Askersunds landsförsamling), den av turister ofta besökta grovtimrade bondgårdsbyggnaden från slutet av 1600-talet. Ristningen är uppenbarligen sentida, snarast tillkommen först vid början av 1900-talet.

Grimstens härad.

Grimstens härad omfattar en del av sydvästra Närke, med Laxå (f. d. Ramundeboda sn) samt Hackvad och Viby socknar och Öja fjärding av Hardemo sn. Häradet gränsar i S och SÖ till Sundbo hd och Kumla hd (tidigare Lerbäcks bergslag), i V till Västergötland, i N och NV till Edsbergs hd, i NÖ och i Ö till Hardemo hd.

Från Grimstens hd är två runristade föremål kända, nämligen runstensfragmentet i Viby kyrka (Nä 1) och den medeltida fingerringen från Väla (Nä 2). Väla ligger 2 km NÖ om Viby kyrka, 7 km S om Riseberga kloster. Båda runristningarna tillhör alltså Viby socken, som bl. a. omfattar den bördiga Vibyslätten, där nära nog alla häradets fornminnen har påträffats.

Inom Viby sn har f. ö. några märkliga fornfynd gjorts; bland dem kan förtjäna att här nämnas Viby-brakteaten (från omkr. 500 e. Kr.), påträffad 1938, och silverskatten från Sandtorp (funnen 1913) med sina nära 600 tyska och angelsaksiska mynt från tiohundralet.

1. Viby kyrka.

Pl. 1.

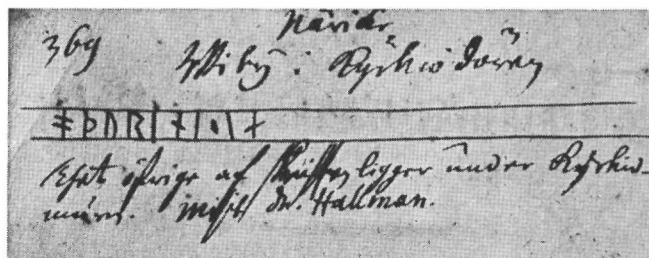
Litteratur: L 1039. O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 2, s. 369; E. Tuneld, Geografi öfver Konungariket Sverige (8. uppl., 1828), s. 142; C. F. Bergstedt, Reseberättelse 1844, s. 21 (ATA); Föreningens för Närke folkspråk och fornminnen verksamhet under åren 1862 och 1863, s. 25 (ATA; tryckt i ATS 1, 1864, s. 216); H. Hofberg, Förteckning och Beskrifning på de Fornlemningar och Minnesmärken som finnas i ... Wiby ... 1865, s. 26 (ATA), Närke gamla minnen (1868), s. 94 f., Närke Fornlemningar 1, 1868, s. 74 (ATA), Närke fasta fornlemningar (1871), s. 29; R. Dybeck, Runa fol. (1873), s. 93; G. Stephens, Brev till Dybeck den 25/9 1873 (ATA); M. Stolpe, Beskrifning till kartbladet »Riseberga» (1875), s. 28; Örebro läns kalender 1880, s. 356; E. Brate, Anteckningar 1901 (ATA); Kyrkoinventarium 1920 (ATA); S. B. F. Jansson, Runinskrifterna i Närke (i: Från bergslag och bondebygd 1952), s. 64 f., Rönnebergastenen (i: Från bergslag och bondebygd 1962), s. 23, noten; B. Waldén, Kulturminnesvårdskronika 1957 (i: Från bergslag och bondebygd 1958), s. 130, Skrivelser till Riksantikvarieämbetet den 25/3 1957 och 10/1 1958; Närke Allehanda den 21/9 1959; B. Viberud, Vibyboken (1961), s. 75 f.; S. Lindqvist, Forntidens Kumla och omvärlden (i: Kumlabygden 2, 1963), s. 217.

Äldre avbildningar: J. G. Hallman, teckning (ATA; ur A. E. Ihres saml.); Hofberg, teckning (i Närke Fornlemningar 1, 1868); Dybeck, Runa (fol.), 1873, pl. 22; Brate, foto 1901 (ATA); Waldén, foto 1957 (ATA).

Fig. 1. Nä 1. Viby sn, kyrkan. Efter teckning av J. G. Hallman.

Fig. 2. Nä 1. Viby sn, kyrkan. Efter O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60).

Två runstenfragment har påträffats i Viby kyrka. De utgör tydligen delar av samma sten. Det större förvaras nu i vapenhuset, där det med klamrar har fästs vid västra väggen, till vänster om ingången till kyrkan. Det mindre stycket förvaras i sakristian.

I *Svenska runstenar* upptager Olof Celsius, efter uppgifter av J. G. Hallman, en fragmentarisk runsten från Viby: »Wiby i Kyrkiödören.» Celsius anmärker: »Thet öfrige af skriften ligger under kyrkiomuren.» L 1039: »I kyrkodörren.» — Enligt C. F. Bergstedts »Berättelse om en resa i Nerike 1844» skulle två stycken av runstenen då ha varit kända: »Af fornlemningar förekommer en runsten, hvaraf en del ligger i kyrkogårdsmuren, en del vid södra kyrkdörren; blott en del av ormslingan är synlig på det sistnämnda stycket och blott enstaka figurer läsliga.»

Herman Hofberg nämner Nä 1 vid flera tillfällen. I *Nerikes gamla minnen* (1868) skriver han, att ett runstensfragment är »inlagdt i ett trappsteg i södra kyrktrappan». Det hade påträffats vid »planering af kyrkogården för flera år sedan». I samband med att fragmentet inlades i kyrktrappan »blef [det] kanthugget». Hofberg anger i »Nerikes Fornlemningar» fragmentets läge på följande sätt: »Vestra hörnet af nedra trappsteget till södra kyrkdörren.» På samma plats befann sig fragmentet vid Richard Dybecks undersökning.

Erik Brate antecknar år 1901: »Runstenen uppgifves af Hofberg och Dybeck ligga som trappsten i södra kyrkotrappan. Vid kyrkans reparation 1872 blef den upptagen och insattes på yttre sidan af södra vapenhusets östra vägg invid marken.» Se fig. 4 och pl. 1.

I samband med Viby kyrkas restaurering år 1957 togs stenen ut ur vapenhusmuren och uppställdes inne i vapenhuset. Vid samma tillfälle upptäcktes, sedan den utvändiga putsen på vapenhuset hade avlägsnats, ett fragment, som otvivelaktigt har tillhört samma runsten som det större stycket. Det år 1957 funna runstensfragmentet var insatt i vapenhusets östra yttermur, i närheten av det andra, sedan länge kända stycket.

Grå sandsten med gulaktigt ytiskt. Det större fragmentets mått är: 109 × 42 × 15 cm; det mindre

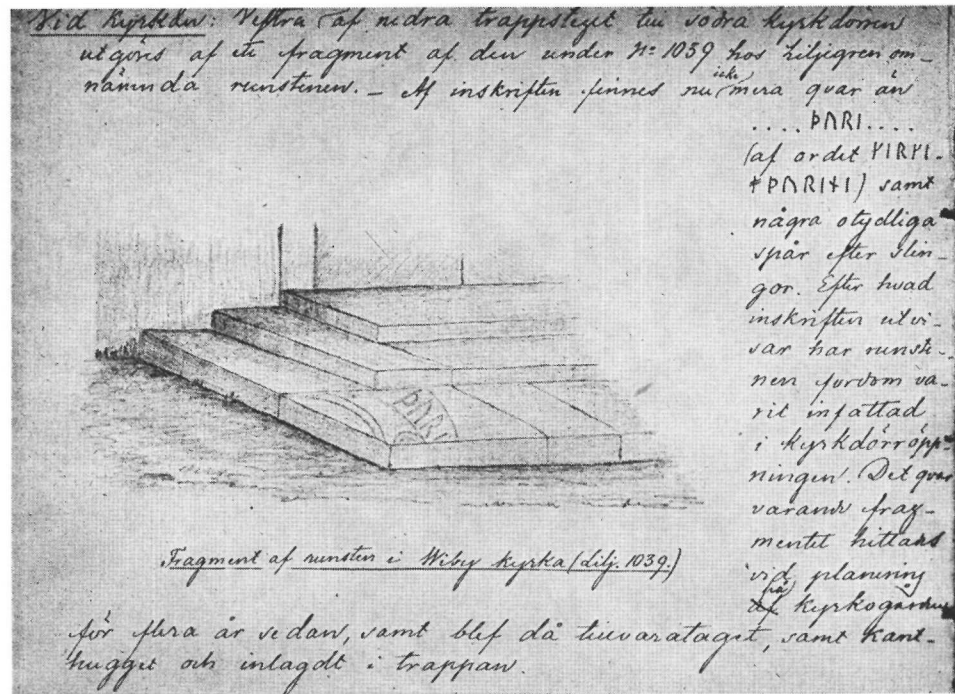

Fig. 3. Nä 1. Viby sn, kyrkan. Efter H. Hofberg i Nerikes Fornlemningar 1868.

Fig. 4. Nä 1. Viby sn, kyrkan. Stenen före flyttningen in i vapenhuset. Foto I. Anderson 1952.

mäter 22 × 11 × 7,5 cm. Ristningen består av åtta runor och av några slingor. Runornas höjd är 12 cm. Anmärkningsvärt är, att slingorna är reliefhuggna, och att de bevarade runorna står utan ramlinjer. Ingen passning finns mellan fragmenten. Det är därför omöjligt att med bestämdhet avgöra, vilken runföljd som skall läsas först. Bägge fragmenten har tydligen tillformats för att passa som byggnadsstenar.

Inskrift (med det inom [] supplerat efter J. G. Hallmans teckning):

... **ftir** · ... [**o**]₅ **pur** [**ni** - - **a**]₁₀

... æftir ...

»... efter ...»

Till läsningen: Runföljden 1–4 **ftir**, som står på det mindre fragmentet, är djupt ristad. Före 1 **f** finns intet spår av ristning. I 1 **f** finns en flagring mellan översta bistaven och huvudstaven. 2 **t** har dubbelsidiga bistavar, ansatta något nedanför toppen. Skiljetecknet efter 4 **r** består av en djup punkt. Av runan 5 återstår endast ett kort stycke av huvudstavens nedersta del. I 8 **r** är huvudstaven skadad upptill. Från toppen av 9 **i** utgår åt höger en grund, ojämn skåra, som säkerligen är naturlig. Ett kort stycke av runans nedersta del har gått förlorat, då stenen tillformades för att inpassas i trappan. 10 **n** hade enligt Hallman dubbelsidig bistav; runan 12 markeras som ett kort streck, 13 som ett långt, snedställt streck. 14 **a** hade enligt Hallman dubbelsidig bistav.

Hofberg förmodar, att »runstenen fordom varit infattad i sjelfva kyrkodörren». Samma uppfattning hade Dybeck. Denna mening grundar sig på Hallmans opålitliga läsning¹ ... **o**purini .... Enligt Hofberg skulle nämligen denna runföljd kunna utgöra slutet av »ordet» [**kirki**]**o**purini 'kyrkodörren'. Suppleringen och tolkningen är givetvis av flera skäl omöjliga. Dybeck skrev år 1873 till George Stephens för att få hjälp med tolkningen. Stephens svarade (²⁵/₉ 1873): »Jag törs icke hafva någon mening om ett sådant stympadt fragment som **OPURINI** el. **PURI** —.» Jfr texten på fig. 3.

På det år 1957 funna fragmentet har prepositionen æftir stått; därav framgår, att inskriften har varit en minnesinskrift av traditionellt slag. Runföljden **o**pur skulle möjligen kunna suppleras **bro**pur eller **mo**pur.

2. Väla, Viby sn. Nu i Statens Historiska Museum.

Litteratur: O. v. Friesen, Anteckningar i bok IX, s. 133 f. (UUB); H. Hedberg, Märkligt guldfynd på Väla mark i Viby (i: Örebro-Kuriren den ¹⁶/₁ 1926; Nerikes-Tidningen den ¹⁶/₁ 1926; Upsala, Tidning för Upsala stad och län den ¹⁶/₁ 1926; Tillväxten under år 1926 (i: Vitterhetsakademiens Årsbok 1927, s. III); Statens historiska museums inventarium n:r 17961; SHM, Medeltiden, katalogkort; B. Viberud, Vibyboken (1961), s. 84; S. B. F. Jansson, Guldringen från Väla i Viby (i: Från bergslag och bondebygd 1973, s. 17 f.).

Äldre avbildningar: v. Friesen, blyertsteckning 1925 (ATA); Foto 1926 i ATA, återgivet i Vitterhetsakademiens Årsbok 1927, s. XLVIII, fig. 40 och i Vibyboken (1961), s. 84.

En fingerring av guld påträffades omkring år 1900 på Väla mark. Guldringen kom i dagen under plöjning. Ringen, som bär en runinskrift, insändes år 1925 till Statens historiska museum av intendenten Hugo Hedberg, Örebro. Enligt en anteckning av O. v. Friesen (⁷/₁₂ 1925) hade Hedberg meddelat, att ringen var »jordfunnen för cirka 30 år sedan i Viby sn Närrike och egdes av en nu avliden (allmoge-?)kvinna, befryndad med finnaren. Egarinnan har förordnat att ringen skulle överlemnas till Örebro museum och lösesumman skulle gå till hednamissionen.»

I *Örebro-Kuriren* (¹⁶/₁ 1926) lämnar Hugo Hedberg följande utförliga redogörelse för det märkliga fyndet: »Omkring år 1900 gick en ung odalman och plöjde sin fåra å Väla mark söder om Värnsta — där någon del

¹ Om J. G. Hallman se nedan s. 40, not 1 och s. 44, not 2.

av den numera svunna Skarbysjön lär ha förefunnits och plötsligt rullar ett blankt litet föremål ned från den uppfläktade torvan till fårans botten der detta genast upptogs utan att vederbörande anade vilken dyrgrip han nu höll i sin hand. — Visst förvånades man litet var därborta i Väla över detta fynd — en pryddlig och originell guldring med runor — vars make man hittills aldrig hade skådat. Men till all lycka för vetenskapen och forskningen, blev ringen snart nog skrinlagd och törhända i årtal bortglömd(?) — allt fort som det visat sig till största lycka — för att först omkring 25 år därefter — tack vare ett par fornfyndsintresserade personers — f. d. skolläraren Alb. Nilsson och dennes fru, numera boende i Örebro ... — hastiga ingripande bliva räddad åt eftervärlden.» Hedberg fortsätter: »Ringens i fråga har tillhört fröknarna — systrarna — Larsson i Väla — av vilka den ena är avliden vid omkring 80 års ålder. Den andra system, fröken Lina L-n lever ännu i den höga åldern av 87 år och är på det högsta intresserad av att få veta vad nu särskilt den gamla ringens runor ha att förmåla från en svunnen tid, så ock dess ålder o. m. s.» — Sedan teckningar av ringen hade insänts till Statens historiska museum, begärde museet att »få låna originalet på några dagar»; det meddelades därefter, att ringen ej skulle komma att återsändas, »enär det här gäller ett jordfynd av guld, vilket i första hand, enl. lagen, skall erbjudas Staten till inlösen». Läns museet i Örebro skulle i stället få en avgjutning i förgyllt silver. Se vidare Jansson a. a. s. 18 f.

Statens historiska museum köpte guldringen år 1926 av fröken Lina Larsson i Väla för 200 kronor. Den införlivades med museets samlingar, där den erhöll inventarienummer 17961. Någon avgjutning i förgyllt silver för Örebro läns museum gjordes aldrig.

Fingerringens yttre diameter är 2,7 cm, inre diameter 2,1 cm; mätt över klacken är diametern 2,9 cm. Vikten är 9,586 gram. Bygeln är utvändigt tresidig, klacken är rombformig. Sidoytorna är vid klacken ornerade med stiliserade rankor. På klackens övre yta är en liggande heraldisk lilja ingraverad, och på två av klackens sidor står runinskrifter, som löper ned längs bygeln tresidigt avfasade, långsamt smalnande sidor. Inskriften består alltså av två delar. Den första delen (runföljden 1–10) är 22,5 mm lång, den andra delen (runföljden 11–21) mäter 25 mm. De största runorna — de närmast klacken — mäter omkring 4,5 mm, de minsta »normalrunorna» 2,5 mm. Kortrunorna 4 s, 7s och 9 s är omkring 1,5 mm. Trots det mycket trånga utrymmet är runorna i regel vackert formade. Stavarnas ändpunkter har markerats med schatteringar, vilket givetvis beror på inflytande från latinsk bokstavsskrift. Dessa schatteringar ger runorna en viss likhet med majuskler.

På katalogkortet (SHM, medeltiden 17961) finns följande beskrivning av fingerringen: »Guld. Omkretsen utvändigt tresidigt bruten, framtill övergående i en på hörn ställd kvadratisk klack; på dess mittfält graverat en liljeliknande palmett, på de snett avfasade sidorna dels, på två av dem, rankornament (på det ena fältet rent lineara), dels, på de återstående sidorna, en — ytterst svårläst — runskrift.»

Runinskriften, vilkens utseende — i tre gångers förstoring — framgår av fig. 6, lyder:

blæsarsesa
5 10

ermikberkui
15 20

Blætsa(ð)r se sa ær mik bæR kui

»Välsignad må den vara som mig bär ...»

Till läsningen: Inskriften anges på katalogkortet (se ovan) som »ytterst svårläst». Detta är knappast riktigt. Om man bortser från att runtecknen är små, kan inskriften snarast betecknas som tydlig. Svårigheten ligger bland annat i att avgöra vilken av inskriftens två avsnitt som skall läsas först. Bägge runföljderna skall läsas från klacken. Att ristaren inte har låtit inskriften fortsätta i en följd beror uppenbarligen på att ringen smalnar från klacken och därför så småningom kom att erbjuda en alltför trång ristningsyta. Det största utrymmet erbjöd ringen intill klacken, och där har inskriftens båda delar börjat. Därav följer, att skriftriktningen blir vänsterlöpande i den ena av inskriftens delar; runorna står här

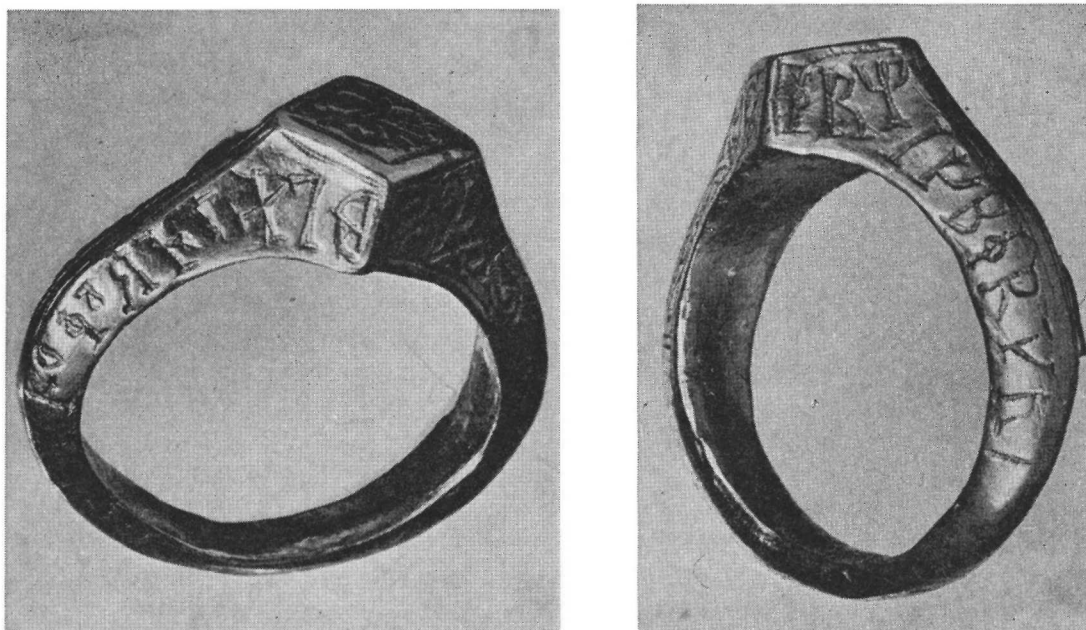

Fig. 5a och 5b. Nä 2. Viby sn, Väla. (Förstoring). Foto N. Lagergren 1973.

»bakvända». Denna del av inskriften skall enligt min mening läsas först; runföljden **blæsar se sa** har därför nummerats 1–10, runföljden **er mik ber kui** 11–21. — Inga ordskillnadstecken förekommer, ej heller finns några sådana tecken vid inskriftens början eller slut. 1 **b** är lätt missbildat genom att bistavarnas yttersta delar har sammanbundits genom en »överflödig» linje. Runan är emellertid alldeles säker. Runan 3 har tydlig, dubbelsidig bistav, alltså **æ**. Bistaven lutar emellertid snett ned åt vänster i st. f. att luta uppåt i skriftriktningen. Schattering saknas vid bistavens högra slutpunkt, vilket beror på platsbrist; bistaven är nämligen utdragen så långt att den snuddar vid schatteringen i bistaven till föregående runa (2 **l**). 4 **s** har kortform i likhet med inskriftens övriga två **s**-runor (7 och 9). 5 **a** har ensidig, snedställd bistav. 7 **s** och 9 **s** är något missbildade men alldeles säkra. 8 **e** är tydligt stunget med en rund ring, ej med en punkt. Samma utseende har inskriftens två andra **e**-runor (11 och 17). Med 10 **a**, som har ensidig, vinkelrät bistav, slutar inskriften på denna sida av bygeln. I 11 **e** går till vänster från huvudstavens mitt en tunn linje, som har annan karaktär än de avsiktligt ristade. I 12 **r** når bistaven nästan fram till huvudstavens mitt. 14 **i** är ej stunget, ej heller 15 **k**. (Den lilla hålighet som finns i 15 **k** mellan huvudstaven och bistaven, nära bistavens nedre del, är otvivelaktigt endast en ojämnhet i metallen.) I 18 **r** träffar bistaven huvudstavens mitt. 19 **k** är ej stunget. 20 **u** är alldeles säkert; bistaven utgår ett stycke nedanför huvudstavens topp och är ej **r**-vinklad. 21 **i**, som ej är stunget, saknar schattering.

Otto von Friesen, som undersökte Välaringen, då den hade sänts till Statens historiska museum för granskning, avritar (med blyerts) runorna och ringen i sin anteckningsbok; se fig. 7 och 8. Han uppfattar inskriften på följande sätt: **er mik ber kri[st] blæzar zeza[n]**. Hans kortfattade kommentar till läsningen och tolkningen lyder: »ær utan föreg. korrelat se Schlyter Ob.; ej använt efter 1350. zeza[n]=þæþan. Ordföljden och skrivningen av þ med z (så spor. t. ex. i Ög. o. Vg.) visa att runristaren är en latinkunnig man som ej är van att skriva svenska.»

v. Friesen har emellertid tydligen själv känt tvekan inför läsordningen i sitt tolkningsförsök. Han avslutar nämligen sin kommentar med följande ord: »Kanske bör man snarare läsa i följande ordning: blæzar þæþa[n] er mik ber kri[st] 'benedicit postquam me portat aliquis Christus'.»

Fig. 6. Nä 2. Viby sn, Väla. Inskriften i Skala 3:1. Teckning av B. Händel 1973.

På katalogkortet (SHM, 17961) återges inskriften helt korrekt; där återges runan 20 nämligen som **u**, medan v. Friesen felaktigt uppfattar den som **r**. Sedan runorna återgivits meddelas: »Skriften har tolkats av prof. Otto von Friesen: 'Kristus välsignar allt från det man bär mig'.» I *Vibyboken* (1961) återges denna tydning av inskriften.

Den tolkning som v. Friesen föreslår — och som han aldrig själv publicerade — är icke övertygande. Vad först läsordningen beträffar är det knappast troligt, att ristaren har avsett, att inskriften skall börja med objektbisatsen **er mik ber**, »som mig bär». Denna relativsats skulle i så fall ha börjat utan föregående demonstrativt korrelat i en huvudsats, vilket vore ytterst anmärkningsvärt.¹

En annan svaghet i v. Friesens tolkningsförslag gäller den runföljd som av honom återges som *zeza*. Här skulle ristaren ha åsyftat tidsadverbet *þæþa[n]*. Detta är onekligen ett mycket djärvt antagande. Det förutsätter, att ristaren först skulle ha använt runan ^l för att beteckna *ts* i verbet *blætsar* och sedan, i det omedelbart därpå följande ordet, låta samma runa beteckna *þ*- och *ð*-ljud. Dessutom skulle han ha underlåtit att rista ordets sista runa — **n**. Trots allt är kanske ändå den viktigaste invändningen mot tolkningsförslaget, att adverbet *þæþan*, 'därifrån', 'därefter', icke passar in i textsammanhanget. En uppfattning av inskriften som »**er mik ber kri[st] blæzar þæþa[n]**» kan icke stödjas, som v. Friesen gör, med hypotesen, »att runristaren är en latinkunnig man som ej är van att skriva svenska».²

Enligt min mening skall inskriften på Väla-ringen uppfattas på annat sätt, både när det gäller ordföljden och den runföljd ^lϕ^l som av v. Friesen läses *zeza* och av honom tolkas som det i kontexten egenomliga ordet »*þæþan*». Vad först denna runföljd beträffar bör den läsas *sesa* och uppfattas som två ord, vilket naturligtvis kan göras, eftersom inskriften saknar ordskillnadstecken. Det första ordet är *se* (pres. konj. sg. av fsv. *væra*); det andra ordet är *sa* (m. sg. nom. av dem. pron. fsv. *sa* eller *sar*), alltså korrelatet till den följande relativsatsen: **blæsar se sa er mik ber ...**

¹ v. Friesen hänvisar (se ovan s. 6) till »Schlyter Ob» och åsyftar därmed säkerligen följande uttalande i *Sveriges Gamla Lagar I, Glossarium* (1827), s. 543, artikeln *ær*: »Nonnumquam omittitur illud pronomen v. adverbium, quod respicit h. v.; *þa skal (hin) æftir fara ær sik kællær eighæ.*» Schlyters exempel, som är från Äldre Västgötalagen (Tjuvabalken 10), kan emellertid knappast stödja v. Friesens uppfattning av Väla-inskriftens, enligt hans uppfattning, egenartade konstruktion.

² Det kan också anmärkas, att v. Friesens läsning **kri**, som skulle utgöra början på eller förkortning av **krist**, icke är riktig; det står otvivelaktigt **kui**.

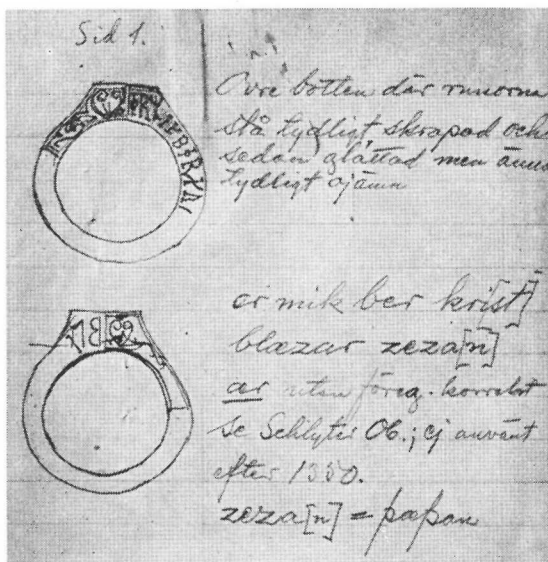
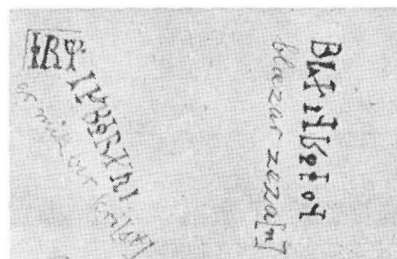

Fig. 7. Nä 2. Viby sn, Väla. Efter blyertsteckning av O. von Friesen 1925.

Fig. 8. Nä 2. Viby sn, Väla. Inskriften avtecknad av O. von Friesen 1925.

Vid en sådan uppfattning av inskriften måste man — vilket givetvis är en svaghet i tolkningsförslaget — räkna med en onöjaktig ristning av det första ordet i inskriften. **blæsar** borde ju återge pres. sg. av verbet fsv. *blæza* (*blæzsa*, *blezsa*), fno., isl. *bleza* (*bletsa*, *blessa*). Så har ju tydligen v. Friesen uppfattat ordet. Hans tolkning stöter emellertid på oöverstigliga syntaktiska svårigheter.

Såvitt jag förstår måste ristaren i stället ha åsyftat *blætsaðr* (perf. part. sg. n. m.); han har alltså utelämnat en **p**-runa.

Ordet *blætsaðr*, 'välsignad', förekommer flerstädes i nordiska källor, särskilt i fornvästnordiska texter.

I ett fragment från 1200-talet av en isländsk, teologisk handskrift¹ heter det: *benedictus þýðist blætsaðr*. Den s. k. Stockholmska homilieboken² ger några exempel: *Benedictus qui venit in nomine domini. blæzsaþr sa er komr in nafne domini* (s. 125, rad 7 f.); *þui signum vér oss þa er ver qveþom þesse orþ. at vér þiggem eilifa blætsing af þeim enom blætsaþa er til þess com i heim at gefa blætsion eilífs lífs* (s. 125, rad 14); *comeþ ér blætsaþer til fæþor míns* (s. 194, rad 10). Se ytterligare exempel i L. Larsson, »Ordförrådet i de äldsta isländska handskrifterna» (1891), s. 35. — Också i de äldsta norska handskrifterna är ordet väl belagt. Norsk homiliebok³ (från omkring år 1200): *blæzað se þu meðal allra cvænna. ok blæzað se alden cviðar þíns* (s. 33, rad 10 f.); *Oc en scolu þou blæzað vera* (s. 33, rad 22); *Come þer blæzað born fadur míns* (s. 169, rad 5). Se vidare »Ordförrådet i de eldste norske håndskrifter til ca. 1250», utg. av A. Holtsmark (1955), sp. 62. En majuskelskrift på en kyrkklocka från Gjerpen lyder: *Sanctus Petrus apostulus blezi oss*; (se *NIyR* bd 2, 1951, s. 180). Också subst. *blezan* förekommer; även i sammansättningar: *heimkomublezan*, *útfararblezan* (se Fritzner, Ordb. IV, 1972).

I medeltida norska runinskrifter finns också flera belägg på verbet *bleza*. Inskriften från Atrå kyrka (*NIyR* n:r 148), som kan dateras till slutet av 1100-talet, innehåller bl. a. satsen **guf · blæsi · þan · er · gera let**. Såväl *NIyR* nr 325 som 333 (Urnes) ger exempel på *blezaðr*; i Bergen-fyndet finns, enligt A. Liestøls katalog, tre (ännu opublicerade) inskrifter från omkring år 1300 av följande lydelse: **guf · blæsi · yþr · ranuæih** (Universitetets oldsaksamling inv.nr 40324); **guf · er · alt · ma · blese · sigurþ · prest · er · mek · a** (inv.nr 37208); ... **in guþ · blisci þik** (inv.nr 37384).

Östnordiskt har verbet *blætsa* tydligen varit mycket ovanligare än i Norge och på Island. Ordet är överhuvudtaget icke belagt i forndanskan. I fornsvenskan finns enligt Söderwalls ordbok fyra belägg, alla från Legendariet⁴: *En spitelskan man J paris som alle styghdus widh blæzsade han* (s. 632, rad 13 f.); *annan tima tedhis hon lypta op sins*

¹ AM 655, 4to, XXI, tryckt i *Leifar fornra kristinna fræða islenskra* (1878), s. 168, rad 30.

² Homiliu-bók. Isländska Homilier efter en handskrift från tolfte århundradet (utg. av Th. Wisén, 1872).

³ Gamal norsk homiliebok (utg. av G. Indrebø, 1931).

⁴ Ett forn-svenskt legendarium (SFS 7, bd 1-3, 1847-1874).

sons hand at blæza brødher (a. a. bd 2, s. 798, rad 1 f.); *dyvr j skoghenom oc fughla ferdho hanom ferdho oc flydo al til hans ok wildo aldre bort gaa for æn han lagdhe sina hand jfwj thom ok blezsadhe thom* (a. a. bd 2, s. 899, rad 7 f.); *Ginstan blezsadhe blasius vatnit ok varð ginstan aat thorro lande* (bd 2, s. 902, rad 24 f.).

Verbalsubstantivet *blæzan* f. finns i hälsningsformeln i biskop Bryniulfs stadga (år 1281)¹: *Bryniulvæx med guð naðum skara biscupær sændir allum þem mannum ær. þætææ bref se guðs quædiu oc faðurlicæ blæscnt* (hs B 10 har *blæszæn*). Substantivet finns också i Legendariet: *Wanhedher for hedher Ban for blæzan* (bd 1, s. 215, rad 2 f.). I Blasiuslegenden i *Klosterläsning*² och i *Sizælinna throst*³ förekommer verbet *sighna* vid sidan av substantivet *blætsan* i följande sammanhang: *Oc wildo engaledhis fran honom skilias for æn han hafðhe hwarth thera hannat oc sighnat mz sinne hand Oc hwarth thera thrængdis fram fore annat, at taka blædzsan aff hælaga mansins hand.*

C.-E. Thors⁴ framhåller, att »förekomsten av *blæzan* i en så sen text som S[iælinna] T[hröst] visar, att det i varje fall förstods på 1400-talet (i annat fall skulle det väl ha utbytts mot *vælsighnilse*). Att *blæza* dock varit ett utdöende ord, framgår av att det i den unga C-hskr. av Leg[endariet] utbytts mot *sighna*, liksom *blæzan* mot *vælsighnilse*.»

Thors uppfattning är väl i stort sett riktig, men det förtjänar kanske att framhållas att såväl *blætsa* som *blætsan* har varit i levande bruk långt senare. Laurentius Petri, som var född i Örebro (»Nericus»), använder ordet i sitt år 1566 skrivna arbete *Om Kyrkio Stadgar och Ceremonier* (Wittenberg 1587; KB): »Ty sådana wijgd och bletzat watn, som the Påueskas är, haffue och hedningarna hafft ståndandes widh ingången j theras affguda tempel och latet ther medh bestenckia sikh när the ther in eller vth gingo, såsom man mongestädz *ex historijs* merckia kan» (s. 79). Några sidor längre fram skriver Laurentius Petri, att »wij ... huarken blätze eller wiye». — Haqvin Spegel upptager subst. *Blæzan* i *Glossarium sveogothicum* (1712) och anför som exempel den rimmade frasen »gå i messan och taka blessan».

Thors konstaterar (a. a. s. 291), att *blætsa* »är ett västligt inslag i kyrkospråket. Det är emellertid inte säkert, att det är direkt lån från England; det kan liksom sb. *blæzan* ha inkommit från fvn.»

Innebörden i runföljden 19–21 **kui** är oklar. Den uppfattas av von Friesen som början av — eller en förkortning av — *Kri[st]*. Läsningen **kri** är emellertid, som redan har framhållits, oriktig. Att räkna med en förkortning i slutet av inskriften är i och för sig icke för djärvt. Jfr t. ex. *NIyR* nr 313, där Magnus Olsen tror sig finna **kri** som förkortning av *krist*; runan 20 **u** på Välaringen kan naturligtvis vara felstiad. Man väntar sig emellertid icke att finna *Krist* som avslutning i denna inskrift. Det vore också alltför dristigt att antaga, att Väla-ringens **kui** skulle vara en förkortning av *Kyrie eleison*, som Magnus Olsen, med förbehåll, vågar gissa vara innebörden i runorna **kæ** på *NIyR* nr: 356. Någon antagbar förkortning torde icke kunna föreslås som förklaring till den dunkla runföljden.

Det är givetvis ej uteslutet, att inskriften kan ha slutat med ett namn. I så fall borde det väl vara det relativt ovanliga mansnamnet *Gyi* (*Gy*). Detta namn, ristat **kui**, **ku** eller **ky**, förekommer på sex uppländska runstenar (U 79, 100, 160, 166, 225 och 424). Av dessa belägg åsyftar tre en och samma man. Dessutom förekommer troligen namnet på en västgötsk sten (Vg 109). Alla dessa inskrifter tillhör emellertid tiohundratalet och beläggen är sålunda betydligt äldre än inskriften på Väla-ringen. Under medeltiden har namnet tydligen varit mycket sällsynt; i Vitterhetsakademiens personnamnsarkiv har endast ett belägg på namnet *Gyi* förtecknats: *gya dotthir* från år 1463 (Skänninge).

Ej heller tolkningen av runföljden **kui** som mansnamnet *Gyi* är sålunda tillfredsställande. Innebörden i de tre avslutande runorna måste tills vidare sägas vara dunkel. (En otolkad runföljd **kuikui** ingår i en nyfunnen inskrift, ristad i trä; se A. Liestøl, *Runenstäbe aus Haithabu–Hedeby* [i: Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu, Bericht 6, 1973, s. 96–119.] Jfr E. Moltke, *Et makabert runebræv* [i: Sønnerjysk Månedsskrift 1973, s. 383].)

¹ SGL 1 (1827), s. 70.

² SSFS 22 (1877–1878), s. 369, rad 25 f.

³ SSFS 59 (1954), s. 75, rad 12 f.

⁴ Den kristna terminologien i fornsvenskan (1957), s. 290 f.

Medeltida fingerringar av guld har ju vid många tillfällen påträffats i vårt land. Enbart i Statens historiska museums samlingar finns ett 60-tal guldringar av detta slag, vilket visar att sådana smycken har varit mycket vanliga; se Aron Andersson i *KLM* 4 (1959), sp. 265 f. och där cit. litt.

Väla-ringen, som är av en, särskilt på Gotland, ofta funnen typ, dateras av C. af Ugglas på katalogkortet (SHM, 17961) till 1200-talets senare del eller 1300-talets början. Numera anses ringen på konsthistoriska grunder tillhöra 1200-talets mitt eller senare del (Aron Andersson). Den nyare dateringen förefaller trolig ur språklig och runografisk synpunkt.

Inte minst genom sin enastående runinskrift bör Väla-ringen tilldelas en framskjuten plats bland guldringarna i Historiska museet; den förtjänar kanske att betecknas som den märkligaste i den stora samlingen.

Edsbergs härad.

Edsbergs härad omfattar Närkes västra del. Häradet gränsar i S och SÖ till Grimstens härad och till Västergötland, i V till Värmland, i N och NV till Karlskoga bergslag, i Ö till Örebro och Hardemo härad.

Häradet omfattar socknarna Edsberg, Hidinge, Knista, Kvistbro, Skagershult, Tångeråsa samt, sedan 1923, hela gränsocknen Nysund.

Från Edsbergs härad är fem ristningar kända, samtliga från den socken som har gett häradet sitt namn. Endast två av dessa stenar (Nä 3 och 4) bär runor. Edsbergs socken, som ligger i häradets östra del, består huvudsakligen av bördig slättbygd. Inom socknen ligger Riseberga Kloster; därifrån härrör fyra av de till vår tid bevarade ristade stenarna. Den femte har kommit i dagen på Frösvi mark (Nä 3), omkring en halv mil S om Riseberga Kloster.

3. Frösvi, Edsbergs sn.

Pl. 2.

Litteratur: D. Waldenborg, Skrivelser till Riksantikvarien den 27/7 1901 och den 8/6 1902 (ATA); S. B. F. Jansson, Runinskrifterna i Närke (i: Från bergslag och bondebygd 1952), s. 59.

Äldre avbildning: Foto 1906 (i ATA).

Runstensfragmentet är nu uppställt på gräsplanen vid Frösvi 2–3, 15 m Ö om mangårdsbyggnaden. Platsen är utmärkt på Ekonomiska kartbladet 10 E 1 j »Edsberg» (1957).

I ett brev till Hans Hildebrand den 27/7 1901 meddelade folkskolläraren David Waldenborg, att han »å en gård i Frösvi by i Edsberg påträffat en runsten, ehuru troligen ej hel, aldenstund den ej var mer än cirka $\frac{3}{4}$ kv.m.». Runstenen »låg under jordytan då den påträffades och af en händelse blef uppbruten och lagd i en stenmur». Även i ett brev (8/6 1902) till Oscar Montelius omtalar Waldenborg, att han hade funnit »en sönderslagen runsten» i Frösvi by, »å hemmansegaren Viktor Ohlssons ägor. Stenen var lagd i en stengårdesgård.» Enligt en muntlig uppgift till mig (år 1950) skulle fragmentet ha påträffats redan år 1887.

Blågrå granit. Mått: 73 × 50 × 20 cm. Ristningen, som är djup och tydlig, är otvivelaktigt huggen av en van och framstående runmästare. Största runan är 10 cm, minsta 8 cm.

Inskrift:

... ubl : þausi : i ...
5

... (k)umbl þausi æ(ftiæ) ...

»... dessa 'kummel' efter ...»

Till läsningen: 1 **u** har förlorat huvudstaven i en stor flagring; genom denna skada har stora delar av ristningen på fragmentet fördärvats. 6 **u** är vänt. Runorna 7–9 **si : i** står i en korsande slinga, i vilken inskriftens fortsättning och avslutning torde ha stått.

Runföljden 1–3 **ubl** utgör otvivelaktigt slutet av det på svenska runstenar vanliga substantivet *kumbl* n. (ett 80-tal belägg). Nä 3 ger oss det enda säkra belägget från Närke. Ordet står här uppenbarligen i pl. ack. Om betydelsen av runsv. *kumbl* se N.-G. Stahre, *Stångkäret, Kåksna och Kummelberget* (1952), s. 180 f. och L. Hellberg, *Kumlabygden 3* (1967), s. 83 f.

Om en gravsten från Frösvi 1⁴ se nedan s. 16.

Frövi, Edsbergs sn.

Litteratur: L 1682. Rannsakingar efter antikviteter 2 (1969), s. 171; J. Peringskiöld, *Monumenta* 1, bl. 214; R. Dybeck, *Reseberättelse* för år 1858 (ATA); H. Hofberg, Edsbergs socken (i: Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen verksamhet under år 1861 [1863], s. 27 f.), *Nerikes gamla minnen* (1868), s. 94 f., Föreningens ... verksamhet under åren 1862 och 1863 (ATA; tryckt i ATS 1, 1864, s. 216); S. B. F. Jansson, *Runinskrifterna i Närke* (i: *Från bergslag och bondebygd* 1952), s. 59 f.

I en år 1683 av befallningsmannen Olof Brobourg¹ insänd »rannsaking» lämnas följande uppgift under »Edzbergz Häradt och Socken»: »J Fröwij ligger en gammal Munckesteen med Runska bökstafwer skrifwit.» (I marginalen har Ulf Christoffersson antecknat »I R[unsten].») Det är säkerligen detta meddelande som ligger till grund för uppgiften i Peringskiölds *Monumenta*. Där upptages nämligen i en förteckning över fornminnen också »en gl. munckesten med Runska» från »Fröwij» i Edsbergs sn. Med hänvisning till uppgifterna i Peringskiölds *Monumenta* upptager Liljegren i *Runurkunder* (1833) en gravsten med runor från »Edsbergs härad och socken, Frövi» (L 1682).

I sin »Reseberättelse för år 1858» lämnar Richard Dybeck en ganska överraskande upplysning: »Ett besök i Nerike mot hösten förvissade mig om, att detta landskaps minnesmärken föga bättre vårdas än fornlemningarna annorstädes ... En runsten med vidlyftig inskrift vid Frövi i Edsbergs socken, den jag för 12 år sedan såg och i hast afritade, finnes nu icke.» Det finns anledning att betvivla riktigheten av Dybecks uppgift. Den kan ej förklaras som en förväxling med det lilla runstensfragmentet vid Frösvi (Nä 3), dels därför att Dybeck betecknar inskriften som »vidlyftig», dels därför att detta fragment av allt att döma var okänt år 1858.²

Frövistenen har senare förgäves eftersökts vid flera tillfällen. Så antecknar t. ex. Herman Hofberg i sin beskrivning av Edsbergs socken år 1861: »Trots de noggrannaste efterspaningar har den icke kunnat återfinnas, och troligen är den längesedan förstörd, helst de äldsta i trakten aldrig sett eller hört densamma omtalas.» I *Nerikes gamla minnen* (1868) framhåller Hofberg likaså, att den av Liljegren i *Runurkunder* nämnda runristade gravstenen vid Frövi »blifvit förstörd för mycket lång tid tillbaka, och är således föga förhoppning om att han skall återfinnas».

Alla uttalanden om »den runristade gravstenen» vid Frövi bygger tydligen på den uppgift som befallningsman Brobourg år 1683 insände till Antikvitetsarkivet. Huruvida hans meddelande om »en gammal Munckesteen med Runska bökstafwer» verkligen åsyftar en runristad sten är långt ifrån säkert. I många fall har likartade uppgifter i *Rannsakingarna* visat sig vara oriktiga. Det måste därför sägas vara mycket osäkert, om någon runristad gravsten verkligen en gång har funnits vid Frövi. Jfr s. 33, 47 och 93.

4. Riseberga Kloster, Edsbergs sn. Nu i Örebro läns museum.

Pl. 2.

Litteratur: E. Ekhoff, Anteckning den 18/6 1902 (ATA); Örebro Dagblad den 30/5 1913; S. Lindqvist, *Den helige Eskils biskopsdöme* (1915), s. 82 f., *Fortidens Kumla och omvärlden* (i: *Kumlabygden* 2, 1963), s. 217; S. B. F. Jansson, *Runinskrifterna i Närke* (i: *Från bergslag och bondebygd* 1952), s. 60 f.

Äldre avbildningar: Ekhoff, teckning 1902 (ATA); K. Berlin, foto 1902 (ATA); H. Hedberg, foto (återgivet i Lindqvist a. a. 1915, s. 83, fig. 42).

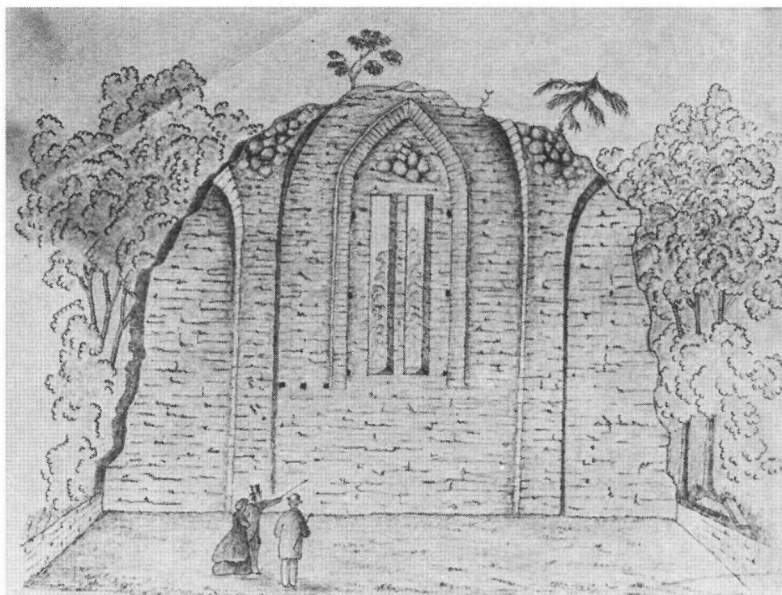
Ett stort stycke av en runristad sandstenshäll, funnet vid Riseberga, förvaras i Örebro läns museum (inv.n:r 6223).

Enligt en anteckning av Emil Ekhoff påträffades stenen år 1902 på ett gärde »strax invid gården». Stenen överlämnades till museet år 1913, vilket föranledde följande artikel i *Örebro Dagblad* den 30/5: »Örebro läns museum har från Riseberga gård bekommit ett par större prydliga runstenar, den ena fullkomligt felfri [Nä 5], den andra med en fjärdedel af öfverdelen bortslagen [Nä 4]. Stenarna, som på sin tid anträffades vid plöjning i en åker därstädes, äro försedda med de mest typiska drakslingor, dock utan runor. Däremot har den söndriga stenen tydliga runor rundt om slingan. Under hembygdskurserna vid

¹ Sune Lindqvist återger namnet som Broberg (Brobiärg) i *Kumlabygden* 2 (1963), s. 19 f.

² Se ovan s. 11.

Fig. 9. Riseberga klosterruin. Efter teckning av H. Hofberg 1868.

Fjugesta förra året fick professor R. Sernander, hvilken då besökte Riseberga, af några arbetare veta, att just i den åker, där de då arbetade, allt som oftast 'märkvärdiga stenar med ornament och konstiga bokstäfver' anträffats och att prof på ett par dylika kunde visas vid dikeskanten. Prof. S. meddelade saken för intendenten Hedberg, som i sin tur ombad amanuensen Sune Lindqvist att göra ett besök på platsen. Så skedde, och man tror sig ha anledning antaga, att nämnda åker gömmer i sitt sköte åtskilligt af högt kulturellt intresse. En redan förra hösten tillämnad utgräfning där medhans ej, men man hoppas att i höst kunna företaga en dylik.»

I *Den helige Eskils biskopsdöme* (1915) återger S. Lindqvist några av gårdsägaren lämnade upplysningar om fyndet av Nä 4 och andra vid Riseberga påträffade »runristade» stenar: »I en åker nära *Riseberga* kloster-ruin i Edsbergs socken har, enligt av kapten A. Lennman därstädes lämnade uppgifter, vid plöjning observerats åtskilliga runristade hällar, tydligen inom en med dem samtidig begravningsplats. Flera hava under årens lopp upptagits och framförts till herrgården, varifrån ett par numera överlämnats till Örebro Läns Museum. Dessvärre har jag ej haft tillfälle utföra en länge hyst plan att företaga en närmare undersökning å platsen.»

Grå sandsten. Mått: 88 × 85 × 11–13 cm. Ristningen är djup och tydlig, utan tvivel huggen av en van och skicklig runmästare. Runinskriften är placerad i fyrkant längs hällens kanter; den bildar ram till ormslingorna, som täcker ristningsytans mittparti. Denna ornamentik är delvis huggen i låg relief. Hällens, som har haft rektangulär form, har ursprungligen varit ungefär dubbelt så stor. Runorna mäter omkring 10 cm.

Inskrift:

... t × reisa × merki × iftir × faðu ...

5   10   15   20

... (le)t ræisa mæarki æftir faður ...

»... lät resa minnesmärket efter (sin) fader ...»

Till läsningen: Före 1 t finns inga spår av någon runa. Skiljetecknet efter 1 t har liksom inskriftens övriga skiljetecken formen av ett kryss. På det bevarade stycket av hällens förekommer sådana mellan varje ord. I 2 r är bistaven obetydligt krökt, vilket gör att runan liknar en u-runa. Inskriftens andra r-runa, 9 r, har normal form. 3 e och 8 e är tydligt stungna. 12 i är ej stunget.

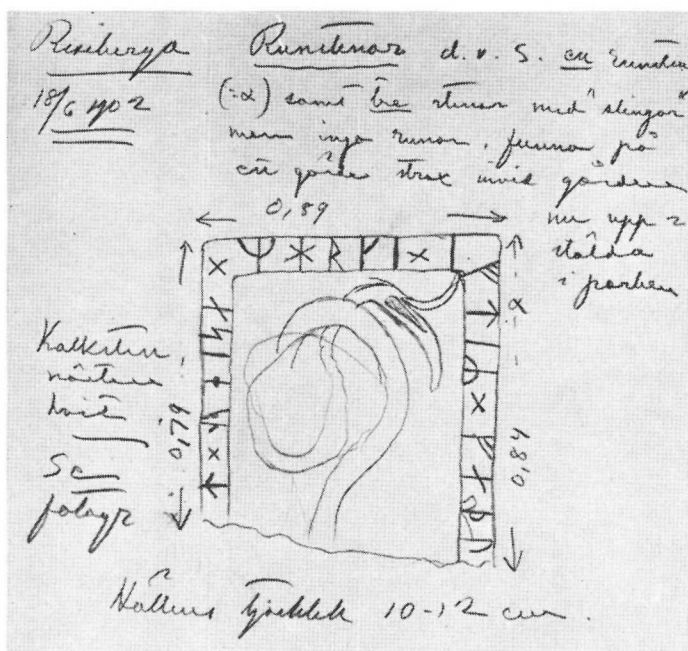

Fig. 10. Nä 4. Edsberga sn, Riseberga Kloster. Efter teckning av E. Ekhoﬀ 1902.

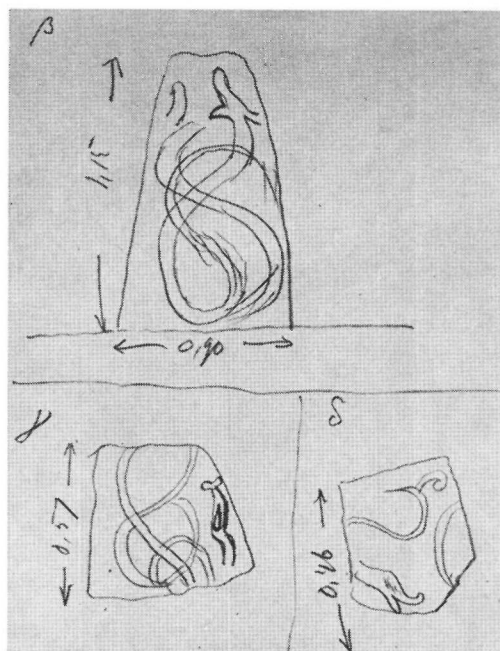

Fig. 11. Nä 5-7. Edsbergs sn, Riseberga Kloster. Efter teckning av E. Ekhoﬀ 1902.

Nä 4 utgör otvivelaktigt en del av en lockhäll till en gravkista. Under sådana omständigheter är uttrycket *let ræisa mæрки æftir* något överraskande. Man skulle ha väntat uttryck som *lagði stæin, let gæra stæin þenna, let haggva stæin, lagði hvalf* eller *gærdi kuml*. Det är emellertid möjligt, att formuleringen »lät resa minnesmärket efter» antyder, att gravmonumentet har bestått av en stenkista med två resta gavelstenar. S. Lindqvist tänker sig, att Nä 5 kan ha utgjort en av dessa gavlar: »Såsom jag vid ett tidigare flyktigt besök kunnat konstatera, äro båda hållarna av en i landskapet tillgänglig sandstensart (kambrisk) och med avseende på tekniken varandra så likartade, att deras sammanställande som delar av samma monument ej är uteslutet» (a. a. 1915, s. 82 f.).

Av en undersökning av de båda ristningarna framgår dock, att Nä 4 och Nä 5, på grund av olikheter i huggningsteknik och i ornamentsdetaljer, knappast kan vara utförda av samme ristare. Det är därför icke troligt, att de båda stenarna har utgjort delar av ett och samma monument.

5. Riseberga Kloster, Edsbergs sn. Nu i Örebro läns museum.

Pl. 2.

Litteratur: N. G. Djurklou, utkast till skrivelse till Riksantikvarien (F VI: 1, ÖLM); E. Ekhoﬀ, Anteckning den 18/6 1902 (ATA); Örebro Dagblad den 30/5 1913; S. Lindqvist, Den helige Eskils biskopsdöme (1915), s. 82 f., Forntidens Kumla och omvärlden (i: Kumlabygden 2, 1963), s. 217; S. B. F. Jansson, Runinskrifterna i Närke (i: Från bergslag och bondebygd 1952), s. 62 f.

Äldre avbildningar: Ekhoﬀ, teckning 1902 (ATA); K. Berlin, foto 1902 (ATA); H. Hedberg, foto (återgivet i Lindqvist a. a. 1915, s. 83, fig. 43).

En med två hopflätade drakslingor ornerad sten, funnen vid Riseberga, förvaras i Örebro läns museum (inv.n.r. 6222). Stenen, som saknar runinskrift, påträffades i en åker vid klosterruinen. Det är troligt, att

stenen kom i dagen redan år 1899. Det året lämnade nämligen Djurklou följande upplysningar i ett utkast till skrivelse till Riksantikvarien: »Vid ett besök i Riseberga för några veckor sedan fann jag att med jord-egarens tillstånd några rensningar i klosterruinerna egt rum under ledning af socknens dåvarande vice pastor Lundberg, hvilken med synnerlig pietet egnat sina lediga stunder häråt ... Några fynd af värde hafva ej anträffats, och som vice pastorn samma dag frånträdt sitt förordnande och stod på afresa kunde jag ej af honom få några närmare upplysningar ... Slutligen anser jag mig ock böra nämna att vid plöjning i år påträffats en ristad häll med fullfärdiga slingor, men utan en enda runa. Denna är den andra af detta slag som funnits här och som synes antyda att man understundom anlitat en kunnigare stenhuggare för denna ... del af arbetet, då deremot sjelfva runornas anbringande sedermera kunnat utföras af mindre erfaren hand. Tiden medgaf ej att afteckna denna häll, som nu flyttats och rests på gårdsplanen» ...

Stenen överlämnades till museet vid samma tillfälle som Nä 4 och Nä 6; se ovan s. 12 f.

Sandsten. Höjd 1,47 m, största bredd (nedtill) 0,93 m, tjocklek 12–14 cm. Stenens framsida är nedanför ristningen avjämnad. Ristningen är djup och tydlig, ej reliefhuggen.

Stenen har med all sannolikhet utgjort en gavelsten i en gravkista. Att så kan ha varit förhållandet framgår av den ovan nämnda tillformningen av stenens rotända. Denna avjämnning av ytan torde nämligen ha tillkommit för att ge stenen bättre passning mot själva gravkistan.

Också den triangulära yttre formen och den därtill anpassade ornamentiken talar för att stenen har gjort tjänst som gavelsten.

Det är möjligt, men icke sannolikt, att Nä 5 har varit gavelsten i den kista, i vilken Nä 4 har utgjort lockhäll. De båda stenarna är nämligen, som ovan s. 14 har framhållits, troligen ristade av två olika stenhuggare. I den åker, där stenarna påträffats, hade enligt uppgift »vid plöjning observerats åtskilliga runristade hällar, tydligen inom en med dem samtidig begravningsplats» (S. Lindqvist a. a. 1915, s. 82).

6. Riseberga Kloster, Edsbergs sn. Nu i Örebro läns museum.

Pl. 2.

Litteratur: E. Ekhoﬀ, Anteckning den 18/6 1902 (ATA); S. B. F. Jansson, Runinskrifterna i Närke (i: Från bergslag och bondebygd 1952), s. 63; S. Lindqvist, Forntidens Kumla och omvärlden (i: Kumlabygden 2, 1963), s. 217.

Äldre avbildningar: Ekhoﬀ, teckning 1902 (ATA); K. Berlin, foto 1902 (ATA).

Ett stycke av en häll, ornerad med ormslingor men utan runor, förvaras i Örebro läns museum (inv.n:r saknas). Stenen, som är funnen vid Riseberga, undersöktes år 1902 av Emil Ekhoﬀ och skänktes till museet år 1913, alltså vid samma tillfälle som Nä 4 och 5. Se vidare Nä 5.

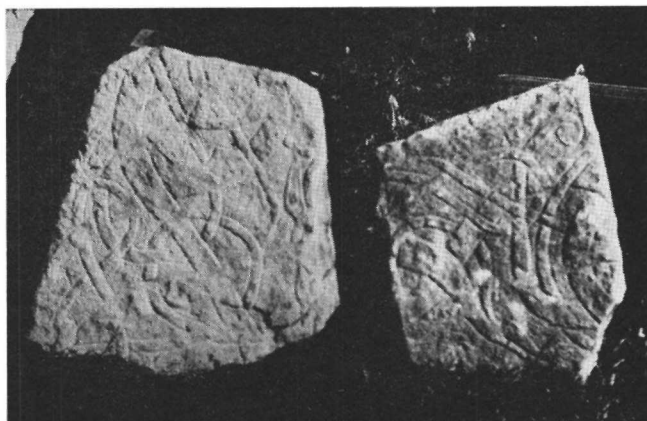

Fig. 12. Nä 6–7. Edsbergs sn, Riseberga Kloster. Foto K. Berlin 1902.

Grå sandsten. Mått $54 \times 54 \times 5$ cm. Ristningslinjerna är mycket smala och skarpa. Utan tvivel har ristaren varit en van och skicklig runmästare.

Nä 6 utgör av allt att döma en del av en häll i en gravkista.

7. Riseberga Kloster, Edsbergs sn.

Litteratur: E. Ekhoﬀ, Anteckning den $18/6$ 1902 (ATA); S. B. F. Jansson, Runinskrifterna i Närke (i: Från bergslag och bondebygd 1952), s. 64.

Äldre avbildningar: Ekhoﬀ, teckning 1902 (ATA); K. Berlin, foto 1902 (ATA).

Utom de nu behandlade, till vår tid bevarade Risebergastenarna (Nä 4–6) har ytterligare ett stycke av en sten, rikt ornerad med ormslingor, påträﬀats vid Riseberga. Stenen undersöktes år 1902 av Emil Ekhoﬀ, men har senare gått förlorad. Det är möjligt, att Nä 7 är en av de två ristade stenar, som enligt Djurklou hade kommit i dagen år 1899; se Nä 5.

Om fyndet av stenarna vid Riseberga antecknar Ekhoﬀ, att utom den runristade hällen Nä 4 även »tre andra stenar med 'slingor' men inga runor» hade påträﬀats »på ett gärde strax invid gården». Han tillägger, att stenarna »nu [äro] uppställda i parken». På denna plats fotograferades alla fyra stenarna år 1902.

Tre av stenarna — Nä 4, 5 och 6 — är i behåll och förvaras på Örebro läns museum, medan däremot den fjärde stenen, Nä 7, ännu ej har kunnat uppsåras.

Stenarten är sannolikt sandsten. Enligt Ekhoﬀ mäter ena sidan av den nästan kvadratiske stenen 46 cm. Ornamentiken är av fotografiet att döma av samma karaktär som slingorna på Nä 6, och det förefaller troligt, att samme ristare har huggit båda stenarna. Det är möjligt, att Nä 6 och 7 utgör delar av samma häll, trots att stenarna (på fotografiet) förefaller att vara av olika färg; se fig. 12.

Lantbrukare Robert Lindqvist, Frösvi 1⁴, meddelade mig i samband med runskriftsinventeringen att en flat sten framför mangårdsbyggnadens källaringång enligt en tradition på platsen skulle härröra från Riseberga Kloster och vara runristad. Då hällen år 1966 frilades och vändes, visade det sig, att den var en del av en gravsten från 1600-talet. Gravstenen, som är vackert huggen, har nu sin plats på ÖLM (inv.nr 24.858).

Knista kyrka.

Ett runstensfragment skulle — enligt muntlig uppgift av rektor A. Robert Larsson — sitta inmurat i materialkällaren — numera pannrum — under Knista kyrkas kor. Meddelandet om detta eljest helt okända fragment lämnades antikvarien G. Ekelund omkring år 1945. Rektor Larsson, som var mycket intresserad av fornminnen, föddes i Knista klockaregård år 1862.

Muren, där stenen skulle befinna sig, är numera dold av rappning. Uppgiften torde grunda sig på en oriktig tradition. Den utpekade muren visade sig vid undersökning bestå av tegel.

Hardemo härad.

Hardemo härad, som är Närkes minsta, omfattar endast två socknar: Hardemo (utom Öja fjärding) och Kräcklinge. Det gränsar i V till Grimstens och Edsbergs härader, i N och NÖ till Örebro härad och i Ö och SÖ till Kumla härad.

Inom Hardemo härad finns endast en runsten, nämligen den egenartade Väsbystenen (Nä 8) i Kräcklinge socken.

Nalavi, Kräcklinge sn.

Herman Hofberg ansåg det sannolikt, att en runsten en gång hade funnits på Nalavi ägor. I sin år 1864 till Vitterhetsakademien insända »Förteckning och Beskrifning på de Fornlemningar och Minnesmärken, som finnas i ... Kräcklinge» skriver Hofberg, att stenen ännu torde »kunna tillrättafås, fastän mina efterforskningar hittills varit fruktlösa. De uppgifter jag härom erhållit äro, att en nu mera afliden torpare Lars Larsson på Nahlavi ägor under gräfning i sin åkerlycka för många år sedan påträffade en stenhäll, 'med underligt läsa i ena kanten', som han inlade till spishäll i sin stuga, der den sedan skall legat kvar ända till de sista åren af Lars Larssons lefnad, då den utbyttes mot en äril af tegel. Jag bör här nämna att tiden icke tillåtit mig anställa så noggranna efterspaningar, som bordt ske, hvarför jag icke uppgifvit hoppet om, att framdeles återfinna denna runsten.»

Denna »runsten», som Hofberg också nämner i »Nerikes Fornlemningar» och i reseberättelsen för år 1868 (ATA), har icke kunnat uppsåras. I sitt år 1868 utgivna arbete *Nerikes gamla minnen* nämner Hofberg emellertid icke denna »runsten». Med all sannolikhet har traditionen varit oriktig.

8. Väsby, Kräcklinge sn. Nu vid Kräcklinge kyrka.

Pl. 3.

Litteratur: [L 1038].¹ J. Peringskiöld, Monumenta 6, bl. 408; O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 2, s. 366; Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen verksamhet under år 1861 (1863), s. 8 f., 1862 och 1863, s. 23 f. (ATA; tryckt i ATS 1, 1864, s. 215 f.), 1867, s. 2 f. (ATA); H. Hofberg, Förteckning och Beskrifning på de fornlemningar och Minnesmärken, som finnas i ... Kräcklinge ... 1864, s. 14 f. (ATA; tryckt under rubriken Beskrifning öfver Örebro stad och land i: Meddelanden från Örebro läns museum 9, 1926, s. 77), Nerikes gamla minnen (1868), s. 92 f., Nerikes Fornlemningar 1, 1868, s. 47 f. (ATA), Nerikes fasta fornlemningar (1871), s. 27; G. Stephens, Brev till R. Dybeck den $\frac{31}{5}$ 1869 och $\frac{6-27}{6}$, $\frac{25}{9}$ och $\frac{28}{10}$ 1873 (ATA); R. Dybeck, Brev till G. Stephens den $\frac{23}{3}$, $\frac{16}{5}$, $\frac{24}{5}$, $\frac{5}{7}$, $\frac{27}{9}$ och $\frac{1}{10}$, $\frac{2}{10}$ 1873 (KB), Runa (fol.) h. 5 (1872), s. 79, h. 6 (1873), s. 93; Örebro läns kalender 1880, s. 252; Örebro läns fornminnesföreningars verksamhet 1856–1888 (1888), s. 20; E. Brate, Anteckningar 1901 (ATA); Nerikes fornminnesförening, Skrivelse till Vitterhetsakademien den $\frac{23}{9}$ 1901 (ATA); Vitterhetsakademiens Månadsblad 1901–02, s. 139; Kyrkoinventarium 1919 (ATA); M. Sjöbeck, Närke (1935), s. 140; Restaureringsrapport 1952 (ATA); S. B. F. Jansson, Runinskrifterna i Närke (i: Från bergslag och bondebygd 1952), s. 55 f.; Nerikes Allehanda den $\frac{10}{4}$ 1954.

Äldre avbildningar: J. G. Hallman, teckning (i Peringskiölds Monumenta 6); O. G. Blomberg, teckning (i Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen årsberättelse 1863); A. Wætter, teckning (i Örebro läns museums arkiv); Hofberg, teckning (i a. a. 1864 och i Nerikes Fornl. 1, 1868, återgiven i Nerikes gamla minnen, s. 93; Dybeck, Runa (fol.), 1873, pl. 22; Brate, 2 foton 1901 (ATA).

Runstenen är i liggande ställning insatt i Kräcklinge västra bogårdsmur, 1 m N om grinden. Platsen är utmärkt på Ekonomiska kartbladet 10 F 2 a »Kräcklinge» (1957).

¹ Under »Kräcklinge socken. 1038. *Wäsby, i en bro* återger Liljegren av misstag inskriften på Nä 26 i Glanshammars kyrka. Någon läsning av Nä 8 finns ej upptagen av Liljegren.

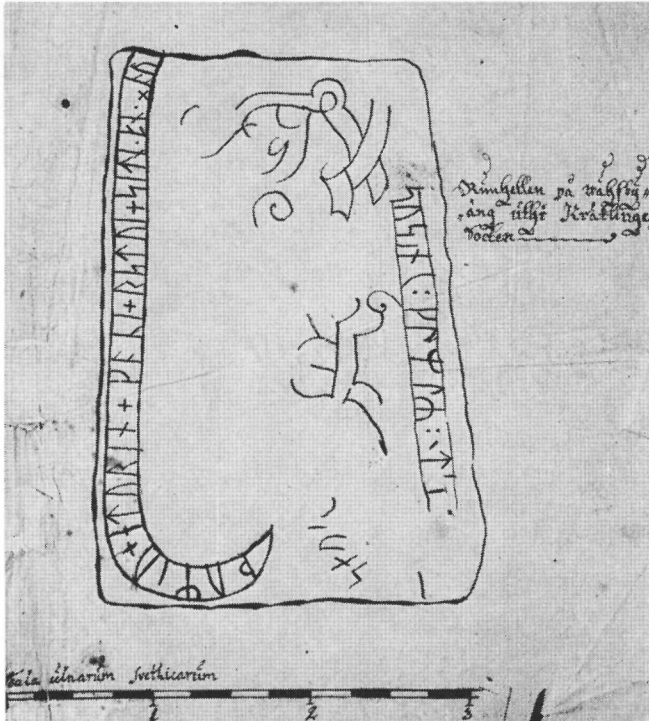

Fig. 13. Nä 8. Kräcklinge socken, Väsby. Efter teckning av J. G. Hallman.

Olof Celsius erhöll, enligt en anteckning i *Svenska runstenar*, i oktober 1725 av J. G. Hallman följande upplysningar om »en stor häll» på »Wäsby äng» i Kräcklinge socken: »Denna häll ligger till en bro twert öfver Landsvägen, ther hon legat öfver 150 åhr, som en 100 åhrs gammal gubbe i Kräcklinge berättat för Magist. Hallman, som sade at hans fahrfader tagit henne ifrån Korskulle och henne ditlagt. Kan illa läsas.» — På en teckning av stenen i Peringskiölds *Monumenta*, av allt att döma utförd av Hallman, finns följande bläckanteckning: »Runhellen på Wäsbyäng uthi Kräcklinge Socken.» Om Hallman se s. 40, not 1.

I berättelsen över »Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen verksamhet under åren 1862 och 1863» omtalas, att runstenen, som helt hade fallit i glömska, hade återfunnits år 1860 av rättaren G. Jansson, Väsby. Där lämnas också en redogörelse för de åtgärder, som föreningen då hade vidtagit med stenen: »Den landsvägsbro, hvarest stenen legat i mer än 200 år, är nu mera öfverflödig, hvarföre föreningen

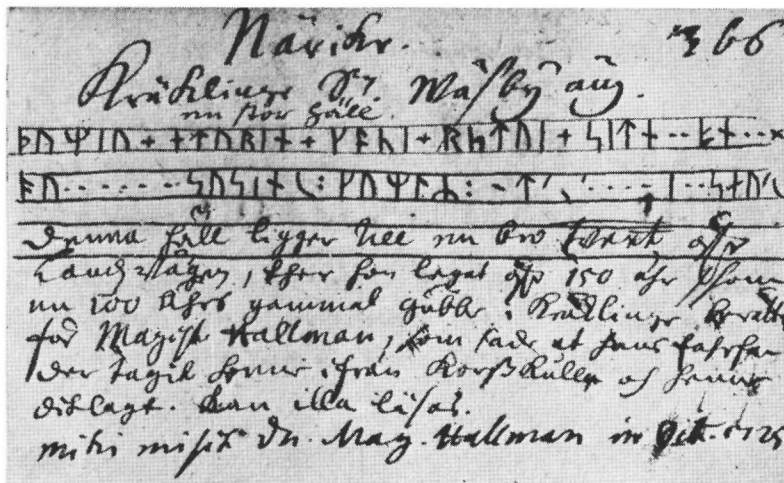

Fig. 14. Nä 8. Kräcklinge sn, Väsby. Efter O. Celsius, *Svenska runstenar* (F m 60).

för tvenne år sedan beslöt att låta återföra den till hans gamla plats på Korskullen eller Korsbergabacken, på hvars högsta topp han under sistledna sommar äfven blifvit uppsatt med framsidan vänd emot landsvägen. Flyttningen har varit förenad med åtskilliga svårigheter, hellst stenens nedra del var afslagen der ormslingan börjar, hvarföre man, för att ej undandölja något af inskriften most med jernkrampor fästa honom vid en jordfast sten, samt till stöd emot baksidan upplägga ett stenkummel. Detta arbete har på egen bekostnad utförts af Distriktsläkaren Herr Hofberg med tillhjälp af närboende dannemän» ...

Några år senare blev Väsby-stenen på sin nya plats utsatt för svår skadegörelse. I *Nerikes gamla minnen* redogör Hofberg för händelsen: »Denna sten, som på förf:s föranstaltande 1860 blef upptagen ur sin mer än tvåhundraåriga graf, en förfallen stenbro öfver landsvägen, och flyttad till sin ursprungliga plats på Korskulle eller den s. k. Korsbergsbacken, ... har under förleden vinter (1867) blifvit omkullvräkt af några okynniga personer, dervid hällen, som bestod af sandsten och var mycket tunn, brustit i flera stycken, af hvilka flera blifvit bortförda.» Också i verksamhetsberättelsen för år 1867 omtalas kullvräkandet av runstenen, »som till följe af sin lösa beskaffenhet totalt sönderkrossades i fallet. Då ett försök, att sammanfoga de skilda styckena icke låter sig göra på det ställe, stenen nu ligger, är Föreningen betänkt på att föra honom till en annan, skyddad plats, och der på lämpligaste sätt söka sammanpassa honom för att så godt sig göra låter rädda honom åt framtiden.» Enligt Hofbergs reseberättelse för år 1868 beslöt fornminnesföreningen »att låta föra fragmenterna till den närbelägna kyrkogården och der på lämpligaste sätt söka inpassa dem i kyrkogårdsmuren». Planerna på att flytta den sönderslagna runstenen kom emellertid ej att utföras.

Richard Dybeck lämnar i *Runa (fol.)*, h. 5 (1872) följande upplysningar om Nä 8. »År 1862 lät jag, i f. d. landshöfding Bergenskölds närvaro, aftäcka en i Kräcklinge socken i Närke varande, hos Liljegren icke upptagen, runsten, hvilken låg såsom täcksten öfver afloppsror midt under landsvägen. Granskningen, uppritningen och aftryckningen af ristningen upptogo en tid af sex timmar; och att mödan icke var föspild bevisas deraf att min afbildning upptager, utom en mängd oklara, *fjrtien hela och fullt säkra* runor, då afritningen af samma ristning — tagen '1860' — i *Nerikes gl. Minnen af Hofberg* (sid. 93) har blott *tjuguttre*, hvarförutan mitt aftrycks inre slingor äro flere och i den vackra Närikesstilen.» — I det häfte av *Runa*, som utkom 1873, skriver Dybeck: »Man har sig bekant att denne runsten ursprungligen varit rest å så kallade *Korsbergsbacken* på Väsby egor, derifrån han för omkring 250 år sedan blifvit förd till icke långt derifrån varande landsvägen och der lagd till bro. Sannolikt täcktes han redan då med ett tunnt lager af väggrus, ty eljest skulle hjulen å den tidens tunga forvagnar snart hafva utplånat hvarje rist och runa. Genom förnyade grusningar har lagrets tjocklek sedermera under den långa tiden så ökats att 1862, då jag granskade stenen, landsvägens yta var 2½ fot öfver honom. Hans längd upptog ungefär halfva (vestra) delen af vägen; först kanske hela bredden. Stenen upptogs sedermera och restes på sitt forna rum, Korsbergskullen, der han thyvär snart fick dödsknäcken.»

Ännu år 1901, då Erik Brate undersökte ristningen på den svårt skadade stenen, befann den sig på sin gamla plats »på Väsby ägor å Korsberget, en nu odlad höjd invid landsvägen omedelbart söder om uppfartsvägen till Väsby». Brate antecknar vidare: »Hofbergs plan att föra de kvarvarande fragmenterna till Kräcklinge kyrka och inlägga dem i kyrkogårdsmuren ämnar nu Närkes fornminnesförening efter inhämtadt tillstånd af Kungl. vitterhets- hist. och antikvitetsakademien på så sätt sätta i verket, att stenens bitar sammanfogas och stödas mot den åt landsvägen vända yttre sidan af västra kyrkogårdsmuren.»

Fornminnesföreningen vände sig hösten 1901 till Akademien med en skrivelse av följande lydelse: »Som en söder om infartsvägen till Väsby ... befintlig runsten ligger där sönderslagen i trenne delar, på hvilket förhållande Herr doktor E. Brate fästat Styrelsens för Nerikes Fornminnesförening särskilda uppmärksamhet, får härmed Styrelsen, som är villig att bekosta arbetet, hos Akademien anhålla om tillstånd till att låta flytta stenen från dess nuvarande plats och uppställa den vid Kräcklinge närbelägna kyrka så, att den komme att stödja sig mot kyrkogårdsmurens yttre västra sida, som är vänd mot vägen.» Med anledning av denna skrivelse lämnade Brate följande upplysningar till Akademien: »Runstenen är sönderslagen i tre bitar, af hvilka en utgör stenens fotstycke, som ännu står i ett stenröse på höjden. Till

detta stycke sluter sig det ena lösa stycket omedelbart, mellan fotstycket och det andra lösa stycket fattas däremot en bit, så ock mellan de båda lösa styckena inbördes, hvilka felande bitar måhända kunna påträffas i stenröset. Kräklinge kyrka är belägen ungefär en kilometer från runstenen och det synes mig, att det skulle vara mycket lämpligt, om runstenen fördes dit och uppställdes så, som i Närkes fornminnesförenings skrifvelse angifves ... Därigenom skulle runstenen både blifva skyddad för åverkan och tillgänglig för alla, som den kunde intressera. På sin närvarande plats är den däremot en frestelse till åverkan såsom hinderlig för jordbruket.» Brate framhåller vidare, att det ej är säkert, »att den punkt, där stenen nu befinner sig, är dess ursprungliga plats; den kan ju från början hafva stått någonstädes i närheten».

Fornminnesföreningens anhållan bifölls, stenen flyttades till kyrkan, lagades och inlades på sin nuvarande plats i bogårdsmuren.

Gulröd sandsten. Mått: 2,10 × 1,40 m; tjockleken är 1 dm. Stenen är svårt skadad. Ristningsytan har på flera ställen slagits bort, varigenom delar av inskriften har gått förlorade. Ytan är genomgående hårt sliten och ristningen på många ställen helt utplånad. Flerstädes är den numera skönjbar endast som en skuggning i stenen. Ursprungligen har ristningen tydligen varit djupt huggen. Ornamentiken, men ej runorna, är i låg relief. Största runan är 15,5 cm, minsta helt bevarade runan är 9 cm.

Inskrift:

... nu + eturkn + kn ... i + rstui + sitn + - ... + ... -- busn ... -- ... ku ... rsau ×
                   5   10   15   20   25   30   35
 ... *ræistu stæin* ...
 »... reste stenen ...»

Till läsningen: 1 **n** har förlorat huvudstavens övre del i kantskadan. 3 **e** är tydligt stunget. I 6 **r**, som korsas av en spricka, är bistaven endast obetydligt krökt. 7 **k** är skadat på mitten genom flagring. 8 **n** har förlorat nedre delen av huvudstaven. Mellan 10 **n** och 11 **i** har en runa gått förlorad i en brottspricka. I 20 **n** är bistaven grund men säker. Av runan 21 återstår endast nedre hälften av en huvudstav. Därefter är ristningsytan avflagråd; i denna kant av stenen kan ytterligare endast ett skiljetecken spåras samt ett par mycket svaga linjer, som möjligen är rester av en **r**-runa. Inskriften fortsätter sedan i stenens andra kant. Där syns först två huvudstavar (22, 23) och därefter den mycket grunda runföljden 24–27 **busn**. Närmast efter denna runföljd är ytan så skadad, att endast svaga spår av två huvudstavar numera kan skönjas. 30 **k** och 31 **u** står i en flagring och är därför mycket grunda. Mellan 31 **u** och 32 **r** har en runa förlorats. 32–35 **rsau** × är säkra.

Hallman: **pum-u + eturin + ko-i + rstui + sitn · on × ou ... sus-n : klmlr : nt-- ...sau-...** (Om Hallmans uttalande till Celsius, att inskriften »kan illa läsas», se ovan s. 18.) — Dybeck (1873): × **pumnū × eturkn × knri × rstui × sitn (×) ... r ... : bu ... : kumlr : ti ... : s ... (:) ... k (:) i (:) mrsau ×.** »Runor tyckas funnits äfven i småslingor inom stora runslingan.»¹

¹ Denna läsning har Dybeck kommit fram till först efter många överväganden. Hans tillvägagångssätt kan belysas genom avsnitt ur brevväxlingen med G. Stephens. På Dybecks förfrågan meddelar Stephens (³¹/₅ 1869), att inskriften är »i chiffer ... Jag kan icke läsa den. När skall någon runolog få klaven till de många chiffer-stenar?» Några år senare (¹⁶/₅ 1873) skickade Dybeck en »kompletterad» teckning av stenen till Stephens med följande ord: »Behåll lappen, ty jag har måst ngt förminska sten för Runa, hvarföre ex. finnes hos mig. Men, såsom vanligt, meddela den, om du vill, åt Thorsen, och åt — *ingen här i Sverige*, tills vidare. Mina inskrifningar å ritningen äro naturligtvis mäst drafvel, men Du måste medge att hon *bevisligen* eger både förkortningar och omkastningar i mängd. Du kan icke föreställa Dig hur fiken jag är att få förnimma hvad Du har att förkunna om det qvarvarande i den så illa åtgångna inskriften, som väl *icke börjat* med + **pumnū** +. *Allt* hvad Du behagar säga skall in i Runa. Sten är, som Du vet, nu i det närmaste förstörd. Men jag känner ej hvilka delar af honom gått all verdens väg.» Stephens svarade som vanligt raskt och gav i ett par av breven förslag till tolkning av den egendomliga inskriften. Dybeck tackade honom varmt vid flera tillfällen. Särskilt glad förefaller Dybeck att ha blivit över Stephens tolkning av inskriftens senare del: **kumlr : .. ti ... : s ... : k : i : mrsau ×**. Denna skadade runföljd hade Stephens behandlat i ett brev av den ²⁷/₆. Stephens skriver: »Sista orden. Läs: KUMLÖ TI(ks) S(un bu)K I MÖ-SAU. Detta MÖ-SAU (dat.) är Mosjö i Närke». Dybeck, ⁵/₇: »Jag kom i morgse kl. 5 med ångfartyg åter, och måste åter resa härifrån inom några timmar. Således nu blott ett par ord till svar på Ditt härliga bref, hvilket här var mig till mötes. Ja, i sanning en af dina kostbaraste skrifvelser!!!, t. ex. underrättelsen om Mö-sau å Väsbystenen i Kräklinge sn.»

Fig. 15. Nä 8. Kräcklinge sn, Väsby. Efter teckning av A. Wætter.

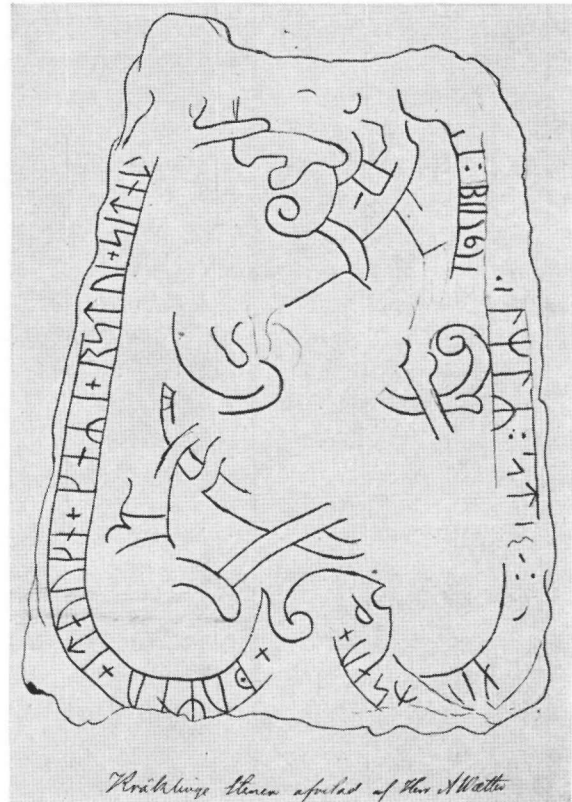
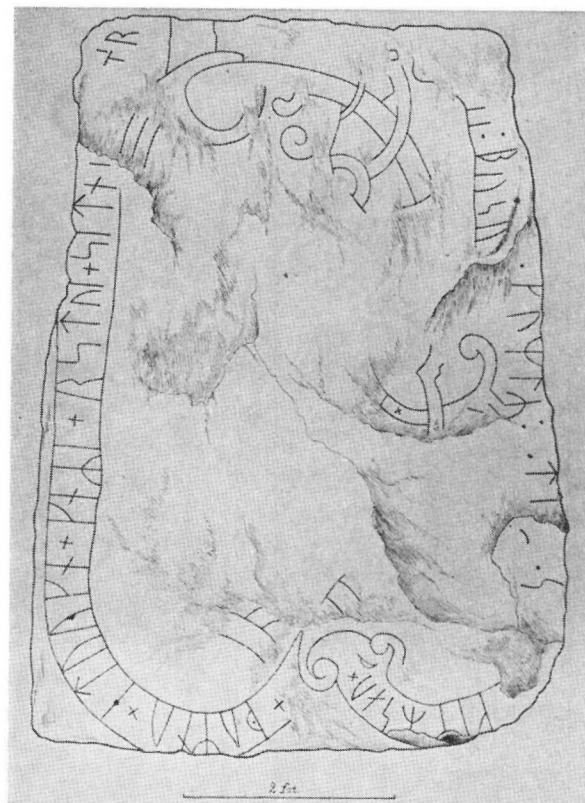

Fig. 16. Nä 8. Kräcklinge sn, Väsby. Efter teckning av H. Hofberg i Nerikes Fornlemningar 1868.

Fig. 17 (nedan till höger). Nä 8. Kräcklinge sn, Väsby. Efter R. Dybeck, Runa (fol.).

Brate (1901): ... **nu + eturkn + knri + rstui + sitn ... busu · klmlr : ti ... kiiisau** ×. Vid Brates besök var Väsbystenen tydligen lika svårt skadad som nu; hans läsning överensstämmer i stort sett med min.

G. Stephens är den ende, som har vågat försöket att tolka inskriften på Nä 8; jfr ovan s. 20, noten. Han hade aldrig tillfälle att själv undersöka ristningen utan bygger helt på Dybecks läsningar. Stephens meddelade Dybeck sin tolkning i ett brev av den 25/9 1873: »Dumnu, Eturkn, Knri reste denna sten efter (Kumlö, fader sin, och ... efter sin) bonde (=man). Kumlö Ti(ks) s(on) bodde i Mosjö.» Det är denna »utredning» som, med kommentarer, införs i *Runa* fol. h. 6 (1873).¹

Ristaren av Väsbyinskriften har av allt att döma icke behärskat konsten att skriva med runor. Inskriften är nämligen i stort sett obegriplig, vilket ej endast beror på att den är så fragmentariskt bevarad. Det är fåfängt att försöka suppleras och tolka inskriften i dess helhet. Endast bakom ett par runföljder kan begripliga ord skönjas. Sålunda skall **rstui + sitn** givetvis återge det på runstenar regelbundet återkommande uttrycket *ræistu stæin*. Man måste räkna med att Nä 8, i likhet med Nä 17, 19 och 32, tillhör de ganska fåtaliga runstenar, som har en inskrift utan språklig innebörd.

Då Väsbystenen var oskadad, har den utan tvivel varit ett vackert monument. Ornamentiken, som framträder i relief, är skickligt utförd; den rika bandflätningen förefaller att vara huggen av en person med vana att arbeta även i trä och metall.

¹ Innan Dybeck lät trycka tolkningen, meddelade han Stephens sin senaste läsning: »Åsbyinskriften [skall vara Väsbyinskriften] uppställer jag *nu* sålunda ... Som du ser, har jag här antagit att ett fullständigt **m** verkligen finnes i namnet Mösau ... Vid förklaringen begagnar [jag] ditt *äldre* bref, icke det sista, som häri är ofullständigare och något afvikande.»

Kumla härad.

Detta härad omfattar numera Kumla och Kumla sn, Hallsberg och Hallsbergs sn samt Lerbäckes sn. Kumla härad gränsar i S till Östergötland, i V till Sundbo och till Grimstens och Hardemo härad, i N till Örebro härad och i Ö till Sköllersta härad.

Inom Kumla häradsgrens är endast en runsten känd (Nä 9). Därtill kommer en guldrakteat med den urnordiska runraden (Nä 10). Brakteatens proveniens är emellertid osäker.

9. Vesta, Kumla sn.

Pl. 4.

Litteratur: L 1036. Ransakningarna 1683; J. Peringskiöld, *Monumenta* 1, *Monumenta* 6, bl. 418; O. Celsius, *Svenska runstenar* (F m 60) 2, s. 368; A. Samzelius, *Om Kumbla* (S 124, hs i UUB); E. Tuneld, *Geographie Öfver Sweriges Rike*, 5. uppl. (1773), s. 162; C. G. Stenius, *Descriptio Nericiae occidentalis, specimen 1*, Kumla, Hallsberg (1791; diss. E. M. Fant), s. 11; C. F. Bergstedt, *Reseberättelse 1844* (ATA), s. 23; R. Dybeck, *Reseberättelse 1861* (ATA; tryckt i ATS 1, 1864, s. 183), *Reseberättelse 1862* (ATA), *Brev till G. Stephens den 4/11 och 8/11 1873* (KB), Runa, fol. (1873), s. 93; Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen verksamhet under åren 1862 och 1863, s. 22 f. (ATA; tryckt i ATS 1, 1864, s. 214 f.); H. Hofberg, *Förteckning och Beskrifning öfver de Fornlemningar och Minnesmärken, som finnas i Kihl, Mosås, Kumla, Halsberg, Lerbäck och Snafunda socknar i Nerike ... 1866* (ATA), *Nerikes gamla minnen* (1868), s. 90, *Nerikes Fornlemningar 1*, 1868, s. 52 f. (ATA), *Nerikes fasta fornlemningar* (1871), s. 25 f.; Örebro läns kalender 1880, s. 255; E. Brate, *Anteckningar 1901–1902* (ATA); *Handlingar 1950* (ATA); S. B. F. Jansson, *Runinskrifterna i Närke* (i: *Från bergslag och bondebygd 1952*), s. 53 f.; *Nerikes Allehanda* den 14/7 1955; S. Lindqvist, *Fornetidens Kumla och omvärlden* (i: *Kumlabygden 2*, 1963), s. 19 f., 214 f.

Äldre avbildningar: J. G. Hallman, teckning (i Peringskiölds *Monumenta* 6); G. Lindberger, teckning 1801 (ÖLM); Djurklou, teckning 1862 (ATA); Dybeck, teckning 1863 (ATA), återgiven i Runa, fol., 1873, pl. 22; Hofberg, teckning (i *Nerikes Fornlemningar 1*, 1868); Brate, foto 1902 (ATA); G. Helander, foto (i Lindqvist a. a. s. 215).

Runstenen står rest drygt 1 km Ö om Övre Vesta, omkring 200 m SV om södra ytongfabriken i Hällabrottet, 15 m NNV om en torpstuga, 3 m N om landsvägen Vesta–Yxhult. Platsen är utmärkt på Ekonomiska kartbladet 10 F 0 d »Hällabrottet» (1957).

I *Ransakningarna* lämnar befallningsmannen Olof Brobourg år 1683 en kortfattad redogörelse för »Antiquiteter ... Vtj Wester Nericke». Där finns en uppgift, som säkerligen åsyftar Vesta-stenen: »Kumbla Häradt och Sochn ... En lång Steen medh Runska Bokstäffwer wid Hyndeberg.» Denna uppgift återges i en förteckning i Peringskiölds *Monumenta* 1. På en avbildning av stenen i *Monumenta* 6 finns anteckningen »Westa stenen i Kumbla sockn.»

Olof Celsius upptager inskriften i *Svenska runstenar* (F m 60: 2); han återger där även följande dråpliga uppgift om runstenen, lämnad av magister J. G. Hallman: »Misit M. Hallman. et retulit sequentia. Thenne stenen hade en Länsman med några bönder något mehr än 2 alnar i jorden nedergräfwit, at jag omöjeligen funnit honom, om jag icke först råkat them som honom nedergrafvit. Jag frågade hvarföre the thet giordt? *Svarades* at en publication icke länge sedan uplästes, med befallning, at man sådana monumenter borde förwara» ... Om Hallman se s. 40, not 1. (Med hänvisning till Peringskiölds *Monumenta* och till Celsius upptager Liljegren i *Runurkunder* Vesta-stenen som n:r 1036.) — I Tunelds *Geographie*, 5. uppl. (1773), har uppgifter införts om fornminnen i Kumla socken: »Hindsberga, i Kumla Socken, har, i förra tider, hetat Hjorwardsberg, och warit et Höfdinge-Säte, namnkunnigt af sin Borg, Domplats och Rune-Sten.»

I »Om Kumbla» (hs i UUB, sign. S 124) finns följande uppgifter om Vesta-stenen: »På vägen til Kihla,

officers Boställe, icke långt ifrån Hiortsberga Soldat-torp, finnes straxt vid vägbrädden, til höger en Runsten, som man i senare tider (: på nu var. Pastors anstalt :) utur jorden uprest. Oagtadt en och annan Runa synes, är dock skriften på det hela, nu mera oläselig.» I C. G. Stenius' akademiska avhandling *Descriptio Nericiæ occidentalis* (1791) lämnas en likartad uppgift: »Lapis runicus, cujus tamen inscriptio inextricabilis est, in via ad prædium militare Kihla, curante Nobiliss. Wallenstråle,¹ e terra fuit erutus & erectus.»

G. Lindberger (1801; ÖLM:s arkiv): »En Runsten som stod uti en skog på Hjortsberga by ägor ... nära en Byaväg och säges af ortens innevånare vara märkvärdig för en kong som där skolat stupat. Den 20 Mart: 1801 kommo Gust. von Fabritius och Gust. Lindberger dit och på stället gjorde denna afritning och afskrefvo de otydliga Runska Bokstäfvarna, så vidt det var dem möjligt». Lindberger fortsätter: »Detta åldriga minnes märke, hvars materia bestod af Sandsten 3 kvarter tiock, nu lutande åt ena sidan, har enligt berättelse sedermera af vanartligt Folk blifvit sönder slagit år 1805.»² Lindbergers teckning återges på s. 26, fig. 20.

I samband med sin redogörelse för fornlämningarna vid Älvesta i Kumla sn skriver C. F. Bergstedt i den reseberättelse, som utgör resultatet av hans antikvariska forskningsresa i Närke år 1844: »Längre i norr, åt Tönnes bo, står en liten runsten, afslagen, såsom det synes, ty blott hälften af runslingen är synlig. Ett häftigt regn försvårade dechiffreeringen af de otydliga runorna.»³

Dybecks Reseberättelse för år 1861 innehåller följande upplysningar om Nä 9: »Runstenen å Westa egor i Kumla socken, för omkring tio år sedan åter upprest af komminister Öman, har, enligt allmogens utsago, af gammalt hetat *Krusesten*, såsom han ännu kallas.» Se not 3 nedan. Även i Reseberättelsen för år 1862 nämner Dybeck Vesta-stenen. Av hans uttalande framgår, att stenen hade legat kullfallen: »Det för förtjena nämnas att en arbetare i trakten, hvilken varit erbjuden 15 RD för en liggande runstens flyttning och resning på en plats, som knappt är två alnar skiljd från stenens nuvarande läge, vägrat antaga anbudet, ehuru den är af de mindre. En till hälften borttagen grafkulle på Vesta egor, i närheten af denna runsten, undersöktes, men intet annat än kol, aska och ben anträffades.» I *Runa* (fol.) anges stenens plats på följande sätt: »Denne sten står söder om och invid byvägen mellan Westad och Tynninge.»

I den till Vitterhetsakademien insända redogörelsen för »Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen verksamhet under åren 1862 och 1863» finns utförliga uppgifter om runstenen vid Vesta: »Redan för 6 år sedan erhöill föreningen från den nära 90-årige, i Wermland bosatte Ekonomie Direktören

¹ Därmed åsyftas Martin Georg Wallenstråle, som år 1783 hade tillträtt tjänsten som kyrkoherde i Kumla. Han tjänstgjorde i Kumla tills han år 1789 utnämndes till biskop i Kalmar stift.

² Med anledning av att »Föreningen för Nerikes folkspråk och fornminnen» hade konstituerats den 28/1 1857 sände Gustaf Lindberger sin gamla teckning till den nybildade föreningen. Detta framgår av följande meddelande från Lindberger, skrivet på teckningen och daterat den 12/2 1857: »Som ett Sällskap skolat bildat sig till ordnande ej allenast öfver Folkspråket i Neriket utan ock om medel till upptäckande ock vårdande af Fornlemningar som ännu i samma ort kunna vara oförstörda, har jag trott mig böra förära å andra sidan stående afritning å en större Runsten som jag under min execution genom Kumla Socken för 57 år sedan hörde talas om ock på stället besökte ock fann den vara något öfver en Mans Längd i högden, nedsjunkn å ena sidan åt öster, hvarigenom inscription å den sidan var för mig osynlig, likasom hela ordteckningen i sitt hela var mycket af ålder blindad, men deremot fanns ormslingringen omkring skriften uti sina Linier mycket rena ock klara. Beklagligt, att denna sten, som till sitt Läge i skogen ej hade annan väg än blott en gångstig, nu säges skall vara totalt förstörd. Som jag funnit att hvarken de stora fornforskarne Liljegren ock Brunii, eller andra som äro mig bekanta, haft kunskap om Stenen, hoppas jag att Nerikes föreningen icke ovälkommet emottager denna beskrifning. Carlstad ock Algustad den 12 Februarii 1857. G. Lindberger, Oec. Direct. och f. d. Bruksägare.»

³ Bergstedt tillägger: »Strax bredvid denne ligger en annan sten, kallad 'Kung Krus sten', med många fördjupningar, som likna spår af menniskor och djur och af allmogen för sådane anses. Ingen visste något om 'Kung Krus'.»

Denna sten är fortfarande i behåll; den ligger 50 m Ö om runstenen, 2 m Ö om ett vägshål. Stenen med sin egendomligt vittrade yta har alltså tydligen tilldragit sig en viss uppmärksamhet i bygden. Man har uppfattat ytan som ornerad — »krusad». Verbet *krusa* kan bl. a. betyda 'utsmycka, förse med ornament 1. utsirningar'; subst. *krus* kan ha innebörden 'utsirning, ornering, utsmyckning' (se SAOB, K 2960 och K 2967). Detta förklarar givetvis namnet »Kung Krus sten» och »Krusersten». Se fig. 24. Dybeck uppger, att namnet »krusesten» skulle åsyfta *runstenen* vid Vesta. Denna uppgift beror uppenbarligen på ett missförstånd.

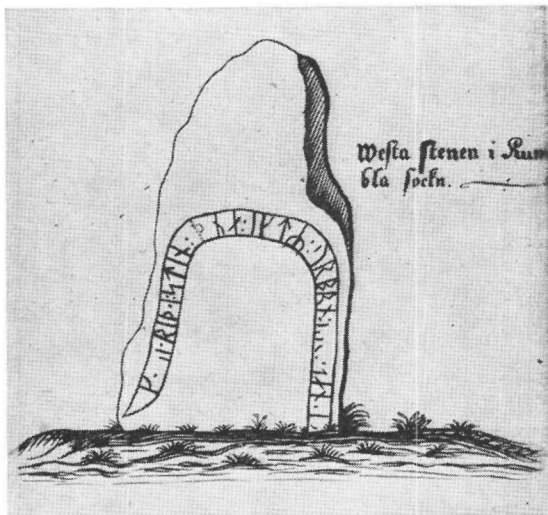

Fig. 18. Nä 9. Kumla sn, Vesta. Efter teckning av J. G. Hallman.

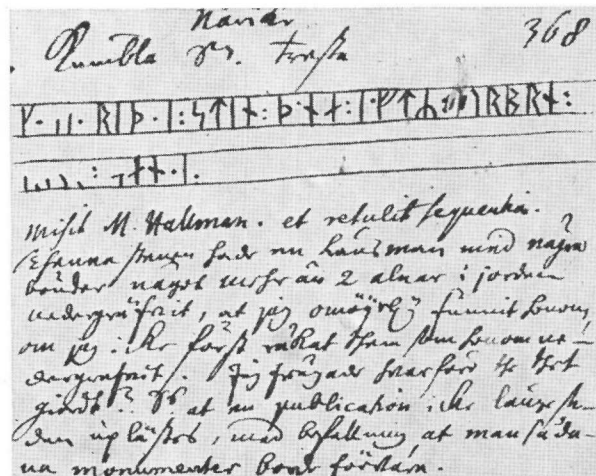

Fig. 19. Nä 9. Kumla sn, Vesta. Efter O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60).

Lindberger en år 1783(!) af honom tagen dock högst ofullständig afteckning af denna sten. Ut i antiqvariska uppgifter angifves han än såsom stående på Vesta än på Hjortsberga eller Kihla egor, i följd hvaraf man ansett Kumla socken ega trenne runstenar i stället för denna enda. Antiqvariernas stridiga uppgifter äro dock lätt förklarliga, då stenen står nära egomet emellan dessa tre bylag, men dock på komministersboställets i Westa mark, i ett kärr, der han, oakadt flera gånger upprest och ombäddad med kullersten, snart åter kullfallit eller sjunkit ned i den sumpiga marken. Föreningen har därför anmodat Kronolänsmannen i Kumla härad Herr Axel Flycht, som visat ett berömvärdt nit för bevarandet af detta härads fornlemningar, att låta flytta stenen några famnar längre emot vester utmed vägen från Westa till Kila och Hjortsberga skog, och har allt skäl att hoppas det denna flyttning nästa sommar skall blifva verkställd. Hvad stenens inskrift beträffar, så lider intet tvifvel att den skall vinna i tydlighet, då stenen fått en tjenligare plats.» Förflyttningen blev emellertid av någon anledning uppskjuten, vilket framgår av ett par senare uttalanden av Hofberg. Stenen stod 1866 fortfarande kvar »söder om och aldeles invid byvägen, som går från Vesta söderut åt Tynninge, men på ett högst olämpligt ställe, i ett sumpigt kärr, i hvilket han är ifrån år allt djupare nedsjunkit. Herr Kronolänsmannen Axel Flycht, hvars nit om Kumla härads fornlemningars bevarande äro Akademien väl bekant, och i hvars närvaro bifogade afteckning gjordes, lofvade, att ofördröjligen gå i författning om stenens förflyttning till ett tjenligare ställe, hvilket äfven af oss utsågs under en vacker hängbjörk några famnar längre i vester, jemte vägen. Utom det att en gärdesgård blifvit upprest aldeles framför stenen, och nu i hög grad försvårar afteckningen, har runstenen på sednaste tiden varit föremål för några intresserade, men föga kunniga antiquariers undersökningar, hvilka forskare, för att få inskriften läsligare begagnat sig af knif; men vid detta renoveringsarbete icke alltid så noga kommit att följa myndernas linier, utan råkat in i sprickor och gropar mellan runorna, hvarigenom dessa åt minstone för tillfället blifvit förvillande.» I sin *Förteckning öfver Närkes fasta fornlemningar* (1871) anger Hofberg platsen för runstenen på följande sätt: »Vesta frälsegård, en half fjerdingväg öster om byn, invid byvägen, som går söderut till Tynninge.»

Brate antecknade år 1901: »Runstenen står, starkt bakåtlutad, i närheten af en stuga på södra sidan om vägen från Vesta österut från skolhuset i Vesta och omkring 20 min. väg väster om Yxhults stenhuggeri.» Året efter Brates besök på platsen restes stenen på sin nuvarande plats vid vägens norra sida genom Närkes fornminnesförenings försorg.

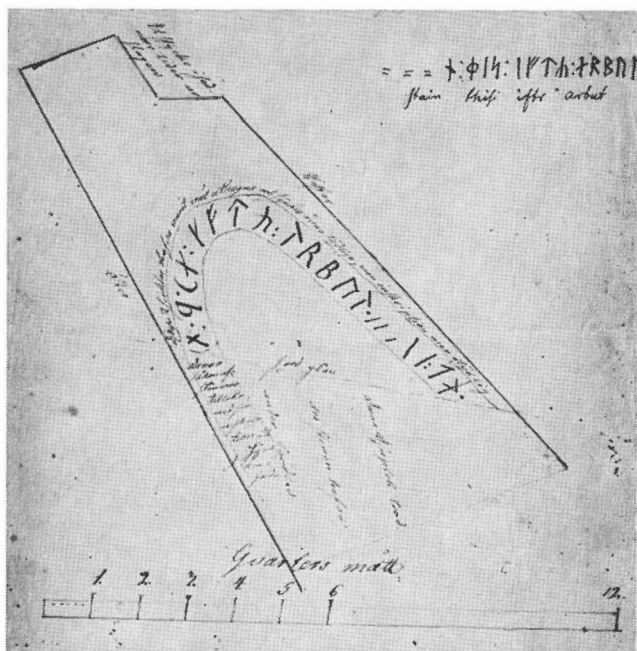

Fig. 20. Nä 9. Kumla sn, Vesta. Efter teckning av G. Lindberger 1801.

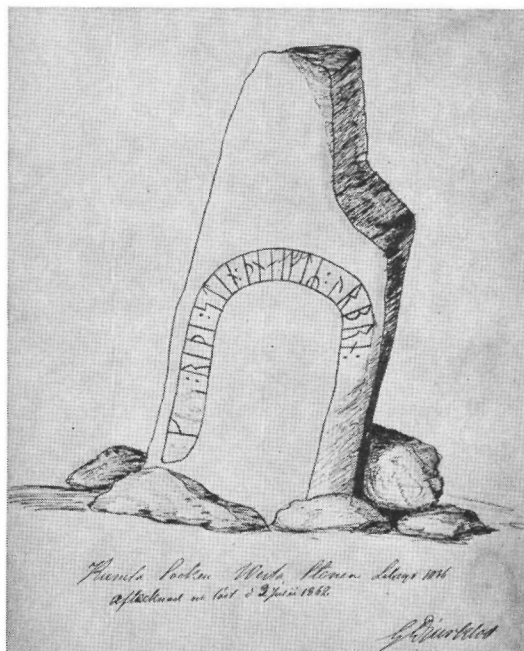

Fig. 21. Nä 9. Kumla sn, Vesta. Efter teckning av G. Djurklou 1862.

Grå sandsten. Höjd 1,65 m, största bredd (vid basen) 0,93 m. Runornas storlek 7,5–9 cm. Ristningsytan är hårt sliten och ristningen genomgående grund. I ytan finns många punktliknande fördjupningar, vilka försvårar läsningen.

Inskrift:

k . . . . . r i p i : s t i n : þ n a : e f t r : e r b r n : - u . . . . . : s i n :

... ræisþi stein þenna æftir Ærnbiörn, bonda sinn.

»... reste denna sten efter Ärnbjörn, sin make.»

Till läsningen: Före 1 **k** finns visserligen några fördjupningar i ristningsytan men intet säkert skiljetecken. Efter 1 **k** är ett parti av ytan bortfallet; avståndet till nästa säkra runa, 4 **r**, är 22 cm. Här har plats funnits för fyra runor. På detta skadade parti syns endast ett stycke av en stav, snedställd som bistaven i en **u**-runa, samt nära skiljetecknet före 4 **r** den nedre delen av en huvudstav. 5 **i** är troligen icke stunget; en fördjupning mitt på staven torde vara naturlig. 10 **i** är säkert, liksom 15 **e** och 19 **e**. 23 **n** har förlorat huvudstaven ovan bistaven. Av runan 24 återstår endast ett stycke av huvudstavens nedre del. Möjligen kan, som en mycket svag skuggning, skönjas nedre bistaven av en **b**-runa. Av nästa runa, 25 **u**, finns endast korta stycken av huvudstavens och bistavens nedre delar. Avståndet mellan 25 **u** och nästa spår av runa (26) är 10 cm; här har funnits plats för högst två runor, vilka spårlöst har försvunnit genom ett kantbortfall. Av runan 26 återstår endast nedre hälften. 27 **s** har förlorat översta leden. Av 28 **i** återstår endast ett kort stycke av huvudstavens övre del. Efter 29 **n** finns som skiljetecken två punkter. Vid nedre punkten finns ytterligare en rund fördjupning, som säkert är naturlig. Det förefaller som om inskriftsbandet har avslutats med ett streck. — Hallman: **k . . . . . r i p i : s t i n : þ n a : i k t r : u r b r n : . . . : s a n . i**. — Hofberg

(1868): ...iripi : stin : þna : iftr...rbrn...in.... — Dybeck (*Runa*, fol.): **kui¹ · rīpi · stin : þna : eftR : þrbrn : ...sin :** Läsningen kommenteras på följande sätt: »Det är icke alldeles otroligt att afflagningen i första namnet funnits före ristningen och att derföre runorna **u** och **i**, hvilka tyckas vara ofullständiga, aldrig ristats annorlunda. — Man har antagit ordet *sun* efter *þurbiurn*, men de qvarvarande streckens antal gör detta omöjligt. Snarare har der stått *faþ(u)r* — så eller på annat sätt förkortadt. — Hallman har **san** för **sin**, och det är icke omöjligt att i den skråmas ställe, hvilken nu är midt på stafven, ett **a**-kännestreck varit. — Under slingans slutstreck efter sista skiljemärket (:) finnes ytterligare en huggen prick; men det är väl föga troligt att de tre märkena innesluta runan **i**, hvilken skulle efterföljts af det oristade namnet på Thorbjörns hemvist.»

Brate undersökte Vesta-stenens ristning vid två tillfällen, första gången 1901: **: kr : rīpi : stin : þna : eftR : þrbrn : sun : sin :** Året därpå kontrollerade Brate sin läsning »sedan stenen blifvit rest på bekostnad af Närkes fornminnesförening». Hans läsning avviker då på några punkter från den tidigare, vilket framgår av hans kommentar: »Inskriftens början synes vara i behåll och utgöras af **k**, framför hvilket åtskilliga gropar finnas, men inga säkra runor. Efter **k** finnes kst till **a** rätt tydligt för finger och öga men ingen staf. Därpå följer en spricka, som kunnat utgöra /i/ och sedan en skada, genom hvilken en runa är alldeles borta. Spår finnas, som göra det möjligt, att den varit **r** men icke göra det nödvändigt, ty

¹ I ett brev till G. Stephens den 4/11 1873 skriver Dybeck: »Orsaken hvi jag i dag skrifer är egentligen denna: Jag har, som Du ser i korrekturet, sid. 93, antagit mansnamnet *Kui*. Texten skrefs för omkr. fyra månader sedan, och jag såg då det namnet på något ställe, men får nu icke reda derpå, oaktadt trägna spaningar. Kan jag möjligen hafva sett orätt, och är namnet omöjligt, så har jag *anledning* att föreslå *Ku(n)i* eller *Ku(l)i*. Man skulle ock kunna läsa **kri** och **kr (n l. l)i**; men bäst om man får antaga *Kui*.»

Fig. 22. Nä 9. Kumla sn, Vesta. Efter teckning av R. Dybeck 1868.

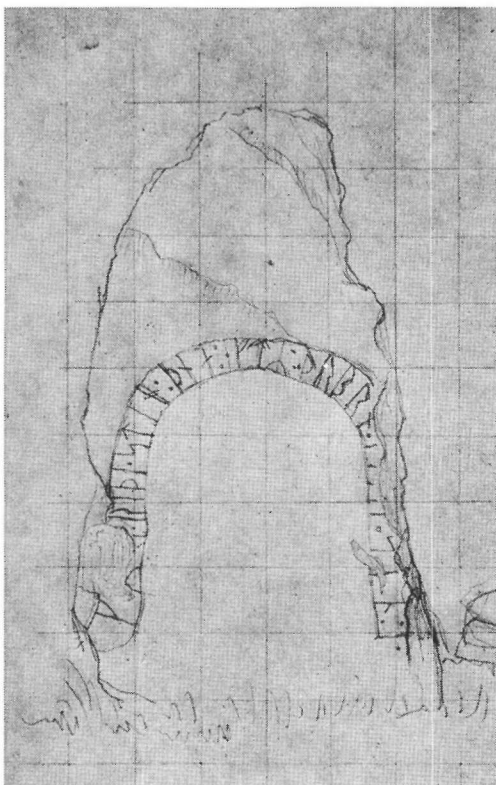

Fig. 23. Nä 9. Kumla sn, Vesta. Efter teckning av H. Hofberg i Nerikes Fornlemningar 1868.

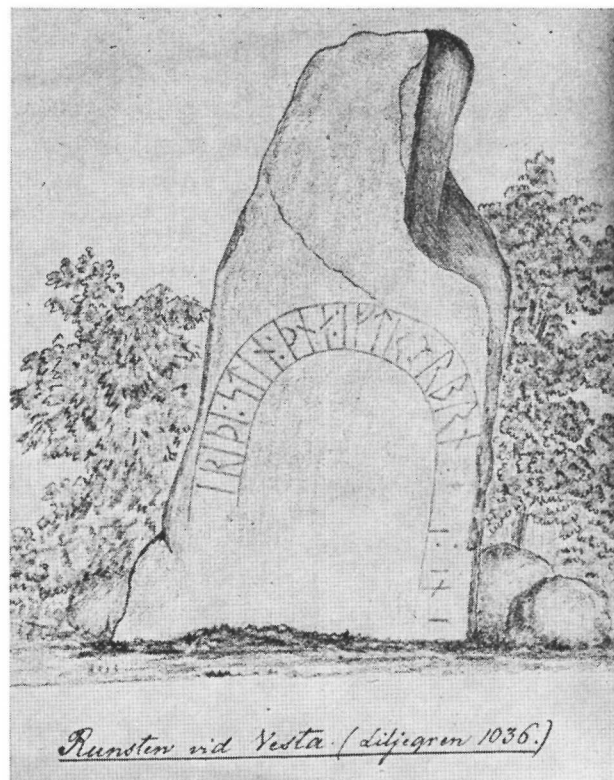

Fig. 24. »Krustesten.» Foto förf.

alltför mycket är borta för att några verkliga spår skulle kunna synas. Efter denna fordrade runas plats finnes skuggan af en annan, som tyckes ha varit **u**; ett svagt spår synes af nedre stafven, ett något starkare af kännestreckets nedre del. Namnets sista runa har antagligen varit **i**, mer än halfva stafven nedifrån är i behåll. Hvad som följt efter **prbrn** erbjuder svårighet. Först synes nedre punkten af kolon.» Därefter en huvudstav, upptill skadad. »Hvad denna staf varit, kan ej sägas.» 25 »synes» vara **u**. Därefter »finnes 2 cm af en staf nedifrån, som ju kan ha varit **n**. Därpå finnes vid nedre slinglinien intet märke förr än efter 8 cm, där 5 cm af en staf nedifrån finnes, följd af nedre punkten i ett skiljetecken. Det är denna staf som jag 1901 antog vara lemning af **n** i **sun** men den synes icke kunna vara detta.»

Inskriftens första namn, alltså namnet på den som har rest Vestastenen, är så svårt skadat att det ej kan rekonstrueras. Det enda som kan sägas är, att det har varit ett kvinnonamn, som har börjat på **K** eller **G**, och att namnet sannolikt har ristats med fem runor.

Runstenen är rest till minne av en man med namnet **erbrn**. Denna runföljd återger säkerligen det välkända namnet *Ærnbiorn*, eljest hittills belagt i följande runinskrifter: U 2, 567, 1163, Vs 16(?).

Runföljden 25–30 innehåller en efterställd apposition till *Ærnbiorn*. Runspåren visar, som jag redan i *Från bergslag och bondebygd* (1952) har framhållit, att här bör ha stått **bunta : sin**, *bonda sinn*. Tidigare uppfattades runföljden som **sun : sin**.

Ristaren av Vesta-stenen har vid flera tillfällen utelämnat runor: **ripi** i st. f. **rispi**, **þna** i st. f. **þina**, **erbrn** i st. f. **erbiarn** eller **erbiurn**; möjligen ger också **eftr** i st. f. **eftir** ett exempel på denna ristarvana.

Vesta-stenens ristning består endast av ett enkelt, bågböjt runband. Den saknar kors och all annan ornamentala utsmyckning.¹ Ristningen är alltså av samma enkla typ som Nä 12 Stora Mellösa k:a och flera »götiska» runstenar. Om vissa andra likheter mellan Nä 9 och Nä 12 se nedan s. 45.

¹ Brate tyckte sig vid sin första granskning (år 1901) kunna iakttaga svaga ristningsspår innanför runbågen. Han antecknar: »På stenens midt har ock ristning funnits, hvaraf en skugga synes under skynket.» Dessutom trodde han då, att runbandet hade bestått av en ormslinga med huvud och stjärt: »Till vänster har funnits en knorr, ormens stjärt; till höger då förmodligen ormens huvud med flera slingornament, möjligen ock med runor.» De linjer och skårer som Brate iakttog är emellertid naturliga ojämnheter i ristningsytan.

10. Mariedamm, Lerbäcks sn. Nu i Statens Historiska Museum.

Litteratur: H. Hildebrand, Skrivelse den 26/5 1906 till C. A. Rosén (VHAAkad:s koncepter, ATA); Verifikationer till VHAAkad:s räkenskaper för år 1906, nr 102; VHAAkad:s protokoll den 29/5 1906, § 109 (ATA); O. Montelius, »Vadstena-brakteaten» och en nyfunnen guldbrakteat präglad med samma stamp (i: Fornvännen 1906), s. 148 f.; SHM Inv.bil. 12.762; Statens Historiska Museum och K. Myntkabinettet, tillväxten år 1906 (i: Fornvännen 1906), s. 222; E. Brate, Östergötlands runinskrifter (1911), s. 172, n:r 178 b, Sverges runinskrifter (1922), s. 11 (2. uppl., 1928, s. 11); O. von Friesen, Runenschrift (i: J. Hoops, Reallexikon der germanischen Altertumskunde 4, 1918–1919, s. 14), Runorna i Sverige (3. uppl., 1928), s. 13, Runorna (Nordisk kultur 6, 1933), s. 30, 33; O. Janse, Le travail de l'or en Suède (1922), s. 156, n:r 341; W. Krause, Runeninschriften im älteren Futhark (1937), s. 11 (2. uppl., 1966, s. 14 f.); L.-G. Kindström, Vibybrakteaten och andra fornfynd av ädelmetall i Närke (i: Meddelanden från Föreningen Örebro läns museum 13, 1941, s. 13, 17); H. Öberg, Guldbrakteaterna från Nordens folkvandringstid (1942), s. 74 f.; M. Mackeprang, De nordiske Guldbrakteater (1952), s. 50 och 174, n:r 302; S. Lindqvist, Fortidens Kumla och omvärlden (Kumlabygden 2, 1963), s. 191; M. Stenberger, Det forntida Sverige (1964), s. 488; H. Klingenberg, Runenschrift — Schriftdenken, Runeninschriften (1973), s. 280, not 2, s. 281 not 3.

Äldre avbildningar: Montelius a. a. s. 148; Foton i ATA (i Brate, Östergötlands runinskrifter, pl. 59, fig. 4, i Kindström a. a. s. 13 och i Lindqvist a. a. s. 191).

Fig. 25a. Nä 10. Lerbäcks sn, Mariedamm (främsidan). Skala 2/1.

Fig. 25b. Nä 10. Lerbäcks sn, Mariedamm (baksidan). Skala 2/1.

Fig. 26. Vadstena-brakteaten (Ög 178). Skala 2/1.

Guldbrakteat med runinskrift. Tillhör sedan år 1906 Statens Historiska Museum, där den har inv.n:r 12.762.

Brakteatens proveniens är osäker och tidpunkten för fyndet är okänd. Riksantikvarie Hans Hildebrand erhöll uppgifter om Nä 10 år 1906 och han skrev omedelbart (^{26/5}) till den dåvarande innehavaren, fabrikör C. A. Rosén i Linköping: »Enligt en härom dagen i tidningarne synlig notis har Ni lyckats förvärfva en i Motalatrakten funnen brakteat med 'runslinga'. Då det vore af vikt för Statens samlingar att förvärfva densamma, får jag härmed fråga Eder, om Ni skulle vilja öfverlåta köpet på Statens historiska mus. Enligt kungl. förordningen af 1867 är hittaren skyldig att hembjuda fynd af guld eller silfver staten till inlösen, ett stadgande, som i föreliggande fall tydligen ej blifvit följdt.»

Överenskommelse mellan Vitterhetsakademien och innehavaren träffades raskt; redan den ^{29/5} 1906 mottog Rosén enligt kvittensen 75 kronor »för en guldbrakteat, funnen i trakten af Motala, möjligen åt Mariedam till».

När Oscar Montelius i samband med sin behandling av Vadstenabrakteaten (i *Fornvännen* 1906) nämner fyndet av Nä 10, kan han om fyndorten endast uttala, att brakteaten »lär vara funnen i närheten af den från Motala norrut gående järnvägslinjen». Montelius beklagar, att fyndomständigheterna ej är kända och efterlyser närmare uppgifter. I SHM:s inventariebilaga finns följande upplysning om brakteatens proveniens: »Inköpt från C. A. Rosén i Linköping för 75 kr. Rosén hade köpt den af en jude som köpt den vid Mariedam.» I redogörelsen för museets tillväxt under år 1906 förekommer en likartad uppgift.

E. Brate upptager brakteaten bland Östergötlands runinskrifter med hänvisning till Montelius' ovan citerade uppgift om fyndorten.

L.-G. Kindström däremot konstaterar (a. a. s. 17), att brakteaten stammar »från trakten av Mariedam», men han framhåller, att »fyndomständigheterna äro minst sagt dunkla». Brakteaten »inköptes till museet 1906 från en snickare i Linköping, som i sin tur köpt den av 'en kringresande jude'. Denne hade enligt mycket bestämd utsago upphandlat den vid Mariedam. På grund härav förläggas brakteaten ömsevis till Närke eller Östergötland, och O. Montelius gick i en uppsats så långt, att han hänförde den till trakten norr om Motala, härtill troligen förledd av en önskan att så nära som möjligt sammanföra den med Vadstenafyndet. Vi hänföra den emellertid till Närkesfynden, så mycket mer som den nya Vibybrakteaten¹ genom sitt nordliga läge kan sägas stödja den ursprungliga ortsuppgiften.»

I senare litteratur hänförs brakteaten till Närke.

Nä 10 är slagen på samma stamp som Vadstenabrakteaten, vilket redan Montelius konstaterade. Han framhåller vid sin behandling av fyndet: »Detta är visserligen icke första gången två eller flera brakteater, präglade med samma stamp hafva blifvit funna, antingen tillsammans eller på olika ställen. Men i följd af Vadstena-brakteatens höga vetenskapliga värde är fyndet af alldeles särskildt intresse.»

Beklagligtvis avviker Nä 10 i det mycket viktiga avseendet från Vadstena-exemplaret, att endast runornas nedersta delar finns kvar på blecket. Runinskriften skulle alltså ha varit oläslig, om man ej hade haft Vadstenabrakteaten till ledning.

Att runornas övre och största delar saknas på Nä 10, beror enligt Montelius på att »man skurit bort så mycket af kanten rundt omkring, att endast obetydliga rester af runorna nu synas. Kanten har naturligtvis blifvit afskuren, innan den smala, af en tvärstrierad guldråd bildade ramen och öglan påsattes.»

Frågan, när brakteatens runinskrift hade »stympats», besvarade Montelius på följande sätt: Eftersom »öglan och ramen alldeles likna dem, som vanligen finnas på guldbrakteaterna från tiden omkring år 500, har man ingen anledning att antaga, att kanten i senare tid afskurits, — hvilket ju skett, innan ramen påsattes. Det måste hafva gjorts kort efter det brakteaten blifvit präglad. Men den som skurit bort så stor del af runinskriften, att denna blifvit oläslig, har således icke insett eller brydt sig om runornas betydelse. För honom synes midtbilden hafva varit hufvudsak, hvilket är så mycket mera sannolikt, som denna bild troligen hade en religiös innebörd.»

¹ Därmed åsyftas en år 1938 vid gården Gropakärret i Viby sn påträffad guldbrakteat (utan runinskrift).

Denna uppfattning, att Nä 10 har utsatts för avsiktlig åverkan, delas av Brate, Krause, Kindström, Öberg och Stenberger. Brate (1911): »Av kanten, där runorna stå, är så mycket avskuret runt omkring, att endast ungefär halva höjden av runorna är bevarad, vilket måste hava skett kort efter det brakteaten blivit präglad, enär öglan och ramen kring brakteaten alldeles likna sådana på guldbrakteater omkring år 500.» Krause: »Ein mit demselben Stempel geprägter, aber bereits in alter Zeit an dem Runenrand beschnittener, dann neu umsäumter Brakteat» ... Kindström (1941): »Runraden finnes, men är tyvärr stympad: en remsa runt ytterkanten är bortskuren och lämnar endast nedre hälften av runorna kvar.» Öberg (1942): »Från samma stans [som Vadstena-brakteaten] men med betydligt mindre bård är en brakteat från Närke (*Mariedam* i Lerbäcks sn). Brakteaten har haft samma storlek som Vadstenaexemplaret, men kanten med runorna har av någon anledning till största delen bortskurits, innan den smala randen och öglan påsatts.» Stenberger (1964): »Samma stans har begagnats vid framställning av en brakteat från *Mariedam* i Lerbäcks sn, Närke, men på den har randen med runinskriptionen i gammal tid skurits bort så att bara rester av runorna finns kvar.» — Samma uppfattning redovisas också i *Västergötlands runinskrifter* (1970) i samband med behandlingen av Grumpanbrakteaten: »En replik av Vadstena-brakteaten är Ög 178b, SHM inv.n:r 12.762, som dock beskurits så hårt i kanten, att nu endast den inre, nedre tredjedelen av runraden återstår» (a. a. s. 376, noten).

Sune Lindqvist är däremot tydligen av annan mening. I *Kumlabygden 2* (1963) framhåller han, att guldbrakteaten »från Mariedamm, Lerbäck, [är] slagen på samma stamp som den berömda 'Vadstena-brakteaten', ehuru i ett för snävt tillmätt bleck, så att endast inre hälften av dennas skriftband (bl. a. hela äldre runraden) kommit med».

Det kan visserligen ej med bestämdhet avgöras, hur denna olikhet mellan de båda exemplaren har uppkommit, men det förefaller sannolikt, att Lindqvist har träffat det rätta. Att brakteaten efter slagningen skulle ha stympats genom att dess kant skars bort verkar föga troligt.

Nä 10 är en s. k. C-Brakteat. Herje Öberg beskriver brakteattypens kännetecken med följande ord, som kan tjänstgöra som en beskrivning av bildframställningen på Nä 10: »För gruppen i det stora hela karakteristiskt är hårets på människohuvudet (en gång omslaget) utseende, det ofta mycket snedställda ögats spetsovala form samt den ur djurets mun utgående tungan. De flesta brakteatdjuren inom gruppen äro passgångare ... Bogen är i flera fall bildad som en ögla, och fötterna äro ofta gaffelformade. Djuret har regelmässigt horn, och framför 'ryttarens' ansikte är en fågel uppflugan.»

Nä 10 har (med bården) en diameter på 24,05–24,25 mm. Vadstena-brakteatens diameter är med bården 30,9–31,9 mm. Mitteirkeln med bildframställningen är på bägge brakteaterna 19,2 mm. På Nä 10 är resterna av runorna 0,75–1,2 mm höga, på Vadstenaexemplaret är runorna omkring 3 mm. Nä 10 väger 3,368 gram. Guldbleckets tjocklek är 0,36 mm.

Öglan och bården på Nä 10 har ett från Vadstenaexemplaret avvikande utseende (se fig. 25 och 26). På Nä 10 består bården av en enkel, tvärstrierad guldtråd, medan bården på Vadstena-brakteaten har tvinnats av två trådar. Bården är därför betydligt gracilare på Nä 10; på Vadstena framträder den som en kraftig snodd. Vidare saknas på Nä 10 det något klumpiga ornament, som på Vadstena-brakteaten har sin plats nedanför öglan.

Inskriften på Mariedammbrakteaten (Nä 10) kan alltså rekonstrueras med hjälp av Vadstena-brakteaten:

• **tuwatuwa • fuparkgw : hnijeprs : tbeimlgod :**

Med avseende på en detalj i denna inskrift kan Nä 10 lämna en supplerande upplysning. Det förhåller sig ju så, att den sista runan, 32 **d**, på Vadstenaexemplaret är dold under fästet till öglan, som är fastlödd på brakteaten.¹ När Montelius år 1906 rapporterade fyndet av Nä 10, var han av den uppfattningen, att det nyfunna exemplaret i det avseendet helt överensstämde med Vadstena-brakteaten: »Emedan öglan helt och

¹ Om en äldre uppfattning, att Vadstena-brakteatens runrad skulle ha slutat med **o** och sålunda bestått av 23 runor, se t. ex. Th. von Grienberger i *ANF* 29 (1913), s. 364 f. och v. Friesen, *Runorna* (1933), s. 33 f.

---

hållet betäcker den plats, där den sista, på Vadstena-brakteaten icke synliga runan, $\mathfrak{M}$, vore att söka, får man tyvärr icke heller af detta exemplar någon upplysning om den runan.» Montelius uppfattning är emellertid på denna punkt ej fullt korrekt. Öglan på Nä 10 är nämligen ej fastlödd på exakt samma ställe som på Vadstenaexemplaret; därtill kommer, att öglorna har olika utformning. Som redan Brate har framhållit, ger därför runresterna på Nä 10 vissa upplysningar om runradens sista runa. Brate skriver: »Framför de 10 streck, som utgöra foten av **luwatuwa**, synas därför dels en likadan punkt som skiljetecknet efter **luwatuwa**, dels framför denna nedre hälften av $\mathfrak{M}$ **d**, nämligen av vänstra staven och de båda bista-varne. Den sista runan, vars nedre del synes t. h. om öglan, är **l**, av öglan täckta äro alltså **ŋ**, **o** och högra staven av $\mathfrak{M}$.» Se *Östergötlands runinskrifter*, s. 172.

I likhet med Vadstenabrakteaten har Nä 10 burits som skyddsamulett. Brakteater av denna typ dateras i regel till omkring år 500; de torde tillhöra tiden 450–550.

Sköllersta härad.

Sköllersta kyrka.

I *Rannsakingar efter antikviteter*¹ finns följande, av befallningsmannen Andreas Law år 1683 insända uppgift: »Uthj Skyllersta kyrkia en aff gammal graf, Steenen ofwer grafwen, medh Runna bookstäfwor, som nu icke läsas kunde, uthuggen.» På detta meddelande grundar sig otvivelaktigt en uppgift i en fornminnesförteckning i Peringskiölds *Monumenta* 1 (bl. 214): »Skyllersta Sn. J Kyrkian». Uppgiften i *Monumenta* gav i sin tur Liljegren anledning att i *Runurkunder* (1833) upptaga en runsten från Sköllersta kyrka (L 1035).

»Sköllersta-stenen», som senare skulle komma att omnämnas vid flera tillfällen, söktes förgäves av N. G. Djurklou sommaren 1849; han antecknar då: »Den af Liljegren omnämnda runstenen i Sköllersta kyrka finnes ej» (se »Diverse annotationer rörande Nerike», tryckt i *Föreningens Örebro läns museum festskrift*, 1931, s. 31).

I »Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen verksamhet under åren 1862 och 1863» (*ATS* 1, s. 216) finner man följande, med all sannolikhet riktiga uttalande av föreningens sekreterare Djurklou: »Den hos Liljegren under n. 1035 omnämnda runstenen i Sköllersta kyrka torde endast vara en förvexling med någon af de derstädes befintliga äldre grafstenar från medeltiden, hvaraf afteckningar ... framdeles skola till Kongl. Akademien öfversändas.»

Kyrkoherden Joh. Wahlfisk är av samma mening; han anser sig i en uppsats om Sköllersta kyrka (i *Till hembygden. En julkhälsning till församlingarna i Strängnäs stift*, 1912, s. 72) kunna fastställa vilken gravsten, som har förorsakat förväxlingen: »Liljegren uppgifver, att en runsten skulle här finnas, men det är blott en grafhäll med 7 runliknande bokstäfver, oregelbundet inhuggna å stenens midt, numera upprest på södra sidan i koret.» Den gravhäll, som Wahlfisk åsyftar, finns fortfarande kvar i koret; nu är den fastklamrad vid södra pelarens södra sida. Det är mycket sannolikt, att det är den nötta inskriften på denna häll, som oriktigt har uppfattats som runor och blivit anledning till befallningsmannens uppgift i rannsakingen år 1683. Jfr s. 12, 47 och 93.

---

¹ Bd 2 (1969), s. 173.

Askers härad.

Askers härad, vilket nord- och östgräns går i Hjälmarens, gränsar i SV och V till Sköllersta härad, i NV till Örebro härad, i SÖ till Södermanland och i S till Östergötland. Socknar: Asker, Lännäs och Stora Mellösa. Den sistnämnda socknen, som omfattar häradets norra del, utgörs av bördigt slättland, medan däremot häradets södra del karakteriseras av bergig skogsmark och myrar.

Inom häradet har fem runristningar påträffats. Alla dessa befinner sig numera inom Stora Mellösa socken, men en av dem, runstenen Nä 11, har på 1800-talet flyttats dit från Askers socken, där stenen ursprungligen stod rest vid Odensbacken, nära gränsen till Stora Mellösa.

11. Tälje bro, Odensbacken, Askers sn. Nu vid Hummelsta, Stora Mellösa sn.

Pl. 4, 5.

Litteratur: L 1034. Ransakningarna 1667–84 (tryckt i Ransakningar efter antikviteter 2, 1969, s. 161); J. Peringskiöld, Monumenta 1, Monumenta 6, bl. 410; O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 2, s. 370; J. G. Hallman, Urqwäde til Nerikes Känning (utg. av J. L. Saxon, Örebro 1930); E. Tuneld, Geographie Öfver Sweriges Rike (5. uppl., 1773), s. 157; P. B. Berndes, Anteckningar till Sagan om Habor och Signild, 1819 (ATA); Askers häradsrätts urtima Tingsprotokoller 1824–1832 (ULA); C. F. Bergstedt, Reseberättelse 1844, s. 7 (ATA); N. G. Djurklou, Diverse annotationer rörande Nerike, 1849 (tryckt i Festskrift till 75-årsminnet av stiftandet av Föreningen för Nerikes folkspråk och fornminnen, 1931, s. 33, 44 f.); J. H. Schröder (resp. P. D. Lagerholm), Om Stora Mellösa och Norrbyås socknar i Nerike (1851), s. 14; Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen verksamhet under år 1861 (1863), s. 7, Föreningens ... verksamhet under åren 1862 och 1863, s. 21 f. (ATA; tryckt i ATS 1, 1864, s. 214), Föreningens ... verksamhet under år 1864, s. 26 (ATA; tryckt i ATS 2, 1869, s. 20); R. Dybeck, Reseberättelse 1862, s. 24 (ATA), Brev till G. Stephens den $\frac{5}{6}$ 1869 (KB), Runa, fol. (1873), s. 92; J. Wahlfisk, Beskrifvande förteckning öfver Askers sockens fornlemningar, 1865, s. 7 (ATA); H. Hofberg, Nerikes gamla minnen (1868), s. 89 f., Nerikes Fornlemningar 2, 1869, s. 7 f. (ATA), Nerikes fasta fornlemningar (1871), s. 20; G. Stephens, Brev till Dybeck den $\frac{31}{5}$ och $\frac{19}{6}$ 1869 (ATA); Örebro läns kalender 1880, s. 294; E. Brate, Anteckningar 1901 (ATA); S. Lindqvist, Närkes fasta fornlemningar (i: Närke, läsebok för skola och hem, 1922), s. 96; G. Löw, Stora Mellösa i äldre tider 1 (1922), s. 10; Fornminnesinventering år 1931 (ATA); K. A. Gustawsson, Stora Mellösa sockens förhistoria (i: Meddelanden från Örebro läns museum 11, 1933, s. 16); B. Waldén, Örebro län, en kulturbygd och dess minnesmärken (i: Årsbok för hembygdsvård 1935, s. 7), Askers och Sköllersta tingslag (1949), s. 13, Stora Mellösa (1952), s. 22, 24; S. B. F. Jansson, Runinskrifterna i Närke (i: Från bergslag och bondebygd 1952), s. 49 f.; E. Aremyr, Hummelsta-skatten (i: Läns-Posten $\frac{6}{4}$ 1961); S. Lindqvist, Forntidens Kumla och omvärlden (i: Kumlabygden 2, 1963), s. 215 f.

Äldre avbildningar: J. G. Hallman, teckning (i Peringskiölds Monumenta 6); Wætter, blyertsteckning 1861 (ATA); Wætter och Djurklou, teckning 1862 (ATA); H. Hofberg, teckning (i Örebro läns museums arkiv), teckning i Nerikes Fornlemningar 2, återgiven i Nerikes gamla minnen; Dybeck, teckning (ATA), återgiven i Runa (fol.), pl. 21; Brate, foto 1901 (ATA); Sam. Lindskog, foto (ATA; återgivet i Från bergslag och bondebygd 1935, pl. 1 och i Waldén a. a. 1935 och 1952); G. A. Hellman, foto 1931 (ATA); E. Liljeroth, foto i Närke (Allhem, 1960), s. 25.

Runstenen, som ursprungligen stod vid den gamla tings- och kultplatsen Odensbacken, står nu rest i en stengårdsgård vid Hummelsta, 30 m V om stora landsvägen Örebro–Stora Mellösa–Odensbacken, 50 m NV om skälet mellan denna väg och vägen till Segersjö, 2 m S om infartsvägen till Hummelsta ²¹⁰ Här gick tidigare stora landsvägen. Platsen är utmärkt på Geologiska kartbladet »Segersjö» och på Ekonomiska kartbladet 10 F 2 g »Hummelsta» (1957).

I *Ransakningarna* finns följande uppgift om Nä 11, lämnad år 1667 av kyrkoherden i Asker, Ericus Ramstadius: »Runnsten ligger om kull söder om tällie broon.» På samma sätt anges stenens plats i en

Fig. 27. Gravfältet vid Odensbacken. Foto K. Borg 1973.

fornminnesförteckning i Peringskiölds *Monumenta* 1: »Asker Sn. Söder om Tällje bro.» Teckningen i *Monumenta* 6 bär följande påskrift: »Telgbro stenen wid Odens backa i Askers soehn.»¹ — Celsius: »Asker Sn Telgbro» (L 1034: »Askers socken. Telge bro, vid Odens backe.»). Tuneld har i femte upplagan av sin *Geographie* (1773) infört en kort uppgift om Nä 11: »Odensbacke wid Telge-bron, är märkvärdig, för sin Ättehög och Runesten.»

I P. B. Berndes »Anteckningar till Sagan om Habor och Signild», gjorda år 1819, finns följande utförliga skildring av runstenens ursprungliga plats: Där »stora stråkvägen tages af till Stora Mällösa, ligger straxt till vänster en Backekulle på Talby utmark, kallad Odensbacken, vid hvilken sydvestra sida, i kanten af kärrmarken är en Springkälla, som äfven benämnes Odens källa, till hvars hälsokraft Folket har mycket förtroende. Fordom skall denna Backekulle varit ymnigt beväxt med Ekar, men nu äro blott några få sådane på Östra sidan öfrige ... På östra sidan om nyssnämnde Backe ligger, till höger om vägen, en medelmåttig och något kullrig Runsten, ibland flere hopvräkte större stenar. Denne tillika med dem, synes hafva blifvit undanröjd, då väg därsammastädes först anlades.» Berndes tillfogar, att »Runan på stenen synes nog otydlig».²

Med anledning av en rättslig tvist mellan jordägarna i Talby och byamännen i Hummelsta hölls häradssyn den 28/6 1824. I Askers häradsrätts tingsprotokoll finner man några uppgifter om runstenen och dess plats: »Odensbacken befanns upfyld af en mängd forntidens minnes-märken. På backens Östra sida ej långt från det ställe, hwarest afrätts platsen nu är belägen, syntes i twenne runda kretsar upresta en mängd stora stenar i allmänhet vid pass en och en fjerdedels aln ofwan jord, såsom vid forntidens Domare-säten,

¹ Också J. G. Hallmans »Urqwäde til Nerikes kännning» (utg. av J. L. Saxon 1930) kan i detta sammanhang citeras. I urkvädet finns nämligen en rad som åsyftar Nä 11:

»Odens backe äfven man i det härad finer,
Gamla Thores å och älf ned om backen riner,
Runasten och ättekull der oss skoda lemnas
Samt en mycket gamal ek, som än tingsek nämnes.»

Hallman anmärker om den i dikten nämnda runstenen, att den »står vid Odens backe och Telgebron i Askers sokn».

² I fortsättningen skriver Berndes, »att utom denna, vetterligen i trackten af dessa Häradar icke finnas flere än följande 2^{ne} Runstenar, nemligen en uprättstående, stor och mycket hög sten, vid landsvägen emellan Svennevad och Emma. En tredje, någorlunda stor, ligger i den så kallade Rödhammars äfven kallad Thorshammarsbacken i Stora Mällösa Socken, hvilken backe utgör en del af Rödhammars Bys utmark. För icke många år sedan stod ännu denna sten.» Utan tvivel åsyftar Berndes med dessa »Runstenar» två bautastenar. På Torshammarsbacken finns fortfarande två treuddar; tidigare har där, enligt denna uppgift, alltså även stått en bautasten. Den förstnämnda, »uprättstående» stenen är den s. k. Glottrastenen i Svennevads sn.

Grafställen och andra offentliga platser varit wanligt; Och ett stycke längre i norr eller närmare Telge-bron, strax inwid östra sidan af gårdesgården visades inom Thalby äng en kullfallen Bautasten med synbar Runeskrift, hwilken tycktes beteckna namnet 'Gejrunder'; men hvars öfriga innehåll ej befanns tydligt ...»

Då C. F. Bergstedt reste i Närke år 1844 hade runstenen flyttats från sin ursprungliga plats vid Täljebro, vilket framgår av följande uppgift i hans reseberättelse: »Hummelsta by vid södra sockengränsen, icke långt ifrån Telgeån har att uppvisa två runstenar,¹ hvaraf den ena lærer blifvit uptagen vid norra ändan af Odens backe; dess inskrift skall vid svag rimfrost vara tämligen läslig» ...

Nils Gabriel Djurklou, som besökte Hummelsta sommaren 1849, skriver i sina »Annotationer rörande Nerike»: »Wid Hummelstads by just wid inkörporten till en af gårdarne stå på hvardera sidan om porten I. större sten. Den ena af dessa är en Runsten; som för några år sedan af den derstädes boende nämndemannen Pehr Anderson hitflyttades från den på andra sidan åen nedanför Odensbacken belägna Talbo-ängen. Runskriften är ej svårläst och är det troligt att denna sten är en af de yngste runstenarne.» Djurklou tillägger: »En gammal Gumma enka efter förbemälte nämndeman var mig wid mitt besök mycket behjelpig; ehuru hon fruktade att det vore illa gjort att hafva flyttadt den från dess fordna plats, och trodde i början att jag vore utskickad för att taga reda på gerningsmannen. Hon lugnade sig dock sedan jag försäkrat henne att det ingalunda vore farligt; men bad henne blott tillse att ingen skada tillfogades den.»²

Upplýsningar om runstenens förflyttning lämnas senare på flera ställen. I »Föreningens för Nerikes

¹ Bergstedts uppgift, att det skulle finnas *två* runstenar vid Hummelsta, beror av allt att döma på en missuppfattning. Den »andra» runstenen skulle ha »högst otydliga figurer på den smalare sidan»; den skulle vara »uptagen ur en åker norr om byn, hvarest ännu fins lemningar af ett betydligt stenkummel, nu användt till grund för en väderqvarn.»

Denna av Bergstedt nämnda »runsten» är eljest helt okänd. Säkerligen är det fråga om en bautasten; de »högst otydliga figurerna» på smalsidan tode ha varit naturliga ojämnheter i stenytan. Bergstedt torde ha åsyftat den resta sten som också Djurklou nämner (se nedan).

² Också fortsättningen av Djurklous skildring av sitt besök vid Hummelsta kan förtjäna att citeras: »Under det jag var sysselsatt att afteckna runstenen hade en mängd af nyfikne åskådare samlat sig ikring, mycket undrande hvad der mände vara skrifvet. De fleste trodde att det var Odens grafsten, och sade en gammal gumma vore ej svårt att veta skriftens innehåll, ty hennes mor hade sagt henne det. Då jag frågade henne derom svarade hon. Jo på den ena sidan står det

Om du vänder mig ikring
Får du se underlig ting

när en då gjorde det; så feck en se att det stod något te läsa på den si'a og — och det va

Lägg mig der jag låg
annars får du skam för det du såg

och war det bäst att också göra det, för det [är] allri nå godt med te förstöra tocket der. — När jag hade slutat mitt arbete tackade jag det tjenstvilliga folket och redogjorde för skriftens innehåll. Gummorna ville bjuda på välfägnad men som jag ej hade tid dertill betackade jag mig och sade att jag ämnade att besöka Odensbacken. Ja så svarade min beskedliga nämndemansmor. Herrn ska fäll se på de 12 nämdemäns stenar kan jag tro. Jag svarade jakande och begaf mig på väg till Asker.» — Den ovan citerade ramsan om Nä 11 har tydligen haft motsvarigheter på andra håll, vilket framgår av följande anteckning av Johannes Bureus: »På en Runasteen i Götthaland liggandes över en bekk står så skrivith på övre sidhonne (Olof Hård sadhen vara i Småland)

hoo migh vil vända om kring
han skal få see et borghat tingh

på nidhre sidhan

Vändt migh som iagh förra lågh
marghan har iagh dårath så

thenna stenen (sadhe her Christiern Klaesen [Horn]) las her Hoghenskild [Bielke] och lat så medh stort omak vända honom om, och när han sågh then nidhre skriften vende han honom åter i sit förra skik igen.» (Se *Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmälen och svenskt folkliif*, h. 24, 1886. A, 1886, s. 238.)

Djurklous beskrivning av den plats, där Nä 11 ursprungligen restes, lyder: »Odensbacken å Hummelstads ägor men i Askers socken, som troligen har varit någon gammal valplats att dömma af de många ättehögar och stensättningar som der finnas. De ofvannämde 12 nämdemäns stenar äro de enda som ännu qwarstå orubbade; öfriga stensättningar äfven som ättebackarne hafva blifvit dels förstörda, dels helt och hållet borttagna till byggandet af bron öfver Telgeån.»

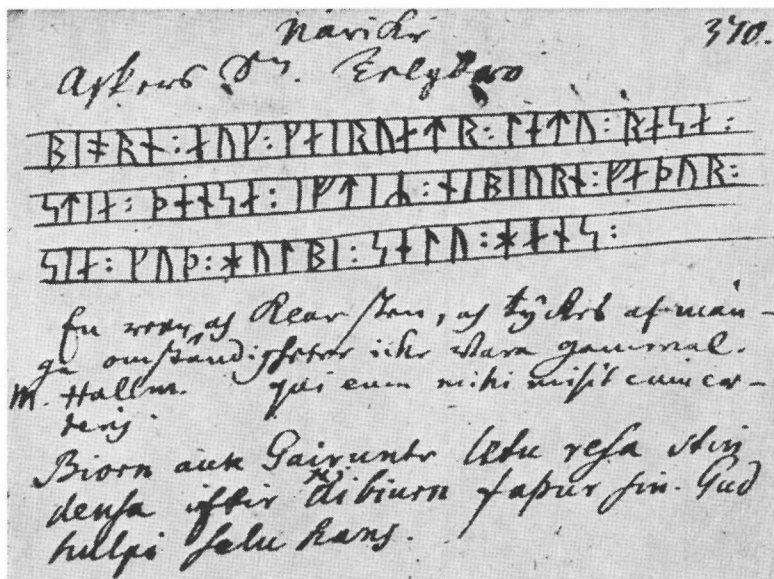

Fig. 28 (till vänster). Nä 11. Askers sn, Tälje bro, Odensbacken. Efter teckning av J. G. Hallman.

Fig. 29. Nä 11. Askers sn, Tälje bro, Odensbacken. Efter O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60).

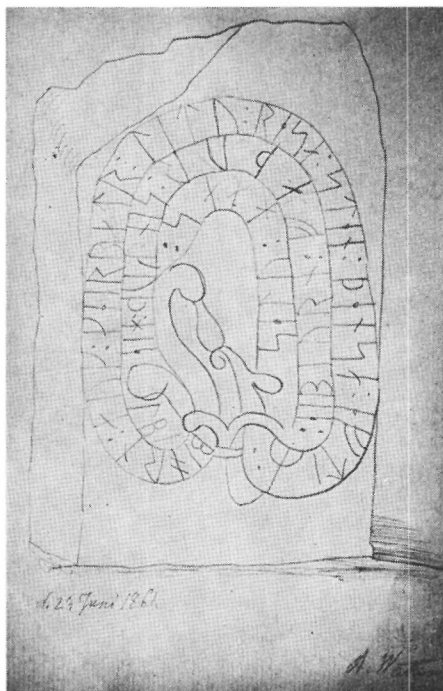

Fig. 30. Nä 11. Askers sn, Tälje bro, Odensbacken. Efter teckning av A. Wætter 1861.

folkspråk och fornminnen verksamhet under åren 1862 och 1863» heter det: »Fordom har den ... stått på andra sidan om Telgebron uti Talby äng, der den omkullfallen och förgäten för omkring 40 år sedan återfanns af nämndemannen Pehr Andersson i Hummelsta, som då flyttade honom derifrån och ställde honom vid inkörsporten till sin gård i nämnda by, der han ännu qvarstår och utgör byamännens stolthet, sedan de erhållit afskrift och förklaring af stenens ingalunda svårlästa inskrift, hvilken de gerna förklara för en och hvar, som der far förbi och efterfrågar stenen.»

Några år senare ersattes gårdsgården vid Hummelsta med en stenvägg, i vilken runstenen insattes. Herman Hofberg skrev i sin reseberättelse för år 1869: »Nu varande egaren till gården Anders Andersson

har af välbetänkt omtanka för stenens bestånd dragit en nyanlagd stenmur så, att stenen i den står stadigt innefattad, och genast faller i ögonen på den, som färdas vägen fram.» På denna plats har runstenen stått sedan dess.

Blågrå granit. Höjd 1,25 m, bredd (mitt på stenen) 0,67 m. Runorna är genomgående ovanligt djupa och tydliga med skarpt markerade kanter. Den minsta runan är 6 cm, de största 10 cm. Ramlinjerna är ofta grunda, flerstädes liksom endast skisserade. Detta beror på att ristaren har varit rädd för att ytan skulle spjälkas, om ramlinjen hade huggits ned till samma djup som de tätstående runorna. Det bör anmärkas, att ögat i ormhuvudet är något osäkert.

Inskrift:

: biorn : auk : keiruatr : letu : resa : sten : þensa : eftir :

5 10 15 20 25 30 35

: eibiurn : faþur : sin : kuþ : hialbi selu : hans :

40 45 50 55 60 65 70

Biorn ok Gæirhvatr letu ræisa stæin þensa æftir Æibiorn, faður sinn. Guð hialpi selu hans.

»Björn och Gervat läto resa denna sten efter Ebjörn, sin fader. Gud hjälpe hans själ.»

Till läsningen: Inskriften börjar nedtill till vänster med ett skiljetecken. Detta består i denna inskrift genomgående av två punkter. 3 **o** har dubbelsidiga, snett ned åt höger riktade bistavar. 5 **n** står i en djup urgröpfung i ristningsytan. Övre delen av huvudstaven har gått förlorad i ett kantbortfall, som också har tagit bort ramlinjen på detta ställe. 9 **k** är ej stunget. 10 **e** är, i likhet med ristningens övriga **e**-runor (18, 22, 27, 30, 34, 39, 64), stunget med en djup och skarpt markerad punkt. 13 **u** har förlorat ett kort stycke av huvudstaven nedtill. I 33 **a** är huvudstaven genom flagring mycket grund nedanför bistaven; där skönjes den endast som en svag skuggning i ytan. I 35 **f** är undre bistaven något skadad genom en ytspricka. Skiljetecken finns både efter 38 **r**, där inskriften i ytterslingan slutar, och framför 39 **e**. 40 **i** är ej stunget. 48 **þ** har förlorat ett kort stycke av bistavens översta del genom flagring. 52 **i** har nedtill skadats genom en djup flagring. I 54 **k** finns mellan huvudstav och bistav en kraftig, ojämn fördjupning, som säkert är naturlig. 57 **h** är på mitten grunt. Till vänster om huvudstavens topp i 60 **l** går ett grunt stycke av ramlinjen, som kommer runan att likna en **t**-runa. 62 **i** är inträngt mellan 61 **b** och ytterslingans övre linje. Efter 62 **i** finns ej skiljetecken, ej heller framför 63 **s**.

Hallman: **biorn : auk : kairuatr : letu : rasa : stin : þensa : iftir nibiurn : faþur : sia : kuþ : hulb salu : hans :**. Celsius återger Hallmans läsning och tillfogar: »En reen och Klar sten, och tyckes af många omständigheter icke wara gammal. M. Hallm. qui eum mihi misit cum ceteris.» — Djurklou (1849): »Runskriften är ej svårläst och är det troligt att denna sten är en af de yngste runstenarne ... Hummelstads stenen har af många blifvit ansedd för ganska svårläst och är det ock, såvida den ej ses då solen skiner på ristningen och sedan man förut med vatten sorgfälligt aftvättadt all smuts.» Inskriften återger Djurklou på följande sätt: »Biarn·auk·Geirustr·litu·resa sten·þinsa·iftir·Eiriurs faþur·sin : kuþ hia...selu hans.» — P. D. Lagerholm (1851): »Inskriften ... är ganska tydlig och stenen den bäst bibehållna af alla runstenar i Nerike. Ristningen omtalar, att: Biarn : auk : Geirustr : litu : resa : sten : þinsa : iftir : Eiriurs : faþur : sin : Kuþ : hialbi : selu : hans.» — Hofberg (1869): 34 **i**; sk saknas efter 38 **r**; sk efter 62 **i**. — Dybecks läsning överensstämmer med min. — Brate (1901): »Ristningen är synnerligen tydlig, hvarför den uppmålning med oljefärg, som gårdens åbor företagit sig lyckats ganska bra. Åtskilliga ornament äro dock felaktigt uppmålade.» Brate anmärker, att sk efter 38 **r** »har en sned ställning». 62 **i** har ej iakttagits; Brate skriver: »Det står på stenen **hialb** och icke **hialbi** som både Hofberg och Dybeck hafva; något **i** kan alls icke rymmas efter **b**.» I övrigt överensstämmer Brates läsning med min.

Nå 11 är rest av två bröder, *Biorn* och *Gæirhvatr*, till minne av deras fader *Æibiorn*. Alla tre namnen är kända från runstenar. *Biorn* är ett av vikingatidens vanligaste namn, medan den andre broderns och faderns namn tydligen har varit ganska sällsynta. *Gæirhvatr* förekommer eljest endast i två sörmländska

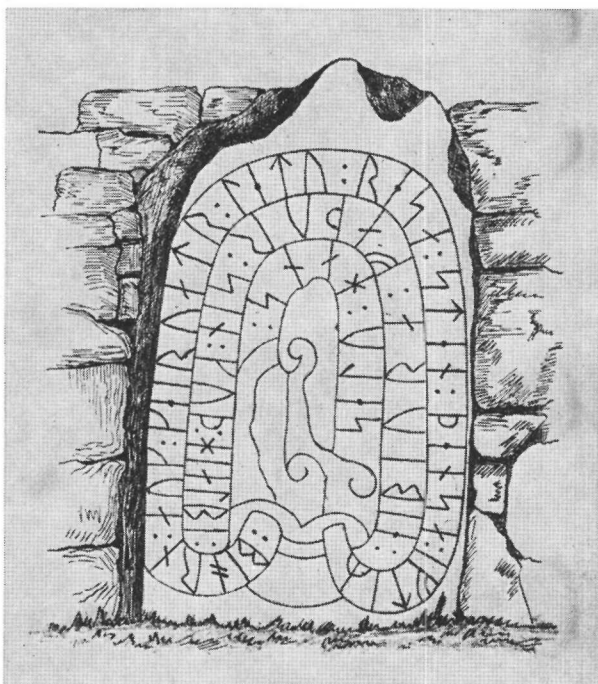

Fig. 31. Nä 11. Askers sn, Tälje bro, Odensbacken. Efter teckning av H. Hofberg i Nerikes Fornlemningar 1868.

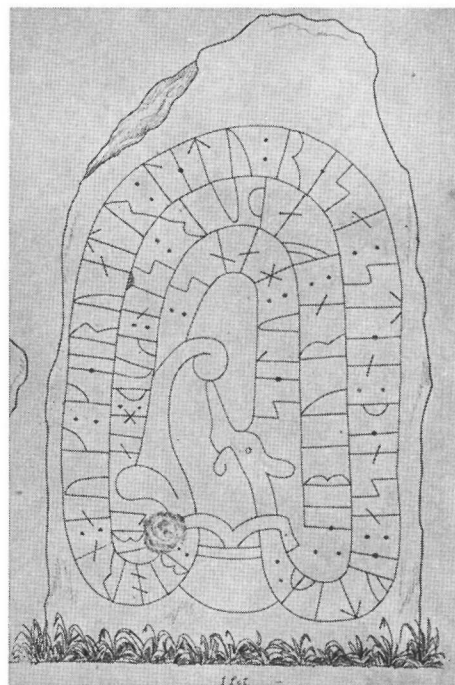

Fig. 32. Nä 11. Askers sn, Tälje bro, Odensbacken. Efter R. Dybeck, Runa (fol.).

inskrifter (Sö 320: **kairuatr** och Sö 156: **kairua-...**) samt i följande gotländska: G 101 (?), 113, 114, S 51 Hejnum, S 63 Gothem och troligen på en nyfunnen, runristad bildsten i Sproge k:a (se S. B. F. Jansson, Fyndrapport 1965, ATA). Under medeltiden förefaller namnet, om man bortser från Gotland, att huvudsakligen ha varit i bruk i Södermanland och Närke.¹ Efterleden i namnet innehåller otvivelaktigt adjektivet *-hvatr* 'rask'.

Mansnamnet *Æibiorn* är belagt i ytterligare fem runinskrifter: U 176 **æbiarn**, U 751 **aib-rn**; Sö 255 **aibiarn**; L 1050 Lund, Valbo sn, Gästrikland: **ibiurn**; S 84 Hogrän 1, Gotland: **aibiern**.

Runinskriftens inledande parti är placerat i en längs stenens kanter löpande ormslinga, som nedtill sammanhålls av ett koppel.² Ormhuvudet och stjärtpartiet är klumpigt tecknade, medan däremot runorna är ganska vackert formade. Inskriften, som ej börjar vid ormhuvudet utan vid stjärten, fortsätter innanför ormslingan i två bågböjda runband.

Inskriften är osignerad, och det är icke möjligt att hänföra ristningen till någon känd runmästare.

¹ I Nerikes fornminnesförenings verksamhetsberättelse för år 1864 (i: *ATS* 2, s. 1 f.) påpekas, att »bland dem, som i sina testamenten ihogkommit Riseberga kloster», förekommer »år 1375 en Gervater i Baldastom (Balðastaðir, nu Ballersta i Kumla socken), således samma namn, som burits af **keiruatr**, »den ena af de bröder, som till deras faders minne ristat runorna å den numera till Hummelsta by förflyttade Telgebro-stenen» (a. a. s. 19 f.). — Djurklou (1849) och Lagerholm (1851) läser namnet **keiruatr** som »Geiustr» (se ovan s. 38); faders namn, **eibiurn**, läser de som »Eiriurs». Dessa felaktiga läsningar föranleder följande kommentar av Djurklou (a. a. s. 45): »Hvad Geiustr och Eiriurs kunna betyda är svårt att afgöra; att det varit nomina propria är gifvet, men förekomma ej på några andra runstenar.»

² Djurklou har tydligen icke kunnat reda ornamentiken. Han skriver (a. a. s. 45): »Inom en rad af 3:ne slingor sitter några figurer hvars betydelse är svårt att reda.»

12. Stora Mellösa kyrka. Nu på kyrkogården.

Pl. 5.

Litteratur: L 1031. Ransakningarna 1667; J. Peringskiöld, *Monumenta* 1; O. Celsius, *Svenska runstenar* (F m 60) 2, s. 371; N. G. Djurklou, *Diverse annotationer rörande Nerike*, 1849 (hs i ÖLM:s arkiv; tryckt i *Festskrift till 75-årsminnet av stiftandet av Föreningen för Nerikes folkspråk och fornminnen*, 1931, s. 34); J. H. Schröder (resp. P. D. Lagerholm), *Om Stora Mellösa och Norrbyås socknar i Nerike* (1851), s. 14; *Sockenstämmoprotokoll den 4/11 1861*; *Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen verksamhet under år 1861 (1863)*, s. 7, 8, *Verksamhetsberättelse för år 1862 och 1863* (ATA), s. 19 f. (tryckt i *ATS* 1, 1864, s. 213); G. Stephens, *ONRM* 2 (1867–68), s. 759 f., 3 (1884), s. 323; H. Hofberg, *Nerikes gamla minnen* (1868), s. 86 f., *Nerikes Fornlemningar* 2, 1869 (ATA), s. 4 f., *Nerikes fasta fornlemningar* (1871), s. 20; G. Stephens, *Brev till R. Dybeck den 31/5 1869* (ATA); R. Dybeck, *Brev till G. Stephens den 5/7 1873* (KB), *Runa*, fol. (1873), s. 92; *Örebro läns kalender* 1880, s. 294; *Örebro läns fornminnesförenings verksamhet 1856–1888* (1888), s. 9; E. Brate, *Anteckningar 1901* (ATA); G. Brandel, *Skrivelser till Riksantikvarien den 21/1, 25/1, 27/1, 3/5 1915* (ATA); G. Löw, *Stora Mellösa i äldre tider* 1 (1922), s. 9 f.; J. L. Saxon, *Närkes kyrkor i ord och bild* (1928), s. 94; *Fornminnesinventering 1931* (ATA); K. A. Gustawsson, *Stora Mellösa sockens förhistoria* (i: *Meddelanden från Örebro läns museum* 11, 1933), s. 16; *Restaureringsrapport 1952* (ATA); S. B. F. Jansson, *Runinskrifterna i Närke* (i: *Från bergslag och bondebygd* 1952), s. 39 f.; B. Waldén, *Stora Mellösa, en sockenbeskrivning* (1952), s. 24, *Olof den helige, Jarl Sigtrygg och Johan Göstaf Hallman* (i: *Från bergslag och bondebygd* 1953), s. 53 f.; S. Lindqvist, *Forn Tidens Kumla och omvärlden* (i: *Kumlabygden* 2, 1963), s. 214 f.

Äldre avbildningar: J. G. Hallman, teckning (återgiven i Jansson a. a.); Djurklou, teckning (ÖLM); Wætter, blyertsteckning 1861 (ATA; återgiven i Stephens a. a. 2, s. 759); Wætter och Djurklou, bläckteckning 1862 (ATA); Dybeck, blyertsteckning 1863 (ATA; återgiven i *Runa* fol., 1873, pl. 21); Hofberg, teckning (återgiven i a. a. 1868, s. 87), teckning i a. a. 1869; Brate, foto 1901 (ATA); G. A. Hellman, foto 1931 (ATA).

Runstenen står rest på kyrkogården, 4 m S om tornets sydvästra hörn. Platsen är utmärkt på Ekonomiska kartbladet 10 F 3 g »Stora Mellösa» (1957).

I en av Nicolaus Zenius undertecknad ransakning, daterad »Medlösa prästegårdh den 12. Junij Anno 1667», lämnas följande uppgift, som utan tvivel åsyftar Nä 12: »Uthi Söderkyrkieporten stäär en stoor steenhäll för tröskel på hwilken ähre huggne runske bookstäfwer.» Se *Ransakningar efter antikviteter*, bd 2 (1969), s. 163. På grund av denna uppgift i *Ransakningarna* upptages runstenen i Peringskiölds *Monumenta* 1, i en förteckning över fornminnen i Närke: »Mälösa Sn. j Söder Kyrkeporten.»

O. Celsius anför i *Svenska runstenar* efter »Mag. Hallman» en runsten från »Medlösa Södra Kyrkieport»; det anmärkes, att den är »En stor och ansenlig sten; temligen förnött, ändock nästan hård som brun flinta».¹

På den bläckteckning av Hallman, som ligger till grund för läsningen hos Celsius (och Liljegren), finns anteckningen »runhellen i Medlösa södra kyrkioport» (se fig. 33).

P. D. Lagerholm meddelar i sin dissertation år 1851, att han »ej kunnat återfinna» runstenen. Detta torde ha berott på, att stenen då icke längre befann sig i södra kyrkporten. Nä 12 hade nämligen av allt att döma flyttats från sin gamla plats i södra kyrkporten vid den genomgripande, utomordentligt pietetslösa »restaureringen» 1833–35.²

Föreningen för Nerikes Folkspråk och Fornminnen begärde år 1861 i en skrivelse till Stora Mellösa församling, att »sockenmännen måtte låta uppsätta den i södra kyrkogårdsmuren strax vester om grinden liggande Runsten, så att densammes inskrift, som nu är till hälften under jorden, måtte för en hvar blifva synlig och räddas från förstöring». Församlingen beslöt enligt sockenstämmoprotokollet den 10 november

¹ Celsius har alltså fått uppgifterna om runstenen av J. G. Hallman (1701–1757), som inskrevs vid Uppsala universitet år 1719. Han tillhörde Närkes nation (se J. Lagerholm, *Södermanland-Närkes nation*, 1933, s. 156 nr 1803 och A. B. Carlsson, *Uppsala universitets matrikel* 2, 1919–1923, s. 125). Hallman blev år 1725 magister på avhandlingen *De Nericia*; preses var O. Celsius. Om Hallman se *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 18 (1971), s. 42 f.

² Adolph Törneros, som passerade platsen, då arbetet hade satts igång, skriver den 7/8 1833 i ett brev till F. B. Ulf-sparre: »St. Mellösa socken, i hvilken vi komma ur Lennäs, var fullsadd tätt med stora byar ... I förbifarten gingo vi in i kyrkan, som stod under reparation och nybyggnad. Hon var sextio alnar lång.» (*Adolph Törneros' brev* utg. av Nils Afzelius, Svenska Vitterhetssamfundet 20, 1958, s. 114.)

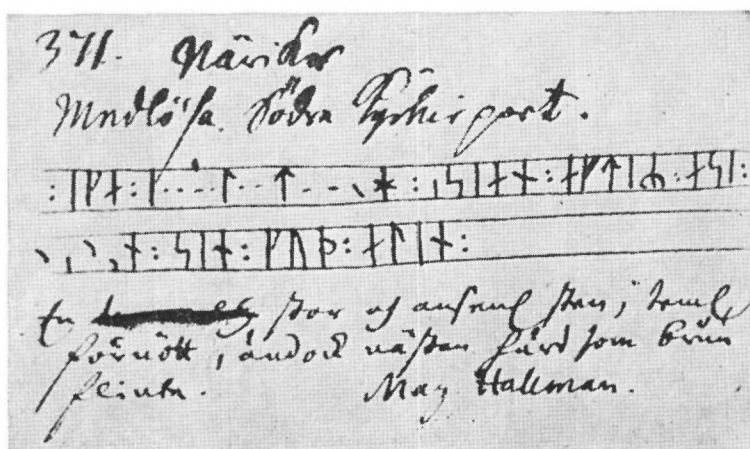
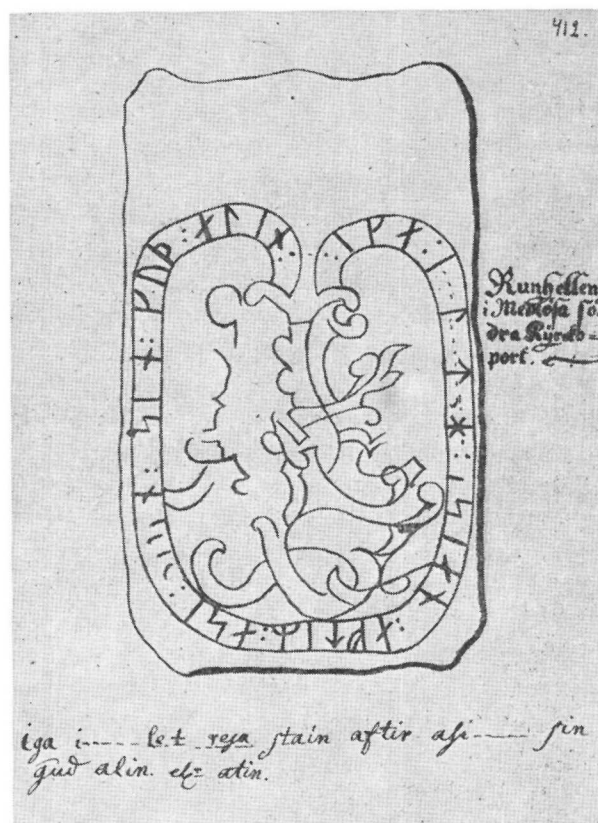

Fig. 33. Nä 12. Stora Mellösa sn, kyrkan.
Efter teckning av J. G. Hallman.

Fig. 34. Nä 12. Stora Mellösa sn, kyrkan.
Efter teckning i Peringskiölds Monu-
menta.

Fig. 35. Nä 12. Stora Mellösa sn, kyrkan.
Efter O. Celsius, Svenska runstenar (F m
60).

1861, »att denna uppresning skulle verkställas under instundande vår eller sommar, och uppdrog åt Byggnadsdirektionen att arbetet ombesörja genom gångled». I Fornminnesföreningens verksamhetsberättelse för år 1861 heter det: »För runstenen i Stora Mellösa kyrkogårdsmur, hvars inskrift icke utan föregående gräfnings kunde läsas, har styrelsen sökt en tjenligare plats än dess närvarande. Framställning härom har gjorts hos pastors-embetet, och på allmän sockenstämma har församlingen beslutat att gifva stenen ett förändradt läge, så att hela inskriften derigenom blifver synlig. Denna förändring skall nästa sommar under sekreterarens ledning företagas.» Stenens läge i muren ändrades följande år, alltså 1862.

I *Nerikes gamla minnen* (1868) skriver Herman Hofberg: »Tills för några år sedan låg denna sten så långt

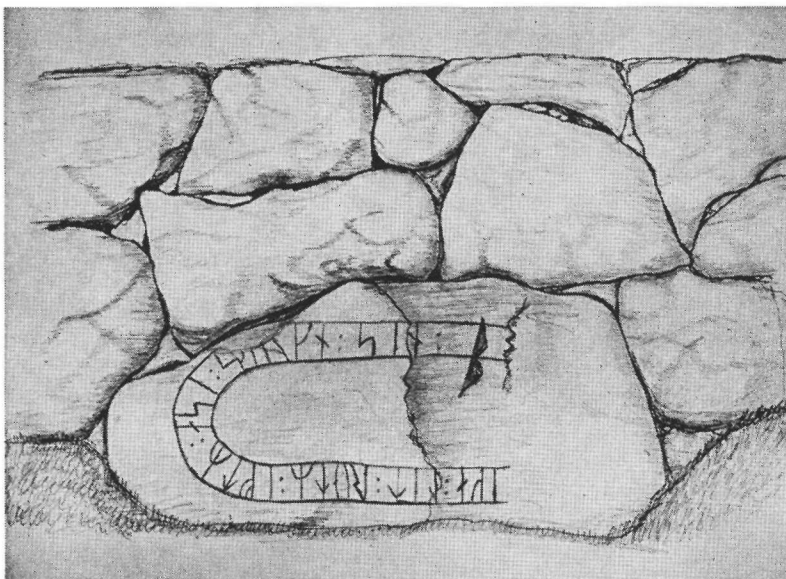

Fig. 36. Nä 12. Stora Mellösa sn, kyrkan.
Efter teckning av G. Djurklou.

neri i muren, att endast halfva runraden var synlig.» Han tillfogar, att stenen nu »blifvit upplyftad och fått ett lämpligare läge». — Brate antecknar år 1901: »Runstenen är nu inmurad på yttre sidan af södra kyrkogårdsmuren, icke långt väster om kyrkogårdsporten på denna mur.»

På denna plats stod runstenen vid mitt besök år 1950. Platsen var ur flera synpunkter olämplig, varför stenen flyttades in på kyrkogården och restes där den nu står.

Rödaktig granit. Höjd 1,67 m, bredd (mitt på stenen) 0,97 m. Runorna är 12–16 cm höga. Ristningslinjerna är kraftigt huggna, jämförelsevis breda. Det enkla runbandet, som följer ristningsytans kanter, börjar och slutar öppet nedtill på stenen. Inskriften är osymmetrisk såtillvida som den slutar högre upp på stenen än den börjar.

Inskrift:

: ika : let : rietr : eftr : asl : s - ukn : sin :

5 10 15 20 25

Inga let retta æftir Øysl(?), styk[su]n sinn.

»Inga lät uppresa (stenen) efter Ösl(?), sin styvson.»

Till läsningen: Inskriften börjar och slutar med skiljetecken, vilka finns mellan varje ord och genomgående består av två djupt huggna punkter. I 1 **i** finns mitt på huvudstaven en grund, rund fördjupning; den är grundare och mindre skarpt markerad än punkterna i de stungna runorna. 2 **k** är ej stunget. 4 **l** har förlorat ett kort stycke av huvudstavens mitt. 5 **e** är tydligt stunget. I 8 **i** är stavens nedre del krökt åt höger, sannolikt för att ej komma för nära nedre bistaven i den föregående runan (7 **r**). 9 **e** är tydligt stunget. 11 **r** är säkert, likaså 12 **e**. Övre delen av 14 **t** står på ett ojämnt ställe; runan är helt bevarad så när som på ett kort stycke av huvudstaven något ovanför mitten. 19 **s** har förlorat översta ledens topp i en kantskada, i vilken även övre delarna av de två närmast följande runorna (20 och 21) har gått förlorade. Av runan 20 återstår två tredjedelar av en huvudstav; inga spår av bistavar finns. På det bevarade stycket av staven finns en rund fördjupning, som säkert är naturlig. 21 **u** har förlorat toppen. 22 **k** är ej stunget. — J. G. Hallman: : ika : i...l...t...h : -sian : aftir : asi : ...n : sin : kup : alin : . Denna läsning återges av Celsius och Liljegren. — Wætter (1861): : ika : lit : riitr : iftr : asi : s-ukn : sin : . — Hofberg:

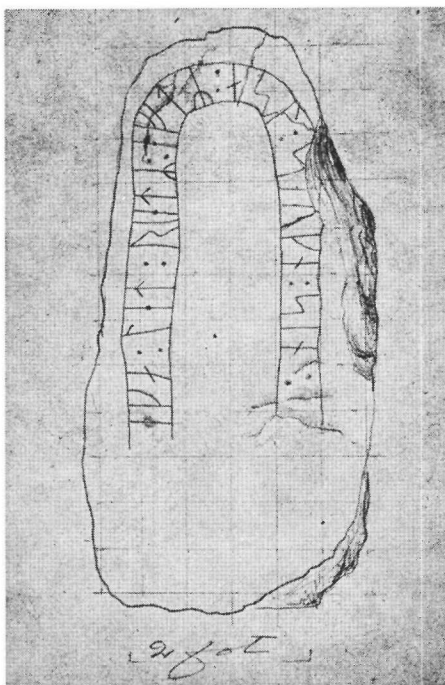

Fig. 37. Nä 12. Stora Mellösa sn, kyrkan.
Efter teckning av R. Dybeck 1863.

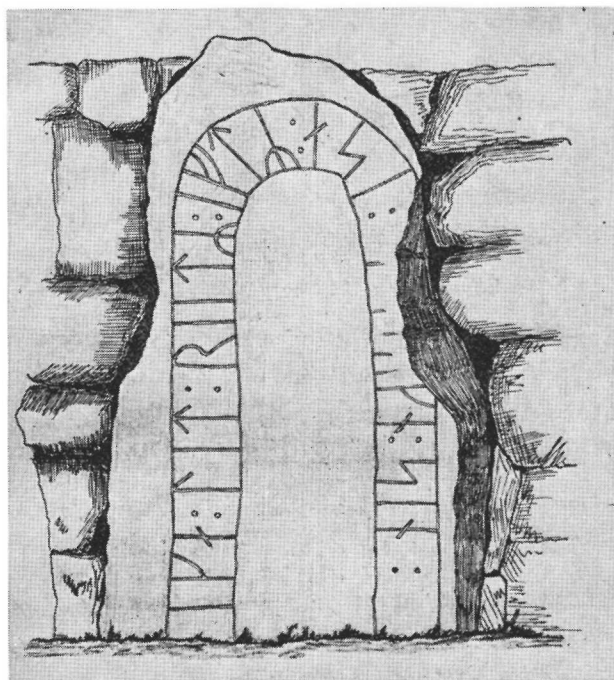

Fig. 38. Nä 12. Stora Mellösa sn, kyrkan. Efter teckning av
H. Hofberg i Nerikes Fornlemningar 2, 1869.

ika : lit : riitr : iftr : asi : ...kn : sin : — Dybeck: **ika : let : rietr : eftr : asl : s-ukn : sin :**¹ — Brates läsning överensstämmer helt med min. Brate kommenterar: »Inskriften börjar med kolon, hvilket finnes på den äldre teckningen [=Hallmans], men hvarken hos Hofberg eller Dybeck. Eljest är Dybecks teckning alldeles riktig ... Ordet före **sin:** har de tre första runorna stympade upptill; af **s** saknas öfre hälften af öfre stafven och knäet mellan nedre stafven och mellanstrecket, den andra runan är en staf 8 cm nedifrån, hvars kännestreck funnits i toppen, om den haft några, enär **a** och **n** på stenen hafva kännestreck 6–7 cm nedifrån; den tredje runan **u** är fullt klar, ehuru toppen är borta och ordets återstående runor **kn** äro fullständigt i behåll. Det egendomliga tredje ordet är **rietr...**; **i** har flera små krökar, hvilka kanske gjort att ristaren ansett runan misslyckad och huggit den riktiga i det följande **e**, de två sista runorna äro äfven alldeles tydliga.»

Runstenen är rest av en kvinna med det i uppländska och sörmländska inskrifter ganska vanliga namnet *Inga*. — Inskriftens andra namn, runföljden 16–18 **asl**, är dunklare och har uppfattats på skilda sätt. G. Stephens skriver i ett brev till Dybeck (19/6 1869): »ASL, på Mellösa stenen, kan tänkas som en populär uttalsförkortning af ASKISL, ASKITIL, eller AÞISL. Men jag tror att den må vara =ASULF.» I *ONRM* 3: »I have never seen this name ASL before. It might be thought a short slurred form of ASKISL, ASKITIL or AÞISL. But I think it more likely to be from [ANSWULFS] ASULF.» I *Runa* (fol.) återger Dybeck därför namnet som AS(U)L(F); han tillägger: »I stället för Asulf har jag föreslagit Apisl, men prof. Stephens tror att här menas det förra namnet.»

Möjligen återger **asl** det ovanliga mansnamnet *Oysl*; se om detta namn Vs 9.

Också den skadade runföljden 19–23 **s-ukn** erbjuder tolkningssvårigheter. Uppenbarligen skall ordet ange

¹ I ett brev till G. Stephens den 5 juli 1873 skriver Dybeck: »Jag begriper ännu icke huru Wætter, Djurklou, Hofberg m. fl. kunnat läsa *Asi*, fast der så klart och fullt säkert står *asl*, s. jag förr sagt.»

den dödes släktskapsförhållande till *Inga*. Den skadade runan 20 kan ha varit **i**, **l** eller **t**. Under förutsättning att runföljden har varit **stukn**, erbjuder sig följande tolkningsmöjlighet. I sammansättningar som *stiupsun*, 'styvson', osv. förekommer i dialekterna en övergång av *p* till *k* (dalmål, gotländska); samma övergång är också väl styrkt på västnordiskt område (*stjúk-*, *stýk-*). Ett runsv. **stuk-** skulle alltså kunna återge ett *styk-* (*stiup-*). Hur den sista runan i runföljden **stukn** skall förklaras, är mera ovisst.¹ Av allt att döma har ristaren här gjort sig skyldig till en felristning. Det förefaller rimligt att räkna med att han har avsett att rista **stuksun : sin styksun sinn** men i denna runföljd råkat utelämnat två runor. Som ovan har framhållits, är ristningen osymmetrisk; man får intrycket, att ristaren ej har kunnat beräkna inskriftens längd (se pl. 5). Det kan då förtjäna att anmärkas, att om runinskriftens längd ökas med exakt två runor, skulle den ha slutat lika högt på stenen som den börjar, vilket skulle ha gett den enkla ristningen den balans, som den nu saknar. Redan Stephens och sedan Hofberg (1871) uppfattar **s-ukn** som 'styvson'.

Det är ganska ovanligt, att en runsten har rests till minne av en styvson. Hittills är endast fyra säkra fall kända: En småländsk runsten (Sm 113) lät Ospak resa efter **stiubsun : sin**; en västmanländsk Ingvarssten (Vs 19) står rest av styvfadern **eftir · horm · stob sen ·**; en öländsk, fragmentariskt bevarad sten efter **stiub . sin .** (Öl 11) och slutligen Bornöstenen, Södermanland, **at : stiub sin** (se S. B. F. Jansson i *Fornvännen* 1948, s. 302 f.). I litterär fornsvenska är det enkla ordet *stiup* icke belagt, endast sammansättningen *stiup-* (*stiug-*, *styg-*, *stiuf-*)*son*. Däremot finns *stiúpr* i isländskan vid sidan av det vanligare *stiúpsonr* (fär. *sjúksonur*). Den feminina motsvarigheten **stiuba**, 'styvdotter' (fsv. *stiup-*, *stiuf-dottir*) förekommer på två uppländska runstenar (U 312 och 313), båda resta *æftir Iufurfast, stiupu sina*.

Stephens, Dybeck, Hofberg och Waldén är av den mening, att runföljden 7–11 **rietr** återger verbet *rista*. Slutrunan **r**, framhåller Hofberg, »måste här beteckna en vokal, nemligen det dunkla slutljudet ö (kanske e?), således *ristö* eller *riste*» (*Nerikes gamla minnen*, s. 86). Ristaren torde ha åsyftat verbet *retta*, 'uppresas'. Om ett försök att förklara **r**-runan (och **n**-runan i **s-ukn**) se *Inledning*, s. xv, noten.

J. G. Hallmans läsning, som återges av Celsius och Liljegren, avviker på ett högst egendomligt sätt från alla andra läsningar av inskriften. Hallmans teckning av runstenen är också på flera sätt förbryllande; se fig. 33 och 34. Hur skall då de iögonenfallande olikheterna mellan ristningen sådan den är i verkligheten och den hallmanska avbildningen förklaras?

Till att börja med kan man fastställa, att tecknaren har strävat efter att ge Nä 12 ett rikare och »konstnärligare» utseende än ristaren har givit sitt verk. Med sitt enkla runband i formen av ett uppochnedvänt u och genom att ristningen helt saknar ornamentala utsmyckningar gör runstenen vid Stora Mellösa k:a ett mycket enkelt intryck. Den avviker ju i typen i hög grad från flertalet uppländska och sörländska runstenar. Bland väst- och östgötska runstenar kan däremot många paralleller anföras. På teckningen har monumentet fått ett betydligt ståtligare utseende. Detta resultat har tecknaren nått genom att på fri hand lägga till det som enligt hans mening saknades. Han fyllde den fria ytan innanför runbandet med en rik ornamentik, han lät runbandet börja och sluta inne på stenen genom att svänga ändarna mjukt, och han binder dem samman med ett iriskt koppel. Runinskriften förskjuts så att den blir helt symmetrisk och väl avvägd; på teckningen börjar och slutar inskriften på exakt samma höjd i runbandet.

Den ur runologisk synpunkt mest anmärkningsvärda förändringen består emellertid däri, att Hallman har lagt till två ord i inskriftens slut. Tillägget består av runföljden **kuþ : alin:**. Syftet med tillägget framgår klart av den tolkning av den förfalskade inskriften som ges på teckningen: »iga lett resa stenen efter asi ... sin enda gud.»² Se vidare S. B. F. Jansson i *Från bergslag och bondebygd* 1952, s. 41 f. och där cit. lit. samt B. Waldén i samma årsbok för 1953, s. 53 f. Jfr också ovan s. 40, not 1.

¹ Stephens översätter (*ONRM* 2) **stukn** med »step-son» och kommenterar ordet: »The word STUKN, apparently here a nasal noun in -N, is very curious ... It can only be taken in two ways. Either it is ... a form for instance nominative STUKI or STUKA ... or else it is another example of the frequent carving of N for A» ...

² Det är denna minst sagt fantasifulla teckning som gör att Brate har frågat sig, om icke teckningen föreställer en annan nu förlorad »runsten» från Stora Mellösa, som också nämns i *Ransakningarna*. Brate skriver i sina »Anteckningar» år 1901: »En äldre teckning i VHAA:s samlingar har samma inskrift med tillägg af ett par ord men därjämte en mångfald af ornament på stenens midt. Inskriften börjar icke som på stenen nedtill till vänster utan går ned till vänster från stenens midt, dit också inskriftens slut från högra sidan löper in. Afser teckningen denna sten, är den en synnerligen fantasirik afbildning, enär här icke ringaste spår finnas vare sig af de många ornamenterna eller de två tillagda orden och slingorna här slutna (sic!) utan

I likhet med Nä 9 saknar Nä 12 all ornamental utsmyckning. Ristningen består endast av ett enkelt bågböjt runband. De båda runstenarna likna emellertid varandra icke endast till det yttre; även vissa inre likheter kan iakttagas. Sålunda har runorna samma former, och skiljetecknen består i båda fallen av två punkter (:); prepositionen *æftir* ristats **efta**. I detta sammanhang kan också ett par egendomliga stavningar anföras: Nä 9: **ripi ræisþi**, Nä 12: **rietr retta**. Om **rietr** se *Inledning*, s. xv, noten.

Det är ej uteslutet, att de båda stenarna, som befinner sig drygt två mil fågelvägen från varandra, har ristats av samme man, även om detta på grund av ristningarnas mycket enkla typ och inskrifternas korthet är svårt att fastställa. Att ristaren icke har varit någon särskilt framstående runmästare är uppenbart.

13. Stora Mellösa kyrka.

Pl. 6.

Litteratur: Katrineholmskuriren den $1/_{10}$ och $28/_{10}$ 1937; Nerikes-Tidningen den $7/_{10}$ 1937; Å. Berger, Stora Mellösa kyrkas historia (1938), s. 5 f.; B. Waldén, Skrivelse till Riksantikvarien den $7/_{1}$ 1939 (ATA), Stora Mellösa (1952), s. 49 f.; B. Mellström, Stora Mellösa kyrka (i: Till hembygden 1940), s. 122; S. B. F. Jansson, Runinskrifterna i Närke (i: Från bergslag och bondebygd 1952), s. 45 f.; H. Wideen, Västsvenska vikingatidsstudier (1955), s. 187, not 36; Närke (Allhem, 1960), s. 26; S. Lindqvist, Forntidens Kumla och omvärlden (i: Kumlabygden 2, 1963), s. 217.

Äldre avbildningar: L. E. Bergström, foto 1937 (ATA); B. Waldén, foto 1937 (ATA); N. Jägerfors, foto (i: Waldén a. a. 1952), s. 56b; E. Liljeroth, foto i Närke (Allhem, 1960), s. 26.

Två stycken av en runristad kalkstenshäll förvaras i Stora Mellösa kyrka. Det större stycket är sedan år 1952 inmurat i vapenhusets östra vägg, omedelbart till vänster om ingången till långhuset.¹ Det mindre stycket förvaras nu (1973) i en materialbod inne i vapenhuset.

Nä 13 upptäcktes hösten 1937 i samband med den då pågående genomgripande restaureringen av kyrkan. Hällen låg som underlag till en pelarbas, vilken kom i dagen vid grävningar under kyrkgolvet för framdragnig av värmeledning. Den flata, runristade hällen, som låg med ristningsytan uppåt, hade tydligen lagts som grundsten under pelaren, då den gamla, romanska kyrkan valvslogs på 1400-talet. Se fig. 39. Valven och pelarna bröts ner, då kyrkan ombyggdes på 1830-talet. Se Nä 12, ovan s. 40.

Grå kalksten. Det större stycket av hällen mäter $114 \times 100 \times 13$ cm, det mindre 25×18 cm. På grund av att detta mindre stycke har skivat sig är det endast 3 cm tjockt.

Ristningen är på ovittrade delar av ristningsytan djup och tydlig. Linjerna är vackert formade; utan tvivel har ristaren varit en övad och framstående runmästare. I linjernas botten syns tydliga små gropar efter mejselslagen; se fig. 40.

Inskrift:

sbialbupi : l... auk : ...

5 10

Spjallbuði let ... ok ...

»Spjallbode lät ... och ...»

Till läsningen: Inskriften börjar utan skiljetecken. **3 i** är ej stunget. **4 a** har dubbelsidig bistav. I **6 b** är övre bistaven skadad upptill. Skiljetecknet efter **9 i** består av två punkter (:); samma form har skiljetecknet

begränsning nedtill. Men måhända hänför sig teckningen till en annan runsten, L 1032 ?» Om denna förmodade »runsten» se nedan s. 47. — Kyrkoherde Hallmans mästarpöv som förfalskare torde eljest vara *Then Högborna Nunnan Elisij Eriks Dotter af Risberga Klöster* (1732). I *Nerikes gamla minnen* (s. 103 f.) skriver Hofberg, som avtrycker skaldestycket: »I litteraturhistoriskt hänseende har denna visa en stor märkvärdighet, därför att hon är från Sveriges medeltid det äldsta skaldeverk, hvars författare man känner till namnet.» Det skulle gå lång tid, innan denna enkla förfalskning kunde avslöjas.

¹ Inmurningen utfördes utan riksantikvarieämbetets tillstånd. Stenen har placerats uppochned.

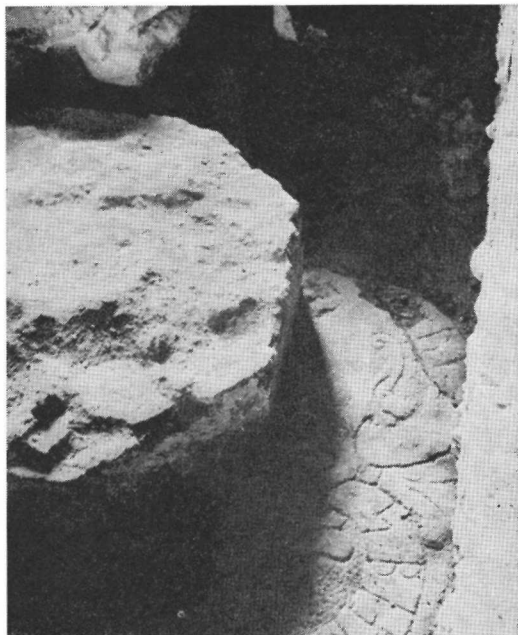

Fig. 39. Nä 13. Stora Mellösa sn, kyrkan. Foto B. Waldén 1937.

Fig. 40. Detalj av Nä 13, visande huggningstekniken. Foto N. Lagergren.

efter 13 **k**. Efter 10 **l** är ristningsytan bortslagen; av den följande runan finns inga spår. Den kan dock knappast ha varit **a**, ty i så fall borde, om man räknar med normalavstånd mellan runorna, den vänstra bistaven ha kunnat spåras. Det förefaller alltså som om det ord, som börjar med 10 **l**, har varit **lit**, ej t. ex. **lakpi**. Runföljden 11–13 **auk** står på det mindre stycket. 11 **a**, som står alldeles i fragmentets kant har förlorat huvudstavens topp och nedre del i brottkanten; genom brottet har också bistavens vänstra del gått förlorad. 12 **u** är helt bevarat. Bistaven utgår 1,5 cm nedanför huvudstavens topp. Runan har alltså samma form som 7 **u**. Mellan 12 **u** och 13 **k** finns upptill i slingan en grund, snett ned åt vänster gående linje. Tydligt har ristaren börjat runan 13 **k** på normalavståndet mellan runorna utan att tänka på att runslingan här svänger. Om han skulle ha fortsatt huggningen skulle staven ha träffat bistaven i 12 **u**. 13 **k** är ej stunget.

Hällen utgör av allt att döma en del av en gravkista. Detta tyder på att det har funnits en kristen begravningsplats vid Stora Mellösa redan omkring år 1100.

Om det intressanta mansnamnet *Spiallbudi*, belagt i ett tiotal svenska runinskrifter, se S. B. F. Jansson, *Västmanlands runinskrifter* (1964), s. 19 f. och E. Wessén i *Filologiskt Arkiv* 10 (1966), s. 20.

Waldén framhåller, att hällen troligen »ingått i en gravkista av det s. k. Eskilstunamonumentets typ» (a. a. 1952, s. 49) och tillägger: »Vissa av dessa gravvårdar har varit resta ovan jord ute på en kyrkogård, andra åter anses ursprungligen ha varit placerade inne i själva kyrkorummet. Här ifrågavarande hällfragment är föga anfränt av väder och vind. Det kan bero på, att det stått utomhus blott en jämförelsevis kort tidsrymd, men det kan också tänkas vittna om, att vården en gång stått inne i den kyrka, som varit socknens äldsta.» Det förefaller Waldén »rimligt att antaga, att den kristne storbonde, som mer än andra bidragit till den första kyrkans uppförande, tillförsäkrat sig gravplats inom eller invid denna kyrkas murar (eller väggar). Måhända ... var *Spiallbudi*, 'budbäraren', den mellösabonde som någon gång under det slutande 1000-talet på sin gård upplät mark för uppförandet av en sockenkyrka, som i så fall bör ha stått färdig senast någon gång omkr. 1100.»

Också enligt Lindqvist är hällen »tydlig del av en 'eskilstunakista'.»

Stora Mellösa kyrka.

I *Ransakningarna* 1667 (tryckt i *Ransakningar efter antikviteter* 2, 1969, s. 163) finner man följande uppgift om en eljest okänd runsten i Stora Mellösa kyrkogårdsmur: »Strax västanföre i kyrkiebalksmuren ligger en stoor steen, på hwilken ähre och huggne runske bookstäfwer, af hwilka somblinge ähre behåldne och somblinge uthreefne.» (Ulf Christoffersson antecknar därför i marginalen: »I R[unsten].»)

På denna uppgift, lämnad av kyrkoherden i Mellösa, Nicolaus Zenius, den $12/6$ 1667, grundar sig uppenbarligen följande anteckning i Peringskiölds *Monumenta* I om en runsten i »Mälösa Sn. ... Västan före, kyrkebalken». J. G. Liljegren upptager sedan i *Runurkunder* (1833) den i *Monumenta* nämnda runstenen som nummer 1032: »Mällösa socken ... V. kyrkobalken.»

Runstenen i Stora Mellösas kyrkogårdsmur söktes därefter förgäves vid flera tillfällen. I sin dissertation *Om Stora Mellösa och Norrbyås socknar i Nerike* (1851) nämner P. D. Lagerholm (s. 14), att han »ej kunnat återfinna» denna runsten, och också Herman Hofberg sökte den utan framgång. I *Nerikes gamla minnen* (1868) skriver han t. ex.: »Oaktadt noggranna efterspaningar står han ej att upptäcka och har sannolikt gått förlorad, när kyrkan för några år sedan ombyggdes» (s. 87). Också Bertil Waldén nämner runstenen, som enligt honom »har försvunnit sedan 1600-talet» (se *Stora Mellösa*, 1952, s. 24).

Vår kännedom om denna sten bygger enbart på Zenius' uppgifter i *Ransakningarna*. Inskriften var tydligen redan på 1600-talet mycket svårt skadad, och det bör framhållas, att det är långt ifrån säkert, att uppgiften i *Ransakningarna* är korrekt. Den stora stenen »i kyrkiebalksmuren» har troligen icke varit en runsten utan en svårt vittrad, medeltida gravsten. Jfr s. 12, 33 och s. 93 (Götlunda kyrka).

14. Bärsta, Rönneberga, Stora Mellösa sn.

Pl. 6.

Litteratur: S. B. F. Jansson, Fyndrapport den $21/3$ 1961 (ATA), Rönnebergastenen (i: Från bergslag och bondebygd 1962), s. 23 f.; B. Waldén, Kulturminnesvårdskrönika 1961 (i: Från bergslag och bondebygd 1962), s. 86 f.; S. Lindqvist, Forntidens Kumla och omvärlden (i: Kumlabygden 2, 1963), s. 216.

Runstenen, som påträffades i februari 1961, står rest på en grässlätt 20 m NNÖ om huvudingången till Rönneberga mangårdsbyggnad (Bärsta 9¹), 6 m V om den västligaste gravhögen i Rönneberga gravfält.¹ Ristningsytan vetter åt den gamla landsvägen, som ligger 9 m V om runstenen.

Nä 14 upptäcktes av lantarbetaren Valdemar Melin under grävning i den grusås på vilken Rönneberga ligger. Stenen låg med ristningsytan nedåt i åsens östra kant, 150 m NNÖ om mangårdsbyggnaden. Genom Riksantikvarieämbetets försorg flyttades stenen och restes på sin nuvarande plats i mars 1961. Arbetet med resningen var förenat med vissa svårigheter på grund av att stenen är avslagen strax nedanför ristningen och sålunda saknar rotända.

Gråröd gnejsgranit med kvartsinslag. Stenens höjd är 127 cm. (Höjden efter resningen på ny rotända är 145 cm.) Bredden är nedtill 70 cm, största tjockleken 30 cm. Runornas storlek är 9–12 cm. Ristningsytan är ojämn och ristningen delvis skadad genom flagring. Ristningslinjerna är djupa, jämförelsevis breda; runorna i stort sett mycket tydliga.

Inskrift:

: uibug : risti : sitin : efitr : - uin : sun : sin : auk : | : rikui :

5   10   15   20   25   30   35

Viborg ræisti stæin æftir Svæin, sun sinn ok Rikvi.

»Viborg reste stenen efter Sven, sin son och Rikvi.»

¹ Om detta gravfält och om »Rönneberga» lämnas följande upplysningar i en ransakning, insänd av kyrkoherden N. A. Zenius och daterad »Medelösa prästegårdh den 12. Junij Anno 1667»: »Lijthet Söder om Bärsta uthi Medelösa Sockn ähr en backa, som kallass ronberget, på hwilken ähre sexton trinna Joolhögar större och smärre, uthi och kringhom otta ähre steenar: men otta ähre uthan steenar; J sombliga ähr en groop mit i kulln kringhom en rundeel som ähr nästan mit i backen ähre siu steenar upreesta när in widh Joolhögen af hwilka fyra ståå uprätte och tree ähre kulfalne. Och en iättgraf ähr in widh backan på then Norrsjidan.»

Till läsningen: Skiljetecknet före 1 **u** består av två djupa punkter. Samma form har övriga skiljetecken, vilka alla är tydliga. 1 **u** är ej stunget, ej heller 2 **i**. Runföljden 3–5 **bug** är säker; den fördjupning, som finns i 4 **u** mellan hst och bst, är säkerligen naturlig. I 5 **g** är punkten liten med tydlig. 7 **i** är ej stunget. I 9 **t** är bst lågt ansatta. 12 **i** är ej stunget. I 14 **i** finns nedanför stavens mitt och i dennas högra kant en mycket djup, något ojämn fördjupning, som skiljer sig från punkterna i andra stungna runor. Sannolikt är därför fördjupningen naturlig. 16 **e** är tydligt stunget med en rund punkt. I 18 **i** finns en grund flagring. I 19 **t** är högra bst mycket svag; den vänstra är däremot tydlig. Skiljetecknet efter 20 **r** är bevarat, men därefter är ett 15 cm långt stycke av ristningsytan bortslaget. Här har två runor så gott som fullständigt förlorats. Av runan 21 återstår möjligen ett mycket obetydligt stycke vid nedre ramlinjen; av runan 22 har ett stycke av en lutande bistav bevarats. Det bevarade stycket av bistaven ger vid handen, att runan har varit **u**. Runorna 23–24 **in** är säkra. Det skadade partiet mellan skiljetecknet efter 20 **r** och 23 **i** ger exakt plats för runorna **in**. Runföljden 21–24 har alltså varit **suin**. I 28 **s** är mellanleden något skadad genom flagring. I 31 **a** är bistaven placerad i en fördjupning i ristningsytan. Runföljden 34–38 **rikui** står utanför slingan på det fria partiet längst till vänster på stenen. Skiljetecknet före 34 **r** är tydligt. Alla fem runorna har förlorat korta stycken av topparna. I 36 **k** är bistaven onormalt lågt ansatt. I 38 **i** finns två grunda fördjupningar, vilka utan tvivel är naturliga. Inskriften avslutas med skiljetecken.

Runföljden 1–5 **uibug** innehåller givetvis namnet på den som reste stenen. Namnet kan väl knappast vara något annat än det mycket ovanliga kvinnonamnet *Viborg*. Man måste då räkna med att ristaren har uteglömt en **r**-runa i namnet. *Viborg* är hittills belagt endast i en sörmländsk runinskrift, nämligen Sö 318 (**uiborg**, ack.) samt möjligen i en dansk (DR 30: **uibruk**, ack.). Också under medeltiden har namnet tydligen varit ytterst sällsynt.

Stenen är rest efter en man, vilkens namn finns i den skadade runföljden **-uin**. Att den döde har hetat *Svæinn* är, trots skadorna, fullt säkert. Sonen har alltså burit ett av de under vikingatiden allra vanligaste mansnamnen.

Nå 14 innehåller ett tredje personnamn, **rikui**. Detta har ristats till vänster på stenen utanför slingan. Här möter oss, förefaller det, ett hittills helt okänt kvinnonamn *Rikvi*. Ett sådant tvåledat namn kan emellertid mycket väl ha funnits. Det torde vara sammansatt av personnamnelementen *Rik-* och *-vi*. Förleden ingår i runsvenska namn som *Rikviðr* och *Rikulfr*, efterleden ingår i kvinnonamn som *Arnvi*, *Fastvi* och *Ragnvi*. Om denna tolkning är riktig, innehåller inskriftens båda kvinnonamn en gemensam namnled: *Vi-borg*, *Rik-vi*. De ger då ett exempel på den namngivningsprincip som kallas variation. Detta förhållande skulle i så fall tala för att *Rikvi* är dotter till *Viborg* och alltså syster till den döde.

Inskriften är oklart formulerad. Oklarheten består i att det ej framgår, hur inskriftens två sista ord skall infogas i sammanhanget. Anledningen till den alltför korthuggna formuleringen är uppenbarligen platsbrist; ristningsytan har varit för begränsad för att möjliggöra en fullt klar och normal formulering av minnesinskriften. För inskriftens sista ord tvingades ristaren att tillgripa det trånga utrymmet utanför runslingan i ristningsytans vänstra kant.

Två olika tolkningsmöjligheter erbjuder sig för en nutida läsare av inskriften. Man kan uppfatta den så, att också *Rikvi* är död, och att runstenen sålunda är rest efter både Sven och henne. I så fall skall den kompletteras på följande sätt: »Viborg reste stenen efter Sven, sin son, och efter Rikvi, sin dotter.»

Den andra tolkningsmöjligheten är att *Rikvi* har varit med om att resa stenen till minne av Sven. Förhåller det sig så, måste inskriftens tolkning lyda: »Viborg reste stenen efter Sven, sin son, och Rikvi efter sin broder.» Denna sistnämnda tolkning förefaller att vara den sannolikare, men man kan knappast träffa något bestämt val mellan dessa båda möjligheter.

I runföljderna **sitin** i st. f. **stin** och **efitr** i st. f. **eftir** eller **eftr** avslöjar ristaren en viss ovana och brist på kännedom om traditionell stavning. Han har tyckt sig höra ett vokalljud mellan *s* och *t* och mellan *f* och *t*, och han har stavat efter sitt uttal. Men att dessa båda ord, de vanligaste orden på runstenarna, ej

har ristats på normalt, traditionellt sätt, visar att Rönnebergastenenens ristare icke har varit någon skolad runmästare.

Däremot är runorna vackert formade och ornamentiken skickligt anpassad efter ristningsytan, vilket trots de ganska svåra flagringsskadorna klart framgår. Ristningen domineras av ett originellt ringkors, f. ö. det enda kristna kors, som har påträffats på en runsten i Närke. Den nedre korsarmen är tudelad, och dess utdragna ändar korsar varandra och stöder sig mot det vackra drakhuvudet och mot den mjukt uppsvängda stjärten. Nä 14 framstår, trots sin litenhet, som ett av Närkes vackraste runmonument.

Hummelsta, Stora Mellösa sn.

Se Nä 11. Tälje bro, Odensbacken, Askers sn.

15. Åsby, Stora Mellösa sn.

Pl. 7.

Litteratur: L 1033. Ransakningarna 1667 (tryckt i Ransakningar efter antikviteter 2, 1969, s. 163); J. Peringskiölds Monumenta 1, bl. 214; O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 2, s. 377; N. G. Djurklou, Diverse annotationer rörande Nerike, 1849 (hs i Örebro läns museums arkiv; tryckt i Festskrift till 75-årsminnet av stiftandet av Föreningen för Nærkes folkspråk och fornminnen, 1931, s. 34), Brev till Carl Säve den 14/7 1859 (ATA), Brev till B. E. Hildebrand, odat. (ATA); J. H. Schröder (resp. P. D. Lagerholm), Om Stora Mellösa och Norrbyås socknar i Nerike (1851), s. 14; Föreningens för Nærkes folkspråk och fornminnen verksamhet under år 1861 (1863), s. 7, 1862 och 1863, s. 20 f. (ATA), tryckt i ATS 1, 1864, s. 213 f.; R. Dybeck, Reseberättelse 1866, s. 17 (ATA), Brev till G. Stephens den 7/5, 18/5 och 5/6 1869, 20/10 1871, 26/3, 5/7, 13/8, 23/10, 4/11 1873 (KB), Runa fol., h. 5 (1872), s. 79, h. 6 (1873), s. 92, 93, 102; H. Hofberg, Brev till Carl Säve den 17/7 1867, Nærkes gamla minnen (1868), s. 87 f., Nærkes Fornlemningar 2, 1869, s. 6 f. (ATA), Nærkes fasta fornlemningar (1871), s. 20; G. Stephens, Brev till R. Dybeck den 11/5 och 31/5 1869, 9/9 och 16/9 1873 (ATA), ONRM 3 (1884), s. 280 f.; Örebro läns kalender 1880, s. 294; E. Brate och S. Bugge, Runverser (1887–91), s. 347 f.; E. Brate, Anteckningar 1901 (ATA); G. Löw, Stora Mellösa i äldre tider 1 (1922), s. 10; Fornminnesinventering 1931 (ATA); K. A. Gustawsson, Stora Mellösa sockens förhistoria (i: Meddelanden från Örebro läns museum 11, 1933), s. 16; B. Waldén, Stora Mellösa (1952), s. 22, 24; S. B. F. Jansson, Runinskrifterna i Närke (i: Från bergslag och bondebygd 1952), s. 46 f.; E. Salberger, Anuatr. Ett mansnamn på Åsbystenen i Närke (i: ANF 73, 1958), s. 129 f.; Närke (Allhem, 1960), s. 19.

Äldre avbildningar: Wætter, blyertsteckning 1861 (ATA); Wætter och Djurklou, teckning 1862 (ATA); Dybeck, blyertsteckning 1863 (ATA; återgiven i Runa fol., pl. 21: 6); Hofberg, teckning i Nærkes Fornlemningar 2 (återgiven i Nærkes gamla minnen, s. 88); Brate, foto 1901 (ATA); G. A. Hellman, foto 1931 (ATA); Iwar Anderson, foto 1952 (ATA; återgivet i Närke, Allhem, 1960, s. 18).

Ett runristat, jordfast stenblock ligger i en åkerslutning 30 m Ö om mangårdsbyggnaden i Åsby 1¹⁸, 45 m Ö om landsvägen Åsby–Biskopsvrak. Platsen är utmärkt på Ekonomiska kartbladet 10 F 2 h »Segersjö Herrgård» (1957).

Den äldsta kända uppgiften om Nä 15 finns i *Ransakningarna*, där kyrkoherden i Mellösa Nicolaus Zenius den 12/6 1667 lämnar följande upplysning om det runristade blocket: »Lijthet Söder om Åssby uthi Medelösa Soken ligger en stoor steen widh vägen släter ofwan uppå, på hwilken ähre uthuggne runske bookstäfwer.» I en förteckning över fornminnen i Peringskiölds *Monumenta* återkommer denna uppgift om platsen för Nä 15: »Litet Söder om åhsby uti Mälösa.»

Också Olof Celsius har erhållit upplysningar om blocket, men han har tydligen ej själv varit på platsen. I *Svenska runstenar* antecknar han: »Stora Medlösa sn, på Wraks eller Åsby ägor (som äro twenne byar) skola wara 3 runstenar. Ol. Hultberg dixit.»¹

¹ Celsius har alltså fått uppgiften från Olaus Hultberg, som blev student i Uppsala år 1723. Han blev inskriven i Nærkes nation den 15/9 och vid universitetet två dagar senare; se J. Lagerholm, *Södermanland-Nærkes nation*, 1933, s. 168, n.r 1920 och A. B. Carlsson, *Uppsala universitets matrikel 2, 1919–1923*, s. 158. Hultberg studerade mekanik och blev instrumentmakare. Han dog i Uppsala år 1743. Celsius var, då Hultberg kom till Uppsala, livligt sysselsatt med runforskning; han reste följande sommar till Hälsingland för att undersöka runstenar. Høstterminen 1724 var Celsius universitetets rektor.

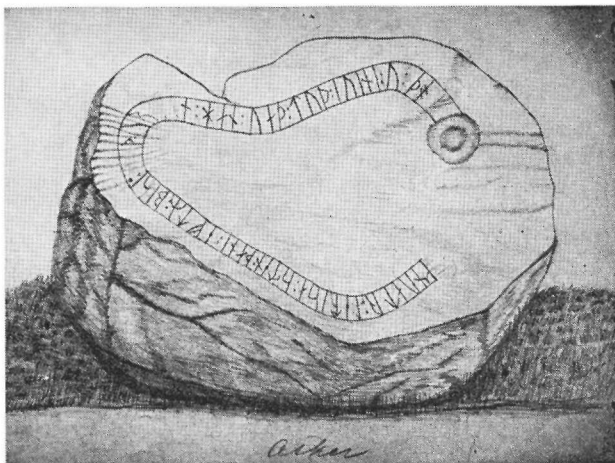

Fig. 41. Nä 15. Stora Mellösa sn, Åsby. Efter blyertsteckning 1862 (ATA).

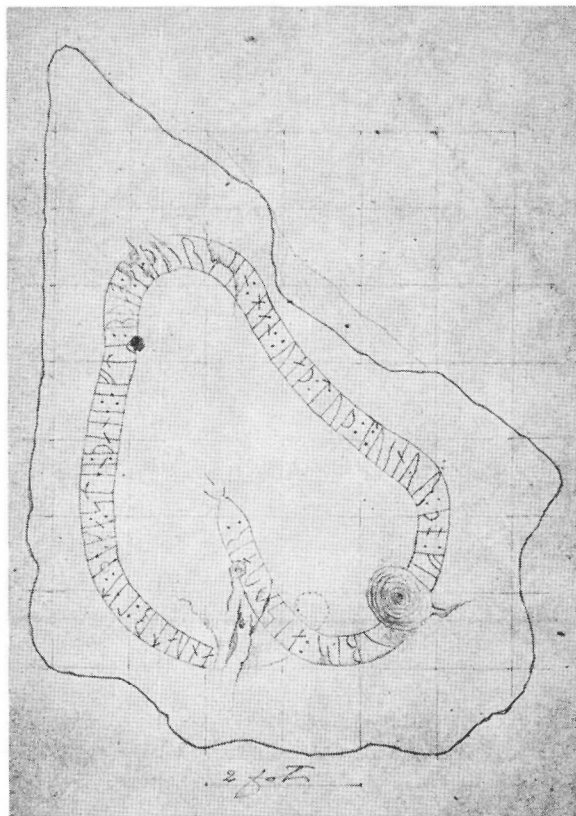

Fig. 42. Nä 15. Stora Mellösa sn, Åsby. Efter teckning av R. Dybeck 1863.

Runblocket vid Åsby omtalas varken av P. B. Berndes i hans »Anteckningar till Sagan om Habor och Signild» 1819 (ATA) eller av Pehr Didrik Lagerholm i hans avhandling *Om Stora Mellösa och Norrbyås socknar i Nerike* (1851). Den senare framhåller: »Af Runminnen äga socknarna numera blott en enda, nemligen Runstenen vid Hummelstad» (Nä 11); han tillägger: »De öfriga i Liljegrens runurkunder omnämnde runstenar N:is 1031 [Nä 12], 1032 [se ovan s. 47] och 1033 [Nä 15] hafva vi ej kunnat återfinna.» Däremot nämns Åsbystenen av Djurklou redan i hans »Annotationer rörande Nerike sommaren 1849»: »Wid Åsby äfvensom vid St: Mellösa kyrka finnas Runstenar». I ett brev till Carl Säve den 14/7 1859 skriver Djurklou: »Af Nerikes runstenar, hvilka ej äro många, har jag ännu ej aftecknat flera än tvänne, den vid Telgebro [=Nä 11] samt den vid Åsby ... ehuru jag granskat flera. Åsby-stenen är ganska svårläst, emedan ristningen är anbragt å öfre sidan af en stor liggande häll, som — att döma af sagan — fordom skall hafva varit offeraltare.»

I Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen verksamhetsberättelse för åren 1862 och 1863 lämnar Djurklou följande utförliga beskrivning av hällens utseende och läge: »Åsbystenen ... synes hafva varit en gammal offerhäll, ett antagande, hvartill ej blott stenens form och läge samt den derå befintliga skålförmiga fördjupningen med derifrån utgående rännlika tumsdjupa skuror, än flera andra omständigheter gifva anledning. Han ligger på sandåsen till höger om vägen, som från landsvägen vid Egeby löper genom Åsby till gårdarne Wrak (Munkwrak, Biskopswrak och Bondwrak), och har ett sådant läge att dess uppåt vända sida något sluttar emot norr, hvadan — om den varit en offerhäll — de offrande sannolikt stått på denna sida med ansigtet emot söder, och dervid haft framför sig icke blott solen utan ock en af de vidsträcktaste utsigter öfver Hjelmaren och Qvismaredalen, som denna trakt har att erbjuda. Helt nära och på endast 80 à 90 fots afstånd från stenen finnes äfven en källa med godt och klart vatten, hvilken ända in i senare tider varit offerkälla; och om sjelfva runohällen berättade ställets egare en 80-årig man att efter hvad han hört äldre folk säga, då han först flyttade till Åsby, skulle de gamle i forntiden vid sina gillen

samlats kring stenen under sång och glam, samt användt den runda fördjupningen att deruti ställa dryckeskannan.»¹

På sin blyertsteckning 1863 har Dybeck antecknat: »Närke St. Mellösa socken. Åsby. Hällen som aldrig varit rest, eller ämnad att resas, ligger på åshöjden s. om byn. — Leontine och jag togo aftryck en herrlig höstdag 1863.» (»Leontine» var Dybecks hustru, Maria Leontine Forsbom, f. 1824, d. 1865.)

Även i sin reseberättelse för år 1866 berör Dybeck Åsbyblocket och kritiserar där Djurklous uppfattning om detsamma: »Nerikes märkligaste, fast ingalunda äldsta, runinskrift är i en liggande häll på Åsby egor i Mellösa socken. Herr Djurklous ordande ... om denna sten såsom offerhäll är pjoller, och att han måste tagit sig öfvermåttan illa ut med inskriftens läsning kan med säkerhet slutas af hans let risa.»¹ I *Runa* (fol.) 1873 lämnar Dybeck följande beskrivning: »Ristningen är å en stenhäll söder ut från Åsby. Hällen, ofvanpå flat och något lägre mot norr, har på denne sin ristade flatsida några större och mindre, utan tvifvel af naturen bildade, rundaktiga håligheter med aflopp, gående åt olika håll och kanske gjorda af människohänder. Sprickor och andra ojämnheter förekomma för öfrigt här och der, ofta försvärande läsningen.» I »Rättelser och Tillägg» framhåller Dybeck (a. a. s. 102): »Närikes fornms:forening blundade, när för ett par tre år sedan gräsmarken kring runstenen upplöjdes och besåddes, utan att ens en gångstyg till stenen lemnades oupptagen. Vid utg:ns tredje besök, eller det första efter uppodlingen, lågo 7 eller 8 kantiga och pundstunge gråstenar upphäfde öfver en stor del af ristningen. Plogen lär framdragit flere fornsaker från hednatiden samt ett 'runhufve' af sten, hvilket skulle fallit i en fornsamlares klo.»²

¹ Djurklou utgår från en oriktig läsning av inskriftens inledande sats; han läser nämligen **let risa sten pana** i stället för **let : hika : sten : pana**. Detta är förklaringen till att han avslutar sin redogörelse på följande sätt: »Emot antagandet att Åsbystenen varit en gammal blothäll synes väl sjelfva inskriften strida; men ehuruval man icke vågar förneka möjligheten att resa äfven ett sådant block som detta, så gifva dock hvarken stenens form eller markens utseende deromkring minsta anledning att förmoda det stenen någonsin varit upprättstående.» Han frågar sig, om ej »de mindre klara runmynderna» **let risa** skulle kunna »medgifva annan tolkning till rista eller rita, i fall man ej vill tänka sig runristningen först verkställd, men den första afsigten att uppresa stenen sedermera öfvergifven.» — Också Hofberg har på liknande sätt ställt sig frågande till den förmenta motsättningen mellan runinskriften och det jordfasta blocket. I ett brev till Carl Säve (den 17/7 1867) skriver han: »Den oformliga Åsbystenen ... anses ha varit en gammal blothall, hvilket åtskilliga skuror och hål i stenen synas göra troligt ... Det förefaller då besynnerligt, att ibland de eljest icke så lätt läsliga runorna på stenen se orden **litu resa**, en sak, som vid den tid runorna ristades, näppeligen med människohänder skulle ha låtit sig göra.» — Åsbyblocket har givetvis aldrig varit rest eller avsett att resas.

² Vad Dybeck åsyftar med sitt »runhufve» framgår av ett par av hans många brev till G. Stephens. Dybeck skrev till honom den 5 juli 1873: »Marken kring Åsbystenen ... är nu plöjd, och man har der funnit kruk-stycken, perlor, en fin kedja, samt en klotlik sten, enligt hvad bönderne bedyrade, *med runor*; kanske oldnordiska. Skrif härom till Djurklou, som lär tagit stenen hem till sig. Jag känner honom icke.» I ett brev ett par månader senare (23/9) återkommer Dybeck till denna klotlika sten: »Jag kan nu med lugn lägga sista handen vid den redan förslagsvis uppsatta afhandlingen om Närikes runstenar. På tal härom vill jag icke för 2a ggn glömma att fråga Dig om du ännu skrivit till hr. Djurklou rörande den klotsten 'med runor', hvilken funnits i en kulle från hedna tiden, invid Åsbystenen i Närke, den der nu thyvärr är midt i en åker. Om Du icke skrifer, så måste jag gripa mig an, ehuru ogera.» Stephens skrev naturligtvis till Djurklou, som den 1 januari 1874 lämnade följande klargörande svar: »Då jag vid årets slut ordnade mina bref för 1873, greps jag af fruktan att en vänlig skrivelse från Eder, ankommen under en tid, då jag oupphörligt var stadd på resor, möjligen lemnats utan svar. Brevet rörde den af mig för många år sedan vid Åsby i Mellösa socken erhållna hjälmformiga stenen, hvilken otvifvelaktigt är nära beslägtad med den af Dr Hofberg funna vid Nählberg i Westra Närke, Ingelsta stenen och öfrige klotrunda ristade stenar, som nu flerstädes anträffats i eller på griftekullar. Stenen, som enligt upphittarens utsago påträffats i en grafkulle med brända ben, kol och lemningar af en sax, liknande våra ullsaxar har *inga* runor och finnes afbildad å s. 78 i Dr Hofbergs 'Nerikes gamla Minnen'. Den är lemnad till Närikes fornminnesförenings samlingar sedan han ratats af vårt Riks Museum, hvars chef ansåg den sakna allt värde och förklarade den vara ett 'hufvud till någon stenstolpe eller dylikt'.» Djurklou återkommer till gravklotet fyra år senare i ett brev till Stephens (29/9 1878). Han omtalar där, att »Hildebrand från Örebro Museum — dit jag lemnade min förkastade sten — annekterat den på vanligt vis förmodar jag men känner ännu ej huru.» Första gången som detta redan år 1857 funna gravklot *avbildas* är i ett brev från Djurklou till Carl Säve den 14 juli 1859 (ATA) »Medan jag är i farten att tala om ristningar vill jag äfven beskrifva en märkvärdig hjälmformad sten, funnen uti en ättehög wid samma by, Åsby för tvenne år sedan, och som nu är i föreningens ego ... En snarlik sten är funnen i Hardemo och är inlemnad till föreningen. Han är i vikt lika med den från Åsby, funnen på samma sätt — jämte obrända ben och en ullsax (deri det anmärkningsvärda).»

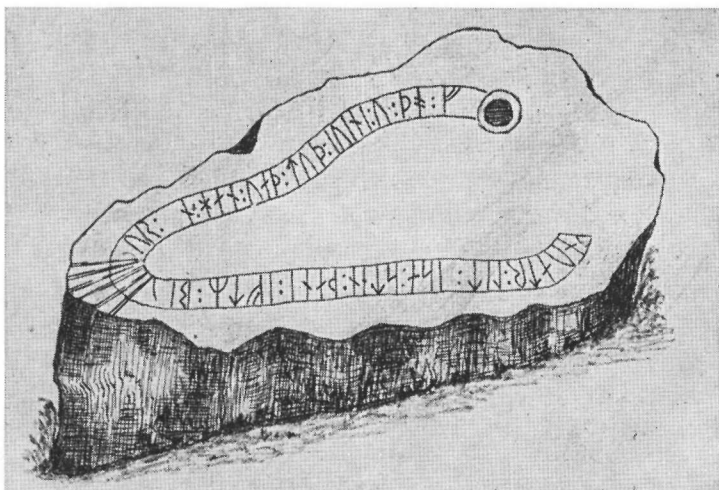

Fig. 43. Nä 15. Stora Mellösa sn, Åsby. Efter teckning av H. Hofberg i *Nerikes Fornlemningar* 2, 1869.

Också Herman Hofberg beskriver Åsbyblocket utförligt. I *Nerikes gamla minnen* (1868) läses: »Denna sten, som ligger straxt söder om Åsby i en åkerlycka till höger om vägen, som går från landsvägen vid Egeby öfver sandåsen genom Åsby by till gårdarna Munkvrak, Biskopsvrak och Bondvrak, utgöres af en stor klumpformig stenhäll med en slät mot norr sakta sluttande sida, på hvilken runristningen blifvit anbringad. Man tror att stenen från början varit en hednisk blothall, för hvilken förmodan man hemtar stöd af den i stenen varande skällika gropen och några rännformiga fördjupningar, jemte det, att de gamles plägsed att vid sina gillen samlas vid stenen, då dryckeskannen ställdes i den runda fördjupningen, icke osannolikt torde varit ett dunkelt minne af den hedniska offerfesten, om hvilken föröfrigt en, några famnar från stenen liggande, gammal offerkälla utgjorde ännu en erinring. Härmed må nu vara huru som helst, så är dock säkert, att intet samband finnes emellan det förmodade offerstället och sjelfva runristningen, som helt enkelt är en vanlig grafskrift, hvilket synes af innehållet.»

Erik Brate, som undersökte Nä 15 år 1901, anger platsen på följande sätt: »Runstenen finnes i en åker på östra sidan om den sydligaste gården i Åsby, blott skild från boningshuset genom ett potatisland. Ristningen är huggen på öfre sidan af ett stort stenblock, hvars yta sluttar något mot norr.»

Grå granit. Blockets översida mäter omkring 3×2 m; dess största tjocklek över markytan är 1,8 m. Ristningsytan är $2,15 \times 1,80$ m. Ytan är vittrad och mycket ojämn. I dess västra kant finns en säkerligen naturlig urgröpfung, som mäter 22×18 cm och som är 4 cm djup. Från denna grop utgår en rännformig fördjupning, vilken också har uppkommit genom vittring.¹ Runorna är ojämnt, ofta grunt huggna; i många fall har de ej huggits fram till ramlinjerna utan står fria i slingan. Runornas storlek är omkring 12 cm. Ristaren har uppenbarligen ej varit någon framstående mästare; han gör ett mycket ovant intryck, och hans ristning är av låg kvalitet ur konstnärlig synpunkt.

Inskrift:

anuatr : let : hika : sten : pana : efta : buli : - - pur : - - n : han : uap : tuþ : i : uiny : þ - :
           5   10   15   20   25   30   35   40   45   50
 f - ... ubiu a - s - uar :
 55   60   65

Anundr (eller Arnhvatr?) let haggva stæin þenna æftir Bolla, faður sinn. Hann varð dauðr i Vinøyu ...

»Anund(?) lät hugga denna sten efter Bolle, sin fader. Han blev död på Vinön ...»

¹ Om denna skålförmiga fördjupning och om rännan se ovan denna sida och s. 50 f.

Till läsningen: Före 1 **a** är ytan mycket ojämn och gropig. Där finns inga spår av ristning. Runorna 3 **u**, 4 **a**, 5 **t** och 6 **r** har alla mer eller mindre oregelbunden form. I 5 **t** t. ex. är vänstra bistaven ansatt i ramlinjen, medan den högra utgår ett stycke nedanför huvudstavens topp. 8 **e** är tydligt stunget. I 11 **i** finns ingen säker prick. 14 **s** har »stolsform». 16 **e** är, liksom 22 **e**, djupt och tydligt stunget. I runan 29 är huvudstaven tydlig; någon säker bistav finns däremot ej. Runan har med all sannolikhet ristats som **i**. Av runan 30 återstår endast ett kort stycke av huvudstavens nedre del, och av runan 31 kan endast ett centimeterlångt, ytterst grunt stycke av huvudstaven skönjas. 33 **u** har förlorat största delen av bistaven. Av runan 35 finns endast ett kort stycke vid nedre ramlinjen och av 36 endast övre delen. Runföljden 38–52: **han : uap̄ : tuḅ : i : uinyu** : är tydlig och fullt säker. Däremot är det följande skadat och det mesta osäkert. 53 **p̄** har oregelbunden form, i det att bistaven upptill utgår från huvudstavens mitt. Av runan 54 återstår endast ett stycke av huvudstavens mitt och av 56 endast nedre hälften av en huvudstav. Därefter följer, delvis inom runramen, den djupa, runda gropan. Efter denna stora urgröpning finns en böjd linje, vilken möjligen är en klumpig bistav till ett **u**. Efter 60 **u** finns två fördjupningar, som möjligen bör uppfattas som skiljetecken. 61 **a** har förlorat nedre delen. Av runan 62 finns övre delen av en huvudstav. Runan 64 är fördärvad av sprickor. 65 **u** har toppen i behåll. Inskriften slutar med skiljetecken, som också har gjort tjänst som ögon i det klumpigt tecknade ormhuvudet. — Djurklou (i brev till Carl Säve 1859): »För att inhemta din åsigt om skriftens tolkning återgifves här runraden med diplomatisk noggranhet» ... Djurklou fortsätter: »Jag har läst inskriften sålunda»: **anuatur : lit : resa : stin : þani : eftr : bu**(nta) ... **han : uap̄ : tuḅ : i : uinru : þ**... Kommentaren lyder: »En ö uti Hjelmaren, gent emot Åsby heter än i dag Winö, och det är den jag förmodar att inskriften syftar på. Som jag emedlertid icke kan vara säker på att denna min tolkning af inskriften är den rätta, skulle det vara mig kärt att få inhemta din åsigt derom. Vore ej strecken vid foten af 7de runan kunde den 6te antagas vara **r** och då blefve namnet Anvatr, ty att läsa Anvatur, hvartill man eljest tvingas, faller sig litet onaturligt. Emedlertid är det väl möjligt att 7de runan endast skall betyda **l** och att senare hand tillskapat de förvirrande strecken; ty en gammal gubbe uti byn, som visade mig stenen, sade att förr hölls den bättre vid magt, då brukade pojkarne med spikar rensa bort mossen ur runorna, och kanske hafva vid någon dylik rengöring de förvirrande strecken uppkommit. Rummet emellan 26te och 27de runan [=27 **u** och 38 **h**] är så skrofligt, emedan allt regnvatten som samlats på den stora hällen deråt moste afrinna, att man omöjligen kan der upptäcka mera än : samt runan **þ**.» — Wætter (1861): **knratyr : let : isa : sten : þane : eftr : -i : ... þur : --n : han : uap̄ : tuḅ : i : uini : u : þo : f....** — Hofberg (1868): **knuatr : lit : isa : sten : þani : iftr : bi..i...þur : ..n : han : uap̄ : tuḅ : i : uini : u : þo : f....** I reseberättelsen 1869 och i »Nerikes Fornlemningar 2» anmärker Hofberg, »att första runan **k** är otydlig och skulle möjligen kunna vara **a**.»¹ — Dybeck (1873): **: anuatr : let : meka : sten : þane : eftr : buia : faþur (: sin : han : uap̄ : tuḅ : i : uinyu : þo : fiub (: iu : anisua : r** :. Runan 10 uppfattas som ett skadat **m**, men skulle även kunna läsas **a**. 27 **u** »har inom sig ett par ristningar, de der tyckas visa en här först ämnad **þ**». Om runföljden **anisuar** anmärker Dybeck, att **i**-runan »har en grumlig liknelse till †-kännestreck. Namnets **u** tyckes först varit **r**. Skiljetecknet näst före inskriftens sista runa kan jag icke förklara.»² — Brate (1901): **anuatr :**

¹ Dybeck kritiserar i 5. häftet av *Runa* (1872) Hofbergs avbildning och läsning av Nä 15 i det att han framhåller, att »svårlästa inskrifter kräfvat mycken både tid och uppmärksamhet ... Min afritning af den nämnde vid Åsby förete, så till runslinga (omkring en fjerdedel af denna är utelemnad hos H.), som till antal runor m. m., så stor olikhet med de *närkiska minnenas* afbildning (Hofb. sid. 88), att man tvekar huruvida de föreställa samma sten.»

² Denna läsning hade Dybeck kommit fram till efter många ändringar och överväganden av skilda slag. Belysande är hans långvariga och livliga brevväxling med Stephens, där läsningen och tolkningen av Nä 15 ideligen diskuteras. Några av breven torde förtjäna att citeras. — Våren 1869 sände Dybeck en kopia av sin teckning av Nä 15 till Stephens i Köpenhamn och erhöi ett mycket entusiastiskt tackbrev, daterat den 11 maj 1869: »Det var i sanning en högtid ... då jag emottog det så vänliga och välkomna brefvet från min gamle vän och medarbetare, Sveriges fräjdade Runolog, Richard Dybeck ... Lifvet är kort, och vi Runomän äro, tyvärr, mycket få. Må vi alla hålla ihop och arbeta tillsammans, till ära och heder för 'Den gamla den friska den fjellhöga Nord' hvars lof Richard Dybeck har så väl besjungit! Jag tackar dig, Käre Broder, för allt hvad du har uträttat för gamla Sverige och för hela Norden. Den nyare Svenska Runokonsten är fotad på dina årslånga ansträngelser. Den tid skall

p fi

let : heka : sten : þena : eftR : bula : faþur : sin : han : uaþ : tuþ : i : uinyu : bo : ka--r ubiu : ansnua : r : Brate lämnar en mycket utförlig kommentar till sin läsning: »Inskriften börjar efter ett synnerligen skrofligt ställe med **anuatr** ;, hvars **u** påminner om **r** genom ksts krökning; i namnets **r** är nedre kst nästan jämnlöpande med stafven. I **let** är högra kst till **t** något svagt, ordet för öfrigt tydligt. Det tredje ordet är **heka**; att den första runan är **h**, lider intet tvifvel; blott högra öfre kst är skadadt, det öfriga tydligt; den ring, som Dybeck prickat kring stafvens midt, utgöres af icke huggna fåror. Den andra runan **e** har en tydlig prick. Uti **sten** har **s** ... öfre stafven ett godt stycke nedanför mellanstreckets utgångspunkt, ehuru den icke går ned ända till nedre slinglinien.» I runan 19 finns »en djup prick straxt ofvanför kst, hvilket sitter något nedom midten; runan har synbarligen först varit felristad **e** och sedan ändrats till **a**. Det på **eftR** följande namnet är **bula**; i **b** utgår kst ett litet stycke från stafvens ändar; **u** är fullkomligt klart ... Namnets sista runa antages redan af Dybeck vara **a**; stafven är tydlig men kst är mycket kort, synes dock böra antagas som ristning. I det följande **faþur** äro blott **þ** och **r** alldeles klara, de öfriga runorna gropiga och otydliga men säkra, hvilket ock gäller om **si** uti **sin**, hvars **s** till större delen är ristadt i en gropighet, blott 3 cm nedifrån fullt tydligt, **i** är tydligast upptill men äfven skadadt.» Runan 53 »är kanske **þ**, ehuru kst upptill utgår först från stafvens midt på grund af en spricka upptill»; runan skulle därför enligt Brate också kunna vara **b**. 56 **o** »är något svag men säker och kolon därefter tydligt.» 55 **f**: »stafven och nedre kst äro tydliga, det öfre kst möjligt men ej nödvändigt; runan kan alltså vara **f** eller **k**. Runan 56: »en staf är tydlig men denna staf har kanske högra kst till **a**, måhända är alltså runan **a** med vänstra kst litet utprägladt ... Kanske är dock runan **i**. Inskriften är därefter afbruten af en djup grop i stenen och antagligen äro 3 runor fullständigt borta ... Det första, som synes ristadt på andra sidan om gropen ser ut som kst till **r** men som staf måste då en fåra ha tjänat som ej just ser huggen ut.» 58 **b** »med på midten

komma då Sverige skall anslå en lagerkrans åt sin store son. Men imedertid emottag åtminstone min ringa tack. Gud välsigne eder! ... Hvad angår 'Nerikes Gamla Minnen', så skref jag en notis derom i Danske bladet 'Fædrelandet' för Mars 6, 1869, deri jag gjorde inkast emot de dåliga rune-kopior, och jag underskriver alldeles edra anmärkningar derom. De äro 'i sanning under all kritik'. Detta bevises tillfullo af den stenen som ni haft godheten öfversända. Huru stor är icke skillnaden! Jag skall icke missbruka er godhet i att sända mig kopian. Den skall förblifva i min privata portfölj. Jag tillåter mig att tillägga, att, efter min uppfattelse, er förtrinliga afskrift sätter oss i stånd att läsa hela inskriften. Intet fattas. Jag tror att stället förrän ANUATR liksom stället mellan FI och UB äro gamla ojemnheter på stenen innan ristningen skedde, och således öfverhoppades af runskrifvaren — af hvilket vi ha så många andra exempel. Äfven tror jag att ni har rätt angående BRAM, ME(n)KA och UINUU (=Vin-ö), och att vi kan läsa: ANUATR LET MEKA STEN ÞANE EFTR B(R)A(M), FAÐUR SIN: HAN UA(r)Þ TUÞ I UINUU, ÞO FIUB IU A ISLUAR: 'Anuat lät merka sten denne efter Bram, fader sin. Han vard död (FÖLL) i Vin-Ö, då Viub högg (Slogs, krigade) på Isluar.' Stephens, som naturligtvis ej själv hade sett den svårlästa och skadade inskriften när han prisade Dybecks läsning, frågar med anledning av sin tolkning, om det nu finns något ställe Islyar på Vinö? Han konstaterar: »Stenen är hednisk, från kanhända 11te seklet» och tillägger: »Får jag flere Nerike-stenar är jag mycket tacksam och skall hålla dem hemliga» ... I ett brev en vecka senare (18/5 1869) skriver Dybeck: »Jag förgat sist nämna att första runan i Åsbyinskr. i Närke a äfven skulle kunna läsas som **k** ... , i hvilket fall Hofberg skulle ha rätt; men är namnet *Knuatr* möjligt? I min enfald tänkte jag på Wenern (der slaget på isen stod, som Du känner), i st. f. Vinön ... Jag skall taga säker reda på by- och torp-namnen å Vinön i Hjelmaren ... Men sade de gamle: i Vinö, och ej å a (på) Vinö. Nu åtminst. skulle: han stred i Vinö, i Tidö, i Däfö, i Ekerö o. s. v. vara en språkgalenskap.» Med anledning av de frågor som Dybeck här ställde skriver Stephens (31/5): »Jag tror icke på Hofbergs (oerhörda) **knuatr** på Åsby stenen. Jag tror på Dybecks **anuatr**, och anser detta vara ... ANTHUATR eller ANTHUITR» ... I ett brev ett par år senare (30/10 1871) skriver Dybeck: »Ypperligt att Du godkänner *Fiubi* på Åsbystenen. Nog ha vi nu båkät med *den* inskriften.» Dybeck skulle emellertid länge fortsätta att grubbla över inskriftens rätta läsning och tolkning. Sommaren 1873 (5/6): »Men jag kommer nu till den ytterst svåra Åsby-inskriften ..., den jag nu ytterl. noga granskat. Om, ss. Du en gång medgifvit, la namnet *anvatr* är möjligt, så står detta der, ty la är här *vida vägnar antagligare* än **k**. Vidare: **m** i *meka* (som jag förr läst) svagt och *vågadt*; troligare, ja i det närmaste fullt säkert: *aika* eller *aeka* ..., således (h)aika eller (h)æka. — Ännu två viktiga iakttagelser: mitt förra namn, Bram, ger jag nu på båten. **brna** (?Br[u]na) är här *vida antagligare*. Sist: **biu : ansua : r**» ... Stephens svarar bl. a.: »Din förbättrade text, efter stenen, är jo en million värd, ty den slutar med namnet ANSUAR». — Dybeck (13/8 1873): »Och den besatte Åsastenen (sic.)! En svårläst huggare! ... Först 1: la namnet med sitt *för-tecken*. Men Säve tycktes åtminstone för ett par år sedan *icke gerna* vilja godkänna ett namn som *anuatr*, men vi ha ju Kairvatr, ... Kan 2 vara *Buia*, af namnet *Bui?*, eller *Bra(n)a?* — 3 är det svåra slutet.»

af stafven skilda kst ... är fullt tydligt liksom ock **iu** : och därefter följer tydligt **ans**.» 65 **u** är »ganska tydlig, och så följer **a** men blott nedre delen, staf och kst; den öfre delen får förutsättas i gropigheten ofvanför. Därpå följer kolon och därpå **r** följdt af ett nytt kolon i inskriftens slut.»

Herman Hofberg tolkar i *Nerikes gamla minnen* (1868) inskriften på följande sätt: »Knut lät resa sten denna efter Bi. i .. fader sin; han vardt död i Vine-ö, då f...». — George Stephens, som utgick från Dybecks läsning, översätter: »Anuat let hew (carve) stone this after Büi, father sin (his). He worth dead (was slain) in Uin-ey, tho (when) Fiub hewed (slew, killed) An(i)suar.» Jfr *Runa* (fol.), s. 92 och ovan s. 53, not 2.

Också Sophus Bugge utgår från Dybecks läsning av inskriften. Hans tolkning, framlagd i *Runverser*, lyder: »Anundr lét hogga(?) stén þenna eftir Boa faður sinn.

hann varð dóðr
í Vinóju;
þá fiqr (h)ans uppi,
é vá.

Anund lod hugge(?) denne Sten efter Bo sin Fader. Han fandt sin Död paa Vinö; saalænge han havde Liv, kjæmpede han.»

Bugges tolkning avviker sålunda från Stephens i hög grad. Särskilt gäller detta inskriftens slut, runföljden 53–67. Utgångspunkten för Bugges tolkningsförsök är hans antagande, »at Forstaaelsen af Indskriftens Slutning af Runeristeren med Flid er vanskeliggjort ved voldsomme Omsætninger.» Bugge tillägger: »Men en sikker Tolkning lader sig neppe finde.»

De »voldsomme Omsætninger» tycker sig Bugge finna flerstädes i inskriften. I runföljden 18–21, som av Dybeck lästes **pane** ser han »tilsigtet Omflytning for **pena**»; om 26–29, som Dybeck uppfattade som **buia**, anmärker Bugge, att »en Navneform **buia** ingensteds findes, medens Navnet oldn. *Bui*, sv.-dansk *Boe*, *Bo*, er vel kjendt», varför han förmodar, »at **eftr buia** er tilsigtet Runeomflytning for **eftir bua**. Her er altsaa ... en Rune fra et Ord flyttet over i et andet.» Runföljden **po : fiubiu : anisua : r** : antages »skal forstaaes som **po : fiur : ans ubi : i ua** : » och sålunda innehålla verslinjerna *þá fiqr hans uppi/ é vá*. Bugges med flera reservationer framlagda tolkningsförslag är som helhet förfelat. Ristaren har icke genom omkastningar av runorna sökt försvåra tolkningen av sin inskrift. Tolkningsförslaget visar onekligen Sophus Bugge från hans mest fantasifulla sida. Men man bör, när man bedömer hans bidrag till tolkningen av de svenska runverserna, ha hans blygsamma avslutningsord i minnet (*Runverser*, s. 415): »I det jeg afslutter mine Bidrag til Lector Brates 'Runverser', som jeg efter Forfatterens Opfordring har meddelt, vil jeg fremhæve, at jeg vel véd, at jeg ikke har været fuldt rustet til en tilfredsstillende Behandling af Sveriges versificerede Indskrifter. De færreste af disse har jeg selv undersøgt. Af mange Indskrifter, som endnu er bevarede, har jeg kun kjendt upaalidelige eller tildels feilagtige Gjengivelser. Ja jeg har ikke engang undersøgt alle de Tegninger og Læsninger, som findes i Haandskrift, og flere Tegninger, som jeg har seet i Statens Historiske Museum i Stockholm, har jeg kopieret med saadan Hast, at jeg ikke fuldt tör stole paa mine Kopiers Nöiagtighed.»

Runinskriften på Åsbyblocket kommer aldrig att kunna säkert tolkas i sin helhet. Detta beror givetvis ej på att ristaren genom omkastningar av runor eller på annat sätt avsiktligt skulle ha försvårat tolkningen av sin inskrift. Orsaken till att dess senare del numera icke kan tolkas är i främsta rummet, att detta parti sedan länge är så svårt skadat genom vittring att det endast delvis har gått att läsa. Därtill kommer att ristaren icke har varit någon van och skicklig runmästare. Inskriften visar tydligt, liksom huggningstekniken och den allmänna utformningen, att den som har huggit hällen har varit oövad och ovan. När det gäller ristningar av denna låga kvalitet, blir rekonstruktionsförsök riskabla.

Lyckligtvis är inskriftens förra del jämförelsevis väl bevarad och tillåter en i stort sett säker tolkning.

Namnet på den som »lät hugga» Åsbyblocket finns i runföljden 1–6 **anuatr**, som givetvis skulle kunna tänkas återge ett mansnamn *A(r)n(h)vatr*. Så har det också — av översättningarna att döma — uppfattats av

flertalet äldre granskare. Hofberg, som läser namnet som **knuatr**, uppfattar det visserligen i *Nerikes gamla minnen* som »Knut», men han ger i »Nerikes Fornlemningar» och i sin reseberättelse 1869 följande kommentar: »Här bör likväl anmärkas, att första runan **k** är otydlig och skulle möjligen kunna vara **a**, då namnet blir **anuatr** (An[h]watr) eller t. o. m. **anuntr**, om det andra **a** är en felskrifning för **n**.» Det sista förslaget finner Bugge tilltalande; i *Runverser* s. 348 skriver han: »**anuatr** forklaras af Hofberg 'An(h)watr eller for **anuntr**'. Den sidste Opfatning forekommer mig sandsynligst.» I min populärt hållna översikt i *Från bergslag och bondebygd 1952* framhålles, att man i inskriftens första namn bör ... räkna med en felristning. Det kan nämligen knappast råda något tvivel om att 4 **a** är felristat för **n** och att namnet sålunda skall uppfattas som *Anundr*.» Detta antagande grundar sig på det faktum att ett mansnamn *A(r)n(h)watr* är minst sagt utomordentligt sällsynt. Det är väl detta förhållande som gör att också Bugge föredrager att räkna med att **anuatr** är felristat för **anuntr**. På mansnamnet *Arnhwatr* finns ett enda belägg i runinskrifternas stora namnförråd, nämligen på U 740. Där står **aruatr**, en runföljd som jag har uppfattat som *Ar(nh)watr* (se vidare *Upplands runinskrifter* 3, s. 285). Eljest är namnet ingenstädes belagt.

Att under sådana omständigheter räkna med att det enastående **anuatr** (ej **aruatr**!) på Åsbyblocket skulle ge oss det andra belägget på namnet *Arnhwatr* måste betecknas som djärvt. Det är säkrare att här räkna med att den oövade ristaren har gjort sig skyldig till den mycket vanliga förväxlingen av **a** och **n**. Runföljden **anuatr** skulle då ge oss ytterligare ett exempel på det över hela Norden spridda mansnamnet *Anundr*, i svenska runinskrifter belagt ett femtio-tal gånger. I en uppsats i *Arkiv för nordisk filologi* 1958 hävdar emellertid E. Salberger, att en »tydning *Arnhwatr* av runföljden **anuatr** på Åsby-stenen torde ... äga företräde framför en tydning *Anundr*, vilken förutsätter ett ristningsfel.» Det torde förhålla sig tvärtom.

Inskriften innehåller ännu ett läsligt mansnamn, nämligen **buli** (ack.). Detta skall väl snarast återge det i västnordiska källor tämligen vanliga namnet *Bolli*. Samma namn finns på en västgötsk runsten: Vg 161 **buli**. Ett namn **bulu** (ack.) förekommer på U 867 och på Vg 161. *Bolli* förekommer även som binamn »både i Norge ock på Island, ock torde detta vara den ursprungliga funktionen» (Lind, *Norsk-isländska dopnamn*, sp. 152). Namnet har väl ursprungligen äsyftat bärarens kroppsform: 'den runde'; se t. ex. A. Janzén i *Nordisk kultur* 7, *Personnamn*, s. 51. Det bör emellertid framhållas, att **buli** också kan återge ett *Büli*, *Böli* eller *Bulli*. Jfr *Sveriges medeltida personnamn* (1974), sp. 376 f.

Fadern har enligt vad inskriften meddelar oss dött i *Vinøyu*. Prepositionen *i* förekommer i fornspråket, vid sidan av *a*, framför namn på öar. I en uppsats med titeln »En forntida ö» (*i: Namn och bygd* 1914), s. 89 anför Brate som exempel bl. a. **i : uinyu**, i *Froeysoey* 1339 SD 4, s. 689, i *Bolmsøo* 1402, i *Bierkø* 1402 SDns 1, s. 121.

Vinön, Hjälmarens största ö, ligger 7 km Ö om den plats, där Åsbyblocket befinner sig. Ortnamnet kommenteras av Bugge på följande sätt: »Da jeg ikke kjender Navnets Udtale hos Almuen og ikke de Lydforhold i vedkommende Dialekt, hvorpaa det her kommer an, kan jeg ikke bestemme Navnets gamle Form. Den nu brugelige Skrivemaade med *i* synes at vise, at den gamle Form ikke er *Vinøy*. En Form *Vinøy* vilde være mig uforklarlig i etymologisk Henseende. Tør man derfor antage *Vinnøy* istedenfor *Vindøy*?»

Lennart Moberg behandlar de nordiska ortnamnen på *Vin-* i en intressant uppsats i *Namn och bygd* 37 (1949–50). Bland exemplen återfinns också *Vinön* i Hjälmaren (s. 122): »Namnet skrives *Winø* 1384 SRP 2020 o. 2021, *Winø* 1385 SRP 2106. Öns namn förekommer på en runsten, Åsbystenen, där det läses **han : uap : tup : i : uinyu**.» Önamnet innehåller »uppenbarligen ett fsv. långvokaliskt *vin*. Lånordet *vin* 'vinum' kan naturligtvis icke komma i fråga, men tolkningen är fördenskull icke given ... Teoretiskt kan förleden i *Vinö* vara adj. *vid*; tolkningen 'den vida ön' är ur saklig synpunkt passande. Moberg fortsätter: »Med vederbörlig reservation för den tolkningsmöjlighet, som antytts, erbjuder enligt min mening ordet *vin* 'fågellek', 'lekplats för skogsfågel' (ev. 'fisklek') den enklaste och naturligaste härledningen av namnet *Vinö(n)*.»

Trots att senare delen av Åsbyblockets inskrift ej kan tolkas, hör inskriften till landskapets innehållsrikaste. Det är den enda av Närke runinskrifter, som innehåller ett ortnamn.